

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՔԼԱՆԵՆՔ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

1946

1870

... 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044

6th April 1900

2000 年 11 月 11 日 星期六 11:11:11

Figure 1

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ДУБЛЕТ

702 / 1843

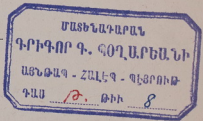
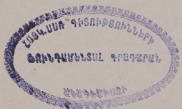
1

Ք Ե Ղ Ն Ե Ն Ք

702 / 450

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ԹԱԿՈՐԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

1946

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

«ՕՇԱԿԱՆ» Յորելինական Կեդր. Յանձնաժողովը ներկայ հատորով կը հաւատայ թէ քիչ անդին պարզուած առաջագրութեանց իրադործումը կարելի կ'ընծայէ, պատուոյ վաճառման արդիւնքը ամբողջութեամբ յատկացնելով Օշականի Ամբողջական գործին հրատարակութեան որ կը կազմէ Յորելեանին հիմնական նպատակը: Կ'ընենք քանի մը անհրաժեշտ ցուցմունքներ:

Ա. — Ներկայ հատորին սպառումը պիտի կազմակերպուի իբր պատուոյ վաճառում: Նուիրատուներու ընդհանուր անուանացանկը, ինչպէս Յորելեանին ամբողջական հասոյթը պիտի յայտարարուին առանձին տեղեկագրով մը որ լոյս պիտի տեսնէ յորելինական հանդիսութիւններէն անմիջապէս վերջ:

Բ. — Պիտի քաջալերուին ձեռնարկները, որոնք նպատակ ունին Օշականի գործերը տպագրութեան համար մեկենասելու: Մեզի եկած տեղեկութիւններէն կ'իմանանք թէ Գահիրէ, Փարիզ, Նիկոսիա, Հալէպ արդէն կազմուած են Մարմիններ, անհատներէ ինչպէս Միութիւններէ զըլխաւորուած, որոնք պիտի սկսին Օշականի գործերէն հրատարակութեան:

Գ. — Այս անշատ ձեռնարկները լաւ պիտի ըլլար եթէ կարենային կեդրոնանալ, գործին բերելու ամբողջական հրատարակութեան կանոնաւորութիւնը:

Գ. — Յանձնաժողովը կը ծրագրէ մասնաւոր հրատարակութիւն մը որ մէկ ծածքի տակ հաւաքէր յորեկանական հանդիսութիւններուն և ատենախօսութեանց զուամարը : Այս առթիւ օգտակար կը կարծէ նաև յայտարարել որ վաստակաւոր զրազէտի անձին, զործին, դերին շուրջ անձնական վկայութիւններ, տպաւորութիւններ, յուշք և դատում, այդ հատորին համար սիրելի յաւելումներ են :

Ե. — Յանձնաժողովը պատրաստ է հատորի մը կամ հատորներու անշատ մեկենասութիւնները ըստ պատշաճին ընդյառաջելու :

Զ. — Ներկայ Զեկոյցը կ'ուզուի Հայ հասարակութեան բոլոր խաւերուն, լայն վստահութեան մը մէջ, քանի որ Օշականի զործը ամբողջապէս իր ժողովուրդի ապրումներուն նուիրուած արի, արդար, Օշականին բառովը սրտագին վկայութիւն մըն է, վեր՝ ամէն հատուածական թեւադրանքներէ, Հայ տառապանքին ինչպէս Հայ փառքին զիւցաղներգութիւնը :

Ի զիմաց կեդր. Յանձնաժողովոյ Դիւանին

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏՕՔԹ. Վ. Յ. ԳԱԼՊԻԵԱՆ

3. ՕՇԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յ. Օշական ծնած է Պրուսս, Պոշսկե հարիւր ֆիլակքր հեռաւորութեանը քաղաք մը, 1883, Դեկտ. 9-ին:

Իր ծնողքը, քաղաքներն զոս հայաբնակ գիւղի մը (Սէօրիօզ), հողագործի քանութիւններ էին, աւետը քաղաք, ձկնոր գիւղը: Օշականի մայրը մեծաքանակ մանաւանդներու մէջ, հայրը՝ օսարներու պարսկերուն վրայ կ'աշխատէին: Այս կենսագրական անկէզան բոլոր մանաւանդութիւնը ունեցած է սակայն ճակատագրական նշանակութիւն, Օշականի գրական խառնուածքին կազմաւորման վրայ:

Օշականի գրականութեան մէջ գիւղը եւ քաղաքը բոլ քաղաքի եւ, կասարեայ հարազատութեանը մը, քանի որ իր ընկալուց տարիները, ինչպէս ինքը կ'անուանէ մանկութիւնն ու պատանութիւնը, անցած են քաղաքի ու գիւղի մէջ, հաւասար քաշումով: Պրուսսե գերագանցապէս բուրք քաղաքն էր, այս դարուն սկիզբը, ոչ միայն իր յիշատակարաններով, այլեւ բարձրով, մարդկային կադապարներով: Օշականի գործին մէջ բուրքը կուգայ այս յատկէ: Հայերը հոն հանգչած զաղութ մը կը կազմէին, քրիստոս քաջ խորահաւատ: Օշականի գիւղը, Ակնայ կողմերէն զաղականութիւն մը, կը պահէր բարբառային հարազատութիւն, բուրքէն շատ քիչ ազդեցած բարձր: Օշականի գործին մէջ հայը կուգայ այս գիւղէն ուր անշուշտ մեր հայրենիքին գեղջիկական նկարագիրները չէին կրնար չլքուի սիրական:

Անոր մանկութիւնը բշտառութեան միակնոր պատկերներն մըն է: Հնգամեայ որք է անկիս հորմէն: Մայրը կ'ստնէ իր մանկանոր քաղաքներուն վրայ ընտանիքին հոգը, իրմէն դուրս երկու եղբայրներով ու կոյր հորաքոյրով մը ծանրացած: Անկիս իր հանգիստի կրակներէն ալ տխրած է յատկապէս շուքարարութեան, հարուս տուներէ ներս օրալարմով աշխատանքի: Այս մանաւանդութիւններն ալ կը ծառայեն անոր գրականութեան խորունկ քաղաքները քաղաքներու:

Անոր գիւղը, քաղաքէն սա գրականները անէն տարի կը դարձան, քանի որ վեց տարի, ձկնոր, անոր ընտանիքը գիւղ կը դառնար, քաղաքը աշխատանքի դարձան: Այս երթելիները կ'անդրադառնան անոր առողջութեան, մանաւանդ կրքութեան: Պրուսսայի ազգային վարժա-

րանին մէջ անկիւս կը բոլորէ Ե. և Զ. դասարաններուն ընթացքը: Իր բացառիկ յիշողութիւնը կը միջանկէ որպէսզի ազգին կողմէ յրկուի Արեւաշ ու սարի մը աշակերտէի վերջ Դուրեան Մրազանին կը ձգէ վարժարանը 1900-ին: Այդ սարին անկորդ չէր անցուցած: Հիմն եր դրած իր փրանսերհինն և գերմաներհինն, բառարանի «հարուածներով», ինչպէս կ'ըսեն:

Ուսուցիչ իրենց գիւղը, նոյն սարին: 1902-ին Արեւելք օրա-
քերթին մէջ իր առաջին պատմութիւնը — վերցուած վարժապետի մը
կեանքին — պատճառ կ'ըլլայ իր պաշտօնագրիւովին: Կ'անցնի մերձա-
կայ գիւղ մը Մարտարձըղ, նոյն պաշտօնով: Գիւղական ուսուցչի սա
սարիները անոր կը ճանչցնեն իր ժողովուրդը, իր վերհերով, ցաւերով,
սկարտիւններով ու արժանիքներով: Անկիւս կ'ապրի խոնարհներուն
հետ, վստահելի ընտանոթեանը մը: Իր անդրանիկ պատմութիւնները ո-
րով յետոյ ընդհանուր վերնագիր առին խոնարհները, անկիւս ապրած
է առանց այլեւայլի: Բոլորն ալ վաւերական մարդեր էին այդ պատ-
մութիւններուն հերոսները:

Սանտանդրոսեան վերահաստատուը (1908) զայն կ'արտօնէ
չիւսան մտնելու Պոլսոյ հետ ուրիշ, այսինքն որուն գրական շրջանակ-
ներէն զինքն հեռու պահած էր իր անդրանիկ դաւանութիւնը: Կ'աշ-
խատակէ Ազգակ շաբաթաքերթին (1909): Տարի մը վերջ Ազատամարտ
օրաքերթին գրական շաւտածը անոր պատմութիւն շայն կը բանար իր
հոգի: Հոն են յոյս տեսած Մասմազէ Եւան, Տոպիներ, Տոգուանը,
Պալտօն, որով անոր անունը ազատագրեցին սխալմանի սկարտիւններէն:

1911-ին Մաշխարս ուր կը կարգայ Արսաշէս Յարութիւնեանի
ընտիր մասնադասարանին գրեթէ բոլոր գիրքերը, ինչպէս ասիք առաջ
Պոլսէն գիւղ կը բերէր Շաւարշ Միսաքեանէն փրանսերէն հանդիսներ:
Մաշխարան Օշականի միտքին մէջ ուրիշ ալ հանգանակ մը ունի, իր
գրական արեւելումը հշտող: Արսաշէսին գիրքերուն մէջէն զսած էր
Տաշքոմիսին:

1912-ին Պոլսու, ուսուցչութեանը, Հանդիսներու, սարեգիրքնե-
րու մէջ (Հայ Գրականութիւն Իգմիր, Եանք՝ Պոլսու. սարեգիրքեր՝
Գարուն Մոսկուա, Հայրենի Տարեցոյց Պոլսու) անկիւս իր պատմութիւն
և գեղեցիկ պատկերներուն կ'աւելցնէ քննադատական ալ հշտարաններ:
Նոր, անկիւս, յարձակողական իր դասումները հին ու ժաւանակակից
դիմերու և գործերու վրայ կը շարունակէ ուշագրաւ: 1914-ին Մեհեան
անուայ հանդիսը որուն խորագրութիւնը կը բաղկանար Դ. Վարու-
ժանի, Բեղաւ Բարսեղեանի, Կոստան Զարեանի, Ահարոնի և իրեն,
անոր գրականութեան կոստայ որոշ նկարագիր: Հանդիսը հիմնողները
կ'առաջարկէին զիւսը Հայ Հոգիին, Պոլսին ու Թիֆլիսին անդին:

Առաջին մեծ պատերազմին, անկիս կ'անցրեմ փախսականի չորս տարիները, այս անգամ ձանձնաշու համար իր բուն ժողովուրդը, դարձեալ իր մեղմերով ու արժանիքներով: Ապրիլ 24-ի ձերբակալութիւններէն կը զտուէ կերպը փախուսի, ի դերէն կը հանեմ ուսիկանութեան բոլոր փորձերը զինքն ձերբակալելու: Քաղաքի ուսիկանութեան հետ իր շփումները ունին ծայր սասիճան տառապիք նկարագիր: Ուսիկանութիւնը արժանապատեան հարց է ըսած իր ձերբակալումը: Պոքոյ մէջ աննօրեայ խուզարկութիւններ, այդ օրերուն պատճառներէն որպէսզի ձերբակալուին իր տարիքէն բոլոր երիտասարդները: Այսպէսով է որ յաջողած են զինքն ուրբ անգամ ձեռք անցնել, թայց միշտ ուսիկանական կարեւոր կեդրոն մը անկիս իր կարգին յաջողած էր ազատել իր մահապարտի զոյիւր, աներեւակայելի յանդգնութեամբ փախուսներով:

1918 (Յունուար) Դուրեան Սրբազանէն տառապրում զուստում մը անկիս կը կաշտեմ ուսիկանութիւնը որ այդչաւ իր դերը աւարտած էր հայ մտաւորականութիւնը բնաջնջելու ու կ'ուզէր քանի մը նմոյշ պահել: Մեծագորգացի մէջ Օշական տուած է իրարար բուրք փաշային, ընդարձակ խօսակցութեան մը մէջ (Արիւնի համբով): Փետրուարին կ'անցնի Պոլիարիս գերեւան սպայի տարազով: Վանգին, մահուան, բշտաւորութեան հետ սա մտնութիւնը անոր մեծ գործերուն (ապագայ) բարեխաւնութիւնը պիտի տար:

1919-ին Պոլիս: Միշտ ուսուցչութիւն: Կը դասախօսէր հայ գրականութիւնը բոլոր երկրորդական վարժարաններուն մէջ այդ փաշային: Կը մասնակցի գրական շարժումին, օրաթերթի եւ հանդիսի մէջ հեփեաքներով, պատմութեան, քննադատականներով: 1922-ին կը բեւադրէ Նոր Պապը, ու կը հիմնէ Բարձրալիւնը, անտօրեայ հանդիսը, որպէսզի Դեղամին եւ Վարժականին տեղ ունենալով ընկեր Շահան Պերպերեանը եւ Դեղամ Դալաբեանը (Ահարոն քեւ ազատած, Իգմիր էր) Զարեանին հետ դարձեալ:

1922-ին, Հոկտեմբերին դարձեալ փախուս, Պոլիարիս:

1924-ին Եգիպտոս, 1926-ին Կիպրոս, 1934-ին Երուսաղէմ: Միշտ ուսուցիչ եւ միշտ գրող: 1937-ին արտի կարծած ու Բարիզ իր հայրենակիցներէն տառապրում միջոցներով, դարձանումի:

Երբ այս տղերք կը գրուին Օշական կ'աշխատի իր դասերուն եւ իր գործին:

* * *

Այս շատ քիչ ճիշդ եւ արագ քիւրք անհրաժեշտ են սակայն Օշականի շատ ծանր ու շատ դանդաղ-գործը հասկնալի ընելու համար:

Դիւրութեան համար այդ փաստերը կը բաժնենք հիմնական մասերու :

Օշական գրած է պատմութեան, վեպեր, փաղ պատմութեան հին միջնադարէն: Իր սեղծագործութեան ամենին տալով, մնայուն, նոր մասը սիւսը չորսը այս տեղին փայլ ընդունի: Յիշուեցաւ Խոնարհներու շարքը, թիւով տասնըհինգ, ուր խորայնութիւն պատմութեան ու բարեկամ մասնագէտ տալիս անգամ իրենով կ'ընկերացուն արեւմտեան գրական տաղանդութեանց մէջ, որոշ զարեւոյթեալք, բայց գրական ծանր տաղանդութեալք: Օշական կը փորձէ խոնարհներէն դուրս ուրիշ պատմութիւն ձեւեր երբ պզտիկ են, երբ պատմութիւն են, անհաս ճորտութեալք: Խոնարհներու Մեհեանը (1922) հաստիւն մէջ անհիշա հաւատած է մաս մը բան այդ ձեւ պատմութեան որոնք կը ծիփան ընդմէջ հեկեաթին, զաւարտապատ բանաստեղծութեան: 1920-22-ին, Պոլիս ձախաւարտ օրերէրին մէջ մշակած է եղեռնին դրուագներ Կայսերական Յաղթեղութիւն ընդհանուր խորագրին տակ: Երբ պատմութիւն են հաստիւն է կազմած 1925-ին, Պոլիս: Աւելի անդին դուք կը գտնէք նոյնը այս պատմութեան:

Օշականի վեպը երկուք է հայ գրականութեան մէջ իբրեւ ծաւալ ինքնակա որակ: Անա տնտեսներ. — Ծակ — Պտուղ, Հանի Մուրա, Հանի Ապտուլլան սպում Ամերիկա Հայրենիք հանդիսին մէջ: Սիւլեյման Էֆենտի և Մնացորդաց սպում Յուսաբեր օրերէրին մէջ: Անիպ՝ Սահակ Պարգեւեան, Մարիկ Մելիքիսանեան: Սովորական երեք հարիւր հեկոն ծաւալով քան հաստիւն կ'անցնի քանակը այդ գործին: Չենք խօսիր որակին մասին, ճիշտապաշարեւու համար ընթերցողը: Օշականի վիպական գործը յաղթանակ մըն է ու մնայուն փաստ մը: Պզտիկ վարժութիւն մը պիտի բաւէր սկզբնական անհաստեղծութիւնը ընթերցողին (արդիւնք գրողի իր շեշտ ինքնասպումեան) վերածելու խանդավառութեան: Անոնք որ կ'արհեստահեն այդ գործը, այդ վարժութեան ճախրուն կատողներ են: Օշականի վեպը հաղորդ է ԺԹ. և Բ. դարու արեւմտեան և արեւելեան (ոռու և հեղիկ դպրոցներ) վեպին մեծ ձգտումներուն, մեքսներուն:

Օշական գրած է բարեկամներ: 1922-ին Նոր Պատկը-ին ներկայացումը Պոլիս վիպական պայմաններու տակ: Անա ցանկ մը իր խաղերին:

Ալիւրամար (սպում 1925-ի Ազգային Հիւանդանոցի [Պոլիս տարեգիրքին մէջ: Կնիանայրը, Նոր Պատկը, երկուքն ալ անհիշա:] Այս երեք խաղերը գրում են Պոլիսիւ, 1921, Օգոստոս 15-30-ին: Դարձեալ Պոլիսիւ՝ Աւերակներու մէջ, 1919-ին: Այս խաղին ձեռագիրը կորուսած է: Փառք Աստուծոյ գրում Եղիպոս 1925: Բա-

բերար՝ գրուած Կիպրոս 1926-ին: Ձեռագիրը կորսուած: Երկինքի ձաւթով գրուած Կիպրոս 1934-ին (սյունած Հայրենիք Հանդիսին մէջ): Սեփականոս Սիւնեցի սյունած Բարիզ 1938: Մինչեւ Ռ՝ւր գրուած Բարիզ 1937, սյունած Հայրենիք-ի մէջ (1938): Ափիլէսի Կրօնկը (Երուսաղէմ) անկիւ: Աւելի Անգլին (Երուսաղէմ) անկիւ: Սասունցի Դաւիթ (Երուսաղէմ) անկիւ: Քառասուն Տարի Վերջ (Երուսաղէմ) անկիւ: Երբ Մեռնիլ Գիտենք (Երուսաղէմ 1944):

Թաւերական գործը Օշականին հաղորդ է վիպողին բոլոր սագ-
նապներուն ինչպէս յանդգնութեան: Կուգայ պատմութեան ինչպէս
ժամանակակից կեանքին: Կը ձգտի հայ զոյգ բասրուններուն (արեւելա-
հայ եւ արեւմտահայ) փորձակներէն, քիֆիկին տարբեր ձգտումներ:
Դրուած՝ կարդացուելու ինչպէս բեմադրուելու համար, այդ գործը կը
պատկանի բարձրորակ գրականութեան:

Օշական ունի սպաւորապաշտ գրականութիւն մը, շուրջ կ'ուզենք
ստորագրած է հէքեր, որոնց նկարագիրը դժուար է ստորագծել գրական
ժանրը կադապարներով, սեռերուն ցուցմունքներով: Բազմազան վեր-
նագիրներու տակ (Հինէն ու նորէն, Սեմականացան, Անգլիին կտուցին
տակ, Մոռցուած բաներ, Վկայութիւններ, Կեանքին հետ, Դաւիթ-
նուրբան համար, Ես ինձի, Երբ կարաւանը կ'անցնի, Մայրիներու
շուքին, յիշելու համար քանի մը հաս) անկիւ խառնած է ժամա-
նակակից սպարումներու ինչ որ իր շայն ընթերցումները, զանազան
մշակոյթներէ իր սպաւորութիւնները քերպրած են իրեն: Դասում,
նոյրակի սպաւորում, երազանք, ոգեկոյում, խորհրդածութիւն փոխ
ի փոխ կը խառնեն հէքին, հէքերուն, նոր որքան անակնկալ, բարաստօքին
հետ ու մէքին, շայն մնալով իրականութեան կարեւի մօտիկութեան մը
մէջ: Իրեն համար բնագիրները, մտայնութիւնները առիթներ են որ-
պէսզի մշակոյթներ, գրական ծանր հարցեր իշխան վերածուածի: Ար-
ժակ ժերմած մըն է Մահուան ծաղիկները, շայն իրաւ բանաստեղ-
ծութիւն: Երբ հինները կը կարգանք վերնագրին տակ անկիւ շրջան-
ներ կանչել է սիրած կեանքին: Իր գրական վերածումները (որոնցմէ
ունակ գիրի են ինկած Հայ Դաւիթնուրբան գիրքին մէջ) անսարա-
զելի սպարումներ են երբ կը մասնացում յոյրակի մասնացումով մը
ունկնդիրներուն: Հասրներու հասնող այս արդիւնքն ալ մնալուն շահ
մըն է հայ գրականութեան:

Օշական դասած է մեր գրականութիւնը իր երեք մասը բաժնե-
ներուն մէջ: Դպրոցական կարիքներու համար խօսած ու երբեմն ալ
գրած է անփոփ ուսումնասիրութիւններ մեր դասական մասնագրու-
թեան վրայ: Եւրոպական նման ձեռնարկներու հետնորդութեամբ Օշա-
կան փորձած է կոտորել յոյր շրջանակը որ Միսիստեան մեքոնէ եր

մեր հին գրականութիւնը ներկայացնելու: Չէ արհամարհած բանասիրութիւնը բայց արհամարհած է գրականութիւնը անոր ստորադասելու միակիս փառասիրութիւնը Միխրարեաններուն: Անոր ընթերցումին մէջ գրականութեան պատմութիւն մը կեանքի պատմութիւն մըն է ամենէն առաջ: Այդ ուսումնասիրութիւններէն յոյս են տեսած Եղիշէ, Փարպեցի, Կաղանկատուացի, Շնորհալի:

Օջախան արտայայտուած է գրողներու, գիտերու, շարժումներու վրայ, օրաքերքի ու հանդիսներու մէջ, օրուան ընթացիկ գրական իրողութիւնը մօտէն սեղմող գրութիւններով: Գրական ֆենատասի ընդհանրացած կադայարհէն տարբեր միտք մը, ոգի մը զգայի են այդ կտորներուն մէջ: Մեր բանաստեղծները, Մեր վիպասանները վերնագիրներուն ներքեւ համադրական փորձեր կը կանխեն Համապատկերը: Իր Հարբենցիները, ընդարձակ մեկնադրութիւնները, (Մեծարեց, Չարեց, Տիկին Եսայեան, Ռուբէն Զարգարեան) երբ աւելցուի արեւելահայ գրողներէն ամենէն կարկառուններուն վրայ (Ռաֆֆի, Ս. Զօրեան, Դեբեհիկ Տեմիրճեան, Աւետիս Իսահակեան, Աւետիս Ահարոնեան, Ծիրվանգաւսէ, Տերեան, յիշելու համար քանի մը անուն) իր գործին այդ մասն ալ կ'ընեն այլապէս շահեկան: Քննադատ Օջախանը խորհրդանշանային անձնաւորութիւն մըն է:

Օջախան ըրած է անդրանիկ համադրութիւնը արեւմտահայ գրականութեան: Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան անունը կրող շատ ընդարձակ (աւելի քան երկվեցեակ մը հասորներ, մեծադիր 4-500 էջոց յորտախնդիր) աշխատութեան մը մէջ որուն առաջին հասորը արդէն յոյս է տեսած, Օջախան փորձած է համադրել երեք սերունդի վաստակ, խիստ բայց արտայայտիչ պատկերացման մը մէջ, զտնել այդ արդիւնքին մէջ իր ժողովուրդին տիրական ձգտումները, ապրումը, կերպարանը այդ արդիւնքին մեծ բանուորներուն դիմագծութիւնը ու իր գրողներուն ընդմէջէն մեր ժողովուրդին շնորհներուն գումարը: Այդ գործը նորութիւն մըն է ինչ միայն իր տեսակին մէջ այլեւ իր գործադրումին բացարձակութեամբը: Մեր գրականութիւնը այդ ծաւալով վեպ, քերէս ազգային պատմութիւն հազիւ քէ կը հանդուրժէ: Օջախան, Սփիւռքի գրող, մոռցած է այս ծանր անպատկանութիւնը ու իր սպառած ուժերը յատկացուցած այս կատարեալ արկածախրընդրութեան: Համապատկերով Օջախան գրականութեան հանգանակաւոր պատկից մը երեսան կուգայ:

Աւելորդ չէ յայտարարել որ դասում, համադրում, ոգեկոչում, վերլուծում իր մօտ գործադրուած են առաջնակարգ գրագիտի մը միջոցներով: Իր ոճը տաք, գունագեղ, արի ու խորունկ, իր մշակած նիւթերը կը բարձրացնէ անպայման արուեստի:

* * *

Օշականի Յոթեանին Կեդրոնական Յանձնաժողովը, ներկայ հաս-
տորը հրահարալուքեան յանձնելով չունի յառակնութիւն այդ գործը
չայն զանգուածներու վայելումին առաջնորդելու: Օշականը մասերու
քաժնելուն անտեղութիւնը: Բայց Յանձնաժողովը կը հաւաստայ թէ կը
կատարէ օգտակար աշխատանք մը կործանելով չկարդացուող Օշականի
մը կարծիք ու անարդար հեկեաքը: Կտրուել ներկայ հաստիկին առ-
նշած են ստուած ինչպէս անհայ հաստերէ: Ընթերցողը, առանց
նախապաշարման երբ կը մօտենայ այդ կտրուելուն պիտի զգայ որ ա-
նոնք, իրենց այդ ձեւերուն մէջն ալ, կուզան մեկ ու մեծ նախա-
գրէ մը: Ըսել կ'ուզենք Օշական չի տեսուցած հը մը, ուր պակսէին
կեանքին ծանր ճնշումը, արուեստին տիրական սագնապը:

Ասիկա զատ Յանձնաժողովը կը հաւաստայ թէ ներկայ հաստիկը
միայն հեկեաք մը չի կործանել այլեւ կը ծառայէ դնելու հիմը գեղե-
ցիկ, աննախընթաց շէնքի մը որուն անունն է ըլլալու

— Ամբողջական գործը Յ. Օշականի:

Տպեալ թէ անհայ, այդ գործը կը ներկայացնէ քառասուն տեղի
երեք հարիւր հընց հաստերուն գումար մը, երկնուած արուեստի նոյն
հանգանակին մէջ ու ձգտող մեկ ու նոյն ձգտումին

— Արտայայտութիւնը Հայ Հոգիին:

Ընթերցողը հաստարալուքեան կը մնայ իր քառիկանցողութիւնը
ստուածել գործաւորին եռանդին ու հաւաստին:

Ի ԴԻՄԱՅ ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ

ԵՂԻՇԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ՝ ՏՕԳԹ. Վ. Ե. ԳԱՆՊԵՏԱՆ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Պ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Օճական իր մուտքը ըրած է Արեւմտահայ Գրականութեան մէջ Յակոբ Յովհաննէսեան անունով 1902-ին (Արեւելք օրաթերք) *Առաջին արցունքը* պատմութեամբ: Մինչեւ 1920 զրած է Յակոբ Քիւն Ֆենեան ստորագրութեամբ: Այդ բուականէն ապիւն կը ստորագրէ Յ. Օճական: Ծածկանունն չէ գործածած:

Օճական աշխատակցած է մեր Մամուլին:

Օրաթերքեր. — Արեւելք (1902, 1909), Աշարաժարք (1910 - 14), Ճաշարաժարք (1920 - 22), Արեւ (1924 - 27), Յոսոսքեր (1925 - 45), Յոսոսք (1937):

Անա ցանկը այն Հանդէսներուն, Տարեգիրքներուն ուր երեւցած է իր ստորագրութիւնը:

Հանդէսներ. — Աշարաժ (1909, Պոլիս), Աշարաժարք (Յաւելունաւը), Հայ Գրականութիւն (1913, Իզմիր), Ծանօթ (1912, Պոլիս), Ոսթան (1920), Նաստարք (1923, Պուրհեթ), Հայրենիք (1922 - 38, Ամերիկա), Հայաստան (1919, Սոֆիա), Նոր Ծարձակ (1923, Գահիրէ), Հայաստանի Կոնգրէս (1925 - 35), Պայտար (1944 - 45), Ծիածան, Նախք, Զարեհ, Սէն, Նոր Դէր:

Տարեցոյցներ. — Գարուն (1912, Մոսկուա), Հայրենի Տարեգիրք (1912 - 13, Պոլիս), Ամենուն Տարեցոյցը, Տարեգիրք Ազգային Հիւանդանոցի (Պոլիս), Զուարթնոց (Բարիդ), Համազգային Տարեգիրք (Գահիրէ), Մասիս (Սոֆիա), Տարեգիրք (Արեւելք), Կեանք եւ Արուեստ (Բարիդ):

Խմբագրած է ընկերակցութեամբ Վարուժանի, Գ. Բարսեղեանի, Կ. Զարեանի, Ահարոնի Մեհեան ամսեայ հանդէսը (Պոլիս, 1914): Դարձեալ խմբագրած է Բարձրագոյն ամսեայ հանդէսը, Պոլիս, 1922, ընկերակցութեամբ Վահան Թեքեանի, Կ. Զարեանի, Շ. Պերպերեանի, Գ. Գալաֆեանի:

Իրմէն լոյս տեսած հատորներ

—) ԽՈՆԱՐՀՆԵՐԸ (1921, Պոլիս)

- բ) ԽՈՐՀՈՒԴԻՆԵՐՈՒ ՄԵՀԵԱՆԸ (1922, Պոլիս)
- գ) ԵՐԲ ՊԱՏԱՆԻ ԵՆ (1925, Պոլիս)
- դ) ՄՆԱՅՈՐԴԱՅ (ԱՐԳԱՆԴԻ ՃԱՄԹՈՎ, ԷԼ ԱՐԻՆԻ ՃԱՄԹՈՎ)
ԵՐԵՎ ԴԵԾԱՊԻՐ ԴԱՏՈՐԵՐՈՎ (1931-34, Գանիրե)
- ե) ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՆԵՅԻ (1938, Բարիզ)
- զ) ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ (1942, Երուսաղեմ)
- է) ԵՐԲ ՄԵՌՆԻԼ ԳԻՏԵՆՔ (1944, Երուսաղեմ)
- ը) ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ (Ա. ԴԱՏՈՐ, 1945, Երուսաղեմ)
- թ) ՍՓԻՒՌԸ ԵՒ ԻՐԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ (1945, Երուսաղեմ):

ՅԱՆԿ ԻՐ ՏՊԵԱԼ ՈՒ ԱՆՏԻՊ ՀԱՏՈՐՆԵՐՈՒՆ

Վիպական

ա) ԽՈՆԱՐՀՆԵՐԸ (Առաջին արցունքը, Աբէէւ, 1902), Պառաւին անէծքը, (Աշտի, 1909, Գեղձոկ ստորագրութեամբ): Տոպիքը, Տոգսանը, Մատմազէլ Եւա, Պաղտո (Աշտի, Գաւել-ուածի մեջ, 1910-էն առիկ), Հօրքուր Վարդան (Հայ Գրական-Էնէ, 1913, Իզմիր), Համբոյրի մը պատմութիւնը (Մեհէն, 1914), Աղբարիկ (Հայրէնէ Տարեշոյ, 1913), Թիւրքմէնին աղջիկը (Շահէ, 1912), Երկինքէն ինկող կնիկը (Հայ Գրական-Էնէ), Համարը Նասարէ Տարեգիր, 1914), Խենթ Սողմէն, Մաղաք, Վաթմանը (Ռոստ, 1921, Պոլիս), Շահպազը (Հայրէնէ, 1924, Պոսքն):

բ) ԵՐԲ ՊԱՏԱՆԻ ԵՆ [որուն մեջ մուտք ունի ուրիշ բարեք մը — Երբ պզտիկ են — կտոր մը: Երբ պզտիկ են բարեք՝ Ճաշ-աստի (1921, Պոլիս), Գաւել (1925, Գանիրե), Աբէ (1925, Գանիրե) քերքերուն մեջ]:

- գ) ԾԱԿ — ՊՏՈՒԿԸ (Հայրէնէ, Հանդես, 1928-29)
- դ) ՀԱՃԻ ՄՈՒՐԱՏ (նոյն Հանդեսին մեջ)
- է) ՀԱՃԻ ԱՊՏՈՒԼԼԱՀ (նոյն Հանդեսին մեջ)
- զ) ՄՆԱՅՈՐԴԱՅ (Գաւել, 1931-34, Գանիրե)

է) ՍԻԻԼԷՅՄԱՆ ԷՖԷՆՏԻ որուն կեսը լոյս է տեսած Նոր Գէշ
Հանդեսին մէջ Ամերիկա: Ամբողջութեամբ՝ Յուլի 1940:

Այս երեք վեպերը հասարակաց վերնագիր ունին ՀԱՐԻԻՐ ՄԷԿ
ՏԱՐՈՒԱՆ:

- ա) ՄԱԹԻՔ ՄԵԼԻՔԵԱՆԵԱՆՅ (անսխալ)
- բ) ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԳԵՏԵԱՆ (անսխալ)
- գ) ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՅԱՂԹԵՐԳՈՒԹԻՒՆ (Հայաստան, 1920-22):

Թանաքական

- ա) ԱԻԵՐԱԿՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ (անսխալ, կորսուած)
- բ) ԲԱՐԵՐԱՐԸ (անսխալ, կորսուած)
- գ) ՓԱՌՔ ԱՍՏՈՒԾՈՅ (անսխալ, կորսուած)
- դ) ՆՈՐ ՊՍԱԿԸ (անսխալ)
- է) ԿՆՔԱՀԱՅՐԸ (անսխալ)
- զ) ԱՔԼՈՐԱՄԱՐՏ (անսխալ)
- է) ՍԱՍՈՒՆՅԻ ԴԱԻԹ (անսխալ)
- ը) ՔԱՌՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ՎԵՐՋ (անսխալ)
- թ) ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՆԵՅԻ (սպուած 1938, Բարիկ)
- ժ) ՄԻՆՁԵԻ ՈՒՐ (սպուած Հայրենիքի մէջ, 1938)
- ժա) ԵՐԿԻՆՔԻ ՃԱՄԲՈՎ (սպուած Հայրենիքի մէջ, 1936)
- ժբ) ԱՔԻԼԼԻՍԻ ԿՐՈՒՆԿԸ (անսխալ)
- ժգ) ԱԻԵԼԻ ԱՆԴԻՆ (անսխալ)
- ժդ) ՈՍԿԻ ՈՒՌՆԱԿԸ, ԱՍՏՈՒԱԾ Կ'ԻՋՆԷ, ԱՆ ՈՐ ԿՈՒԳԱՅ
միարար խաղեր (անսխալ)
- ժե) ԵՐԲ ՄԵՌՆԻԼ ԳԻՏԵՆՔ (սպուած 1944, Երևանահամ):

Տպագրապաշտ էջեր

որոնք ապրումի, դասումի խառնուրդներ են, լոյս տեսած
զանազան վերնագիրներու ներքեւ: Կուսանք վերնագիրները

- ա) Սերմանացան (Արև, Սին)
- բ) Անգղին կտուցին տակ (Յուլի 1940)
- գ) Մայրիներու շուրին (Հայրենիք)
- դ) Երբ հինը կը կարդանք (Սին, Կեանք և Արեւ)

- է) Հինէն ու նորէն (Ճակարագար, Ուրաշ)
- զ) Վկայութիւններ (Սէշ, Զաւարէշ)
- է) Ես ինծի (Հայրէշ, Կաշաշ)
- ը) Մոռցուած բաներ (Սէշ, Նոր Գէշ)
- ը) Կեանքին հետ (Սէշ)

ՔՆՆԱՊԱՏԱԿԱՆ

Օշական մեր Հանդեսներուն, Օրաբերքներուն մեզ օրուան գրական հարցերուն, դեմքերուն, գիրքերուն շուրջ ստորագրած է բազմաթիւ գրութիւններ: Ահա քանի մը հիմնական վերնագիրներ՝ Մեր բանաստեղծները, Մեր վիպասանները, Գիրքերու եզրին:

Գրականութեան պատմութիւն

- ա) ԳԱՍԱԽԾՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ մեր հին մասնագիրներուն վրայ (անսիպ)
- բ) ԳԱՍԱԽԾՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Արեւելահայ Գրականութեան յասկանալի դեմքերուն վրայ (անսիպ)
- գ) ԳէՄՔԵՐ, առանց Արեւմտահայ Գրականութեան պատմութեան (անսիպ)
- դ) ԶՈՒԳԱԿՇԻՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԵՒ ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ (անսիպ)

է) ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, ասանկ անկի մեծագիր հասարակութիւն: Առաջինը միայն լոյս տեսած 1945-ին Երուսաղէմ:

Փորձեր

Երեմիա Չէլէպի (Սէշ)

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ (անսիպ)

ՍՓԻՒՌԸ ԵՒ ԻՐԱՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ (1945, Երուսա-

ղաթ) (անսիպ): [դեմ]

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԶԻՆԿ. «ՈՍԿԱՆ»

ԽՈՆԱՐՅՆԵՐԸ

ՇԱՀՊԱԶ

Պզտիկ պզտիկ կարգեցին զինքը, երբ իր կուրծքը դեռ էր արթնցած: Աղուոր էր անիկա ու բարձրահասակ:

Իր մա^օրդը:

Բայց անիկա ծեր էր արդէն դեռ քսան տարեկանն էեղած: Անոր երեսին վրայ գորշ ու ճմութքուած կտաւի մը պէս կ'իյնար իր կաշին: Ու ճակատն էր, խղուած ըլլալուն անթիւ գիծերով:

Անիկա արիւն կը թքնէր գարնան ու աշնան: Ու ամառը էր կրնար պտտիլ առանց չուխայի:

Բայց անոր անունը ամենէն շքեղներէն էր գեղին: Անոր արտերը բարեբեր ու առատ: Ու ալիւ: Ու պարտէզներ: Ու տուններ:

Անոր մայրը, վերահաս աղէտին առջեւ, աճապարեց: Բը-ժիշկները երեք տարի կեանք կտրեցին իր տղուն:

Ու գիւղացիի բնազդով անիկա ընտրեց ամենէն առողջ աղ-ջիկը իր թաղին:

Նշանուած Շողիկին նշանը ետ ընել տուաւ պարապ պատըր-ւակով մը: Ու ամիս մը ետքը գնաց անոր ճիւղէն կախելու գեղին մէջ անուանի խաբարը, մեծ ու պզտիկ ոսկիներու զմայ-լելի հիւսք մը որ աղջկանը կուրծքին վրայ ճառագայթներ ար-ձակեց:

Ու խղճեց մատաղ աղջիկը հարուստի փառքին ու ոսկին ճնշումին տակ:

Անիկա հագուեցուց զայն՝ պուպրիկի մը պէս ու տունին մէջ նստեցուց անկիւնը, թագուհիի պէս:

Ու աղջիկը մտաւ ակտաւոր այդ անկողինը, միամիտ ու երջանիկ:

Կեսուրը ոչխար ու երինջ մորթեց, գուր մը իւղ նուէր տա-րաւ Ժամուն երբ հարսը փորովցաւ: Անիկա մոռցած էր իր տղան

որ մինչև կէս օր կը պառկէր ու ամէն գիշեր քիչ մը նուազ հաց կ'ուտէր:

Ի՞նչ անհամբերութեամբ համբեց ամիսները:

Ազջիկ էր ծնածը:

Թեթե տրամութիւն մը խառնուեցաւ իր երջանկութեան: Ազջիկ: Բայց անիկա օտարինն է միշտ: Ու թոռնիկին մարմինը լուալու պահուն կը խորհէր ակամայ այն դուրսէ մանչուն որ օր մը պիտի գար նստելու իր կալուածներուն:

Բայց յոյսը չկտրեց: Դեռ երկու տարի ունէր իր առջին:

Չնչին գումարով ծծկան մը վարձեց: Շողիկին ծիծերը քիչ կուգային: Իրականին մէջ ուրիշ էր անոր հաշիւը:

Ու պառաւը աճապարեց: Անիկա չէր մեղքնար իր տղուն:

Ու հիւանդ իր տղէն անիկա առնել տուաւ իր հարսին երկրորդ ժառանգը:

Ան ալ ազջիկ էր: Տունն ասիկա ուրիշ ծծկանի:

Հիւանդը քիչ անգամ դուրս կ'ելլէր: Մարդ ըլլալէ աւելի ստուեր էր անիկա: Վրայէ վրայ կը հագցնէին անոր երեք չորս ձեռք լաթ: Այս շինծու մարմինով, տղան կ'ամէնար փողոց ելլէր:

Ու պառաւը սկսաւ գործի: Անիկա մանչ կ'ուզէր: Անիկա իր օճախը վառողը կ'ուզէր:

Շոյեց աւելի քան երեք իր հարսը որ պժգանքով կը մտնէր մարդուն սենեակը, աւելի պժգանքով անոր անկողինը: Ու տուաւ անոր մատնի ու ապարանջան: Ու օսկի ու գոհար: Ու բոլոր պահեստը անուանի գերդաստանի մը որ կը մարէր հիմա իր վերջին շառաւիղին:

Փառքով ու նմանը չտեսնուած հանդիսութիւնով թաղեց անիկա իր մանչը: Բայց տուն գարձին, գրեթէ ժպիտով, առաւ հարսնուկը գիրկը, ու մատներովը համբուրեց անոր որովայնը: Հոն կը մեծնար իր վերջին յոյսը:

Երբ եկաւ երրորդը, գարձեալ ազջիկ, պառաւը չկրցաւ զսպել կատաղի անէծք մը:

Հարսը գարմացաւ ու գոցեց աչքերը:

* * *

Բայց ազջիկները մեծցան:

Զմայլելի նրբութեամբ մանուկներ էին անոնք: Երեքն ալ ունէին կակուղ ու օսկիի պէս փայլուն մազը որ շատ ձերմակ

երեսներու շուրջը տարօրինակ քաղցրութիւն ու չքացատրուած մեղամաղձութիւն կը գնէ: Երեքն ալ ունէին գեղին համար հաղուադէպ կապոյտը որ անոնց նայուածքը ծովակէ գօտի մը կ'ընէ, մանրանկարչական ու երազային: Ու երեքին ալ այտերուն՝ ճակատագիրը գծեր էր, ոսկի գրիչով, ահաւոր ծաղիկը որ առտունները կը գալկանայ և իրիկուններուն կը բռնկի ինքնիրեն, չես գիտեր ինչու:

Ինչ գուրգուրանքով անոնց մայրը յաջողած էր ոտքի հանել անոնց ազազուն մարմինները ու քալեցնել անոնց սրունքները որոնք կակուզ սկսան ու տարիներով ծուռ կօխեցին:

Բայց աղջիկները մեծցան:

Երեք հատ էին, իրարու ետեւէ, երբ գպրոց գացին: Անկարելի էր չնայիլ անոնց պղտիկ փունջին, գեղին մազերուն ու հով զգեստներուն որոնք նոր բաներ էին գեղերուն համար:

Երեք հատ էին: Իրարու ետեւէ երբ ոսկիներ կախեցին իւրենց վիզերէն ու կալերը գացին պարելու ու պոռալու: Անկարելի էր չզմայլիլ անոնց ճերմակ գալկութեան ու այտերու վարդին որ կրակ կ'առնէր հովէն, արեւէն:

Բայց երեքով գերեզման գացին, իրարու ետեւէ հարսնիքին տարին, առագաստ չկոխած:

Մայրը գրեթէ խենդեցաւ երբ երկուքին մահէն ետքը երրորդն ալ առտու մը նուաղած ինկաւ իր գիրկը, արեան հեղեղի մը մէջ:

Վերցուց գալն իր թեւերուն վրայ: Ու զարհուրեցաւ անոր յանկարծական թեթեւութենէն:

Դե՞հ, Բայց անիկա ահաւոր ձեռով մը փորձառութիւնն ունէր այս եղերական սկիզբին:

Անկողին տարաւ: Գարնան մուտքերուն էր ու պատուհանները կրնային բացուիլ:

Վերցուց վարագոյրները ու արեւը կանչեց ներս:

Ու արեւը եկաւ պղտիկին ճակտին ուր քրտինքը բարակ ու նիհար իր պղպձակները կ'ոլորէր անզգամ համբերութեամբ մը:

Ու արեւը եկաւ անոր երեսին, ու իր լոյսին մէջ այտերուն կարմիրը կը գալկանար, կը հալէր կարծես, տարօրինակ գեղնութիւն առնելով իր մէջ:

Բայց անիկա եկաւ մանաւանդ ունեցեալներ զիծին ուր կարմիր հեղուկը կախարդի մը պէս իր թելերը կը հաւաքէր, յետոյ կ'ոլորէր ու թող կուտար մէկէն:

Ու անիկա քաղցր էր համրոյրի մը պէս, կապուտիկ չըրթներուն որոնք պրկուած էին ներքին սարսափէ մը:

Բրաւ ինչ որ ըսին մեծերն ու պղտիկները, խենթերն ու խելօքները: Ինկաւ դեղագործի ոտքերուն: Պաղատեցաւ, Աստըծոյ մը պէս, ծերունի բժիշկին: Բայց բժիշկը՝ գլուխը թօթուեց ու երկինք նայեցաւ:

Այդ օրէն սկսաւ հոգեւարքը:

Ջարհուրելի ու հազուագէպ այս հոգեվարքը գեղերուն մէջ, ուր ամէն բան իր օրէնքները ունի:

Երկու օրուան մէջ անոր ոսկորներուն գծադրութիւնը զգալի եղաւ ճերմակ մարմինին տակէն: Մէկիկ մէկիկ կ'ելլային անոնք, միեւնոյն ատեն: Ու սպաննող բան էր մօրը համար գիտել անոնց ամբարձումը այտերուն կարմիր ծովակէն, պղտիկ բլուրներու պէս: Ու չէր կրնար անոր հօրը դէմքը չտեսնել, որ արիւնի ու քրտինքի մէջ կ'աղերսէր իրեն՝ հանդարտ թողուլ զինքը ու մեղքընալ իրեն:

Ու պղտիկին միտերը ամէն օր բռնուած մնացին գաղտնի կրակէ մը որ իյնալ չունէր: Ու անոր միտերը ամէն օր լոգցան անձրևի մը մէջ որ ներսէն կը բխէր:

Հազը բարի էր բայց եղբրական: Անիկա կուրծքէն դուրս կը կրէր անոր արիւնը, գաւաթ գաւաթ, յետոյ կ'երթար իր քունին:

Անոր կոկորդը փակուեցաւ խօսքին: Ու լեզուն մոռցաւ բառերը:

Ու անոր թարթիչները, սև մետաքսի պէս, անգոյ ծաղիկի մը տերևներուն պէս երկարեցան ու երկարեցան: Անոնց ելեւէջովը կը խօսէր աղջնակը:

Դարնան մուտքին էր ու արեւը բարի՛ ու բարի՛:

Դուրսը սկիզբ կ'առնէր անիմանալի կեանքը, իրերուն մեծ կեանքը: Հող ու ծառեր, քարերն ու զօս ճիւղերը կ'արթննային: Ու տղեկը կը ցամփէր:

Մայրը վռնտեց կեղծաւոր համակրանքը, հեգնող արգահատանքը: Անիկա խուլ եղաւ բոլոր միսիթարանքներուն: Խելքը թոցնելու մօտ բան մը զգաց երբ իր մայրը, հանդարտ ու ընչաքաղց, չափ յանձնարարեց անոր, մէջտեղ գնելով երիտասարդութիւնը ու նոր կեանքի մը կարելի հեռանկարը:

Ու աղջիկը արագ կը վազէր մահուան: Մայրը գրեթէ կը տեսնէր անոր միտերուն քակուիլը, քալիլը անոր ոսկորներէն: Ու հոգին, որ դուրս կը տարածուէր բարակ պատեանէն, բովանդակուիլ չկրնալով:

Աղօթեց անիկա: Ահաւո՛ր իր աղօթքը: Անով չէր ուզեր

կեանքին վերադարձը: Բայց կ'ուզէր որ երկարէր այս հոգե-
վարքը, այնքան որքան ինքը կամենար:

Անցնող ամէն օր շահ մըն էր անոր համար: Այն ատեն
չափեց թէ ինչ կարճ է միջոցը որ կեանք կը կոչուի:

Վերջին օրը, առաւօտէն, զգաց որ պիտի մեռնի:

Անցաւ զակիւն զիմաց, անշարժ կապուած ստուերի մը պէս:

Որքան քիչ բան կը մնար իր առջին: Բարձր կ'աւելնար եր-
կու կողմերէն: Մազերը միայն զիմացած էին այս տարողնու-
մին: Անոնք աւելի առատ էին հիմա ու շուք կը ձգէին օսկոր-
ներուն:

Ու անոր ձեռքը կրծուած ոստի մը կը նմանէր:

Քիչ քիչ անոր շունչը կորսնցուց իր երկարութիւնը: Ատեն
ատեն կը փրթէր, բայց նորէն կը գտնար իր չափը:

Ու իրարմէ հեռու նետուած կզակներէն կարելի էր տեսնել
նիհար այդ հեքին տառապանքը որ մարմինին խորերէն կը ջա-
նար հաւաքել անոր հոգին ու կը չարչարուէր:

Յետոյ բարկացաւ անիկա, նեղցաւ ու ոստոստուն թելի մը
պէս կ'ելլէր ու կ'իջնէր:

Ոչ մէկ շարժում մարմինին միւս մասերուն վրայ: Աչքերը
խելօք էին ու գամուած կոպիճներուն խորը: Թաթիկը արգէն
թափանցիկ, լոյս կուտար արեւին տակ:

Ու շունչը իջաւ: Իջաւ: Հիմա փրթած թելերու երթեակ
մըն է անիկա:

Ու կը դադրի, առանց պայմանադրական երեք ցնցումին
որ մեռնողներուն կզակները կը լարէ աւելի՝ հոգիին ելքը զիւ-
րացնելու համար:

Միւսներուն նման անիկա թաղեց հարսնիքին քողովը:

Բ

Օրը իրիկուն կ'ըլլար:

Պահապանը քիչ քիչ կը դառնար իր գիտակցութեան: Պա-
ռաւի դեղեր ու բժիշկին զրկած մէկ ջուրը սթափեցուցին զայն
էտինքին:

Երբ աչքը բացաւ, տեսաւ կախ իր վրայ Շողիկ հարսը:
Ուզեց ժպտիլ: Ու դժբախտ ծամածուծութիւն մը սառեցաւ անոր
երեսին՝ ժպտի տեղ: Իր ջիւղերը պրկուած էին: Քիչ քիչ ցաւի
իրական ու խոր զգայութիւններ կոկեցին անոր դէմքը և լրջա-
ցուցին:

Յետոյ կրկին եկաւ թմբիրը: Բայց խօսուէն, զառանցոտ ու տենդահար թմբիրը որ ցաւին կը հետեւէր:

Չառանցանքը վտանգաւոր էր: Անիկա յայտնութիւններ կ'ընէր: Ու Շողիկ հարսը միշտ գործի դրաւ Մարթա մօրքուրը, հիւղակէն դուրս, տուն կամ ժամ դրկելով:

Ամէն անգամ որ ցաւը բռնէր, աչքերը կը բացուէին:

Ու այդ ցաւը: Կարծես ձեռք մըն էր որ մտած էր անոր կուրծքէն ներս ու, կախուած անոր սրտին վերեւ, պահէ պահ կ'իջնար արիւն մէջ առնելու զայն ու սեղմելու:

Կը սեղմէր: Ո՛չ ուժով, բայց հատցնող, հալեցնող պըրկուսով որ հոգիին կ'անդրադառնար նուազումին բոլոր լայնքովը: Այն ատեն շունչը կը կենար:

Յետոյ կը մեղմանար: Ու տակաւին թմբիրը չհասած անոր խորքէն կը բարձրանար այրիին անունը ու անոնց տոմար: Աչքերը կը գոցուէին քիչ քիչ ու բառերը կը վերածուէին իմաստէ դուրկ հծծիւնի մը:

Քահանան հաղորդեց ու կոչնակին հետ ժամ իջաւ իր սովորական անտարբերութեամբ: Անիկա մէկը չէր ճարած գիշերուան համար:

Երբ արեւը գնաց բոլորովին, հիւանդը տէրն էր իր գիտակցութեան:

— Զօրքին մեռնիմ, թեթեւութիւն կուտայ: ձառակն էր ատիկա ընողը, Մարթա մօրքուրին կարծիքովը:

Հիմա ցաւը չի կար, բայց նեարդերուն մէջ մանր մանր աղնտուք մը կը բռնէին:

Երկու կիները խորհրդակցեցան դուրսը: Լաւ էր հիւանդը ու կրնային մեկնիլ:

Շահապաղը ծանր հառաչանքով մը ընդունեց լուրը: Անոր ձայնը կարծր էր ու գուրէ մը ելածի երկարումը ունէր: Նայեցաւ անոր ու աչքերը ծոցի ձեռքերուն:

Մարթա մօրքուրը, դուրսէն, կ'աճապարէր

— Հատէ, Շողիկ հարս, հիմա կը մթնէ:

— Աւել մը զարնեմ, անանկ:

Ու աւելը ձեռք առաւ: Խնամքով մաքրեց գետինը որ ցետտ էր ցորեկէն ի վեր: Դուռը բացաւ նետելու համար աւելուքը: Մարթա մօրքուրը կ'ելլար մեծ գոնէն:

Աւելը դրաւ իր անկիւնը ու կը պատրաստուէր խօսելու

— Մ'երթար, Շողիկ հարս:

Կեցաւ մէկէն:

— Ինչո՞ւ :

— Մ'երթար կ'ըսեմ, մեռելներուդ հոգուն : Մարդու հալ է , ինչ կ'ըլլայ , ինչ չըլլար :

Ձայնը առողջ էր , ու բառերը իմաստէ աւելի զգացումներ էին որոնք կը քալէին օդին մէջ :

— Մարթա մօրքուրը գնաց :

— Մարթա մօրքուրը չգնաց ան իրիկունը :

Այրին գիտէր պատմութիւնը : Սիրտը փլեցաւ մէկէն :

— Բան չունիս : Դուն քեզի վախ մի բերեր :

— Ո՛րդ գիտէ : . . . Կեցաւ շունչ առնելու : Տունը սպասող չունիս . . . :

Տարօրինակ զարկ մը կար այս ձայնին մէջ :

Այրին կը վարանէր : Չանազան նկատումներ իրարու յաջորդեցին իր մէջ : Բայց զգաց նաեւ գոյութիւնը հակումին որ կենալու կը մղէր զինքը :

Մուծը կը գոցէր կամաց կամաց հիւզակին անկիւնները , ու ստուերը կը սկսէր տարածուիլ դէմէն , պղտիկ պատուհանէն կարծես ներս թափելով :

Հիւանդը կրցաւ նստիլ : Կրակին դէմ , քով քովի :

— Դուն աղէկ ես ալ : Ելաւ պատուհանը գոցելու :

— Մ'երթար , Շողիկ : Ձայնը դողաց : Հարս Շողիկը զգաց այն խոնաւ թրթռումը որով ծանրացած էր նախադասութիւնը :

Ու մուծը լեցուց , անկիւններէն վերջը , գետինը , յետոյ ուղղուեցաւ առիքներուն ու պատուհանին որոնք տող տող կը լուծուէին :

Կինը ելաւ ոտքի : Պատուհանին մէջէն քարերուն գոյնզգոյն քառանկիւնները կը հեռանային : Բայց սեցող բլուրը կը մօտենար :

— Մարթա մօրքուրը չգնաց . Շողիկ : Ինչպէ՞ս կ'ըլլար որ նոյն վայրկեանին երկուքն ալ նոյնը մտածէին :

Չէր գացած պառաւը , որ անոր հետն էր : Ի՞նք : Կը վախնար գերեզմանէն , կը վախնար պահապանէն ու տակաւին ուրիշ չատ բաներէ : Բայց բան մը կը կեցնէր զինքը : Ի՞նչ : Չէր գիտեր ու չէր ուզեր գիտնալ :

— Մի վառեր :

Լուցկին ինկաւ ձեռքէն :

Ինչո՞ւ մօտիկ կ'ընէր այս մարդուն :

Լռեցին : Անցաւ պատուհան : Ու կը կարծէր լսել դուրսի քարերէն մեռելներուն անվերջ խօսքը որ մութէն կը սկսէր մինչեւ կէս գիշեր : Այդ պատկերէն անիկա իջաւ մեռնելու

պատկերին: Դրաւ իր մարմինը, բոլոր մարմինները հողին մէջ
ու գոցեց: Երկրէնքը: Բայց չէր կրցած մօտեցնել զայն:

Հառաչանք մը ետ դարձուց զինքը:

Ցաւը եկած էր նորէն:

Կրակին թեթեւ լոյսին մէջ կինը տեսաւ անոր կոկորդին վեր
նետուիլը, օդ փնտռելու համար: Շունչը կեցաւ: Դէմքին զի-
ծերը իրար անցան: Այրին վախցաւ, բռնեց ճակատն ու թեւին
մէկը: Միւսը գետին էր կռթնցուցած, չիյնալու համար:

Տագնապը գնաց: Բայց ամբողջ մարմինը կը սարսուար փո-
թորիկէն ելլող նաւու մը նման:

Երկուքին ալ մտքէն չէր անցնէր լոյսը վառել:

Ճնշող բան մը կ'իջնար այս մութէն: Երկուքն ալ զգացին
ատրկա:

Հիւանդ կար հիւղակին մէջ: Հարկաւ: Բայց Շողիկ հարսը
անհանգիստ էր աւելի իր վախերէն: Տեսակ մը վտանգ կար
հոն: Բայց ի՛նչ:

Զղջաց մնալուն: Ինչ պիտի ըսէր գեղը երբ իմացուէր:

Գոհ եղաւ կանթեղը չվառելուն: Ու պատուհանի ապակիին
լաթ անցուց:

Ու մութին մէջ կը նեղուէր, նստիլ չկրնալով:

Հիւանդը ելաւ ոտքի: Կամացուկ մը բռնեց թեւէն, ճիշդ
այնպէս, ինչպէս ըրած էր Շողիկ գիշերը: Նստեցուց բազմոցին
ու այրին տղու մը պէս հպատակեցաւ այս անխօս հրամանին:

Յետոյ ականջին դուռէն, հոգիին մէջ յանկարծ պարպուե-
ցաւ բառ մը,

— Շողի՛կ:

Հե՛ւք ու հրդեհ անիկա, բառը որ լոյս կուտար մութերուն
վրայ:

Լռեց: Զգաց որ բռնած էր երկու թեւերն ալ:

Ու ակամայ բառը կրկնեց իր մէջ, անգամ մըն ալ վայե-
լելու համար անոր թրթռումը:

Ալ հարս չէր անիկա: Աղջիկ մը, ինչպէս կ'ուզէր ծերունի
բերանը աշխարհին:

Աղջիկ, պարզ ու աղքատ՝ որ երիտասարդի մը կուշտին
պիտի ապրէր իր օրը: Գուցէ տառապէր պիտի: Ո՛վ չէ անցած
ցաւէն: Բայց . . . ու չհամարձակեցաւ բանաձեւել մտածումը:
Ցամաք հաց պիտի ուտէր. աղքատիկ պիտի հագուէր, բայց,
(միտքը բռնադատեց հոս) պիտի ապրէր ուրազան սարսուռը,
յաւիտեանէն գողցուած միակ պահը մեր կեանքին:

Իրեն այնպէս եկաւ որ, մութին մէջէն, իր վրայէն մէկիկ մէ-

կիկ կը թափէին ինչ որ հարուստին տունէն նետուած էր իրեն։ Ու մուծին մէջ, առաջին անգամ, պայծառ թափանցումով մը կը դպէր իր կեանքի մեծ կեղծիքին որ իր միսերը պահպանեց ուրիշներու աչքին համար ու զրկեց անոնց վայելքէն սեփական իր հոգին։

Ու կը դառնայ անիկա զիւղացի սիրաւէտ ազջնակը, նոր մտած տասնըվեցին, որուն շրթները անծանօթ համին վազեցին և որուն մարմինը կը վազէ երազուած զգլխանքին։

Բայց ժողովեց մտքին թեւերը։ Հիւանդը կը դպէր իր միսերուն։ Այն ատեն յիշեց նորէն անոր զառանցանքը որուն մէջ իր անունը, իր գեղեցկութիւնը, իր հրապոյրներուն ամբողջ հարստութիւնը պատմուած էր իրեն այնքան սրտազեղ պարզութեամբ, թափանցող խորութիւնով։ Ու գրեթէ կը սիրէր անոր բերանը որ ամպէն խօսող մարգարէի մը պէս անոր կը բանար իր անցեալը ու ցոյց կուտար անիմաստ ողջակէզը իր երիտասարդութեան, ոսկիրն ու նանրամտութեան առջև։

Շահագաղ փաթթեց անիկա կամաց կամաց։ Ու անոր բազուկները ուժով էին ու երիտասարդ։

Ու մուծը կը զոցէր անոնց մարմինները։ Մուծը կը ծածկէր տարիքը, մազերը, ծերութիւնը, աղքատութիւնը, գեղեցկութիւնը, բոլոր այն բաները որոնք լոյսին հանելու այնքան կը վախճանք երբեմն։

Ու մուծը կը պաշտպանէր գեղին ամենէն զրկուած երկու կուսութիւնները,

Ու պահապանը մեղմով դրաւ անոր մարմինը գետին, զըրեթէ նուաղած։

.

Ծանր բան մը կը ճնշէր կուրծքին։

Վախկոտ՝ տուաւ անունը փափսալէն։

Պատասխան չեկաւ։

Ձեռքով հրեց գլուխը երեսէն որ մէկ կողմին գնաց ու կախուեցաւ։

Կրկնեց անունը։

Ձայն չեկաւ։

Թօթուեց ինքզինքը։ Պահապանին մարմինը դարձաւ միւս կողմին ու ինկաւ։

Դարձեալ տուաւ անունը։ Նոյն լռութիւնը։

Այն ատեն խարխափով գտաւ կանթեղը ու վառեց։

Շահագաղը կը պառկէր հոգէ յատակին։ Գլուխը ծռած էր

չատ դէպի ուսը, փրթող դդումի մը պէս դրուած հոն: Աչքերը բաց էին ու լոյսը արիւնոտ երակներու կը վերածուէր անոնց ծիածանին վրայ:

Ճակատը բռնեց: Տաք էր: Ձեռքերը՝ պաղելու վրայ:

Մտիկ ըրաւ սիրտը: Լուռ էր ան:

Վախն ու շուարուամը մթագնեցին անոր աչքերը:

Արիւնը կեցաւ: Կապուեցան սրունքները և ձեռքերուն խաղերը: Ձկրցաւ ծռիւ կանթեղը առնելու:

Ու չիյնալու համար կրթնեցաւ պատին որ դողդղաց մետաղէ գող մը, խորունկ ու ցաւոտ:

Ցնցումը արթնցուց զինքը: Ծռեցաւ ու բոլոր ուժովը երերցուց անոր մարմինը որ հպատակեցաւ շարժումին բայց խսկոյն վերադարձաւ իր անզգած խաղաղութեան:

Գաղափարը ունեցաւ լոյսը բռնելու անոր շունչին դէմ: Պատրոյգը ծռեց քիչ մը իր բոցը որ գնաց ու եկաւ, բայց շտկեց իր պարարտ և ուղիղ գիծը, և սուղուեցաւ դէպի վեր մունչ հարսի մը նայուածքին պէս, միօրինակ ու մեռած:

Մեռած: Ձէր կրնար հաւատալ:

Շահապաղը երկարած էր, աչքերը բաց:

Պաղը շատ շուտ տարածուեցաւ: Ճակատէն դացած էր պըղտիկ գոլը: Յուրտ ու մեռած էին մատները որոնք կոր կը մընային մագիլներու պէս, դէպի ներս աղեղուած:

Կոտրեց աղեղները: Ու մատները ցցուեցան: Գունատ ու խոշոր, ինչպէս կ'ըլլայ միշտ:

Կրցածին չափ ուղղեց մարմինին գիծը, քաշելով աջ ու ձախ, թեէն, ուսէն ու ոտքէն:

Ու զլուխը դրաւ իր ճիշդ ծխնիին վրայ:

Կարծես կը սպասէր որ արթննայ:

Բայց պահապանին աչքերը ապակի մեռելութեան մը մէջէն կը նայէին մեռելներուն հանգչած նայուածքը: Ու կը ցըրուէին լոյսը, առանց ներս առնելու:

Մեռած: Կրկին մտածեց այդ կարելիութեան ու մէկէն գտաւ որ իրաւ էր ան:

Անհուն յոգնութիւն մը, մտածումին հետ տարածուեցաւ իր մտի ամէն մէկ թելին ու ծունկի բերաւ զայն:

Հիմա:

Այլին չէր գիտեր ու պիտի չգիտնար թէ պահապանը կը մեռնէր, գերազոյն երջանկութեան մը մէջէն, սիրտին կապը փրթած իր մարմինին վրայ:

Մեռած մէկ ու միակ իր սէրէն:

Գոցեց անոր աչքերը որոնք արիւնի պզտիկ կոյտեր կ'ըլլա-
յին գեղին երեսին վրայ:

Այն ատեն մեռելի գէմքին ինկաւ մեծ վայելուչ հանգար-
տութիւնը որ փրկութեան վարագոյրի մը պէս կը ծածկէ քը-
նացողին երեսը:

Զարհուրեցաւ անիկա երբ դուռը բացուեցաւ: Կատուն էր:
Մոռութը երկարած, բան մը հոտուրտալէն անիկա դարձաւ պառ-
կողին ոտքերէն մինչեւ գլուխը: Ձէր նայեր Շողիկին:

Անոր ներկայութիւնը կեանքի կտոր մը կը բերէր ներս:
Պատուհանէն վերցուց լաթը ու ակօաներուն զարկէն չէր կրնար
տեսնել տժգոյն պայծառութիւնը որ լուսինէն ինկած էր քա-
րերուն վրայ:

Ինք ալ չգիտցաւ թէ ինչպէս ելաւ դուրս ու դտաւ ճեր-
մակ ճամբան որ գորշ էր հիմա:

Գոցեց աչքերը ու վազեց:

Երբ ցատկեց սեմը մեծ դուռին ու տուներուն լոյսը տեսաւ,
կեցաւ: Մոռցեր էր շունչ առնել:

Երկնցաւ իր մահիճին:

Ու երկու մեծագոյն զգացումները կեանքին, սէրն ու մահը
փոխնիփոխ եկան նստելու անոր սրտին: Երկուքն ալ զօրաւոր
ու անողոք էին:

Ու գեղացի կնոջ խեղճ իր ուղեղը ան կը զարնէր պատե-
րուն ու կուլար:

Կուլար: Որո՞ւն վրայ: Ի՞նչ թէ մեռելին:

Իր մահճակալը կը սպասէր իրեն:

Կատուն ու կանթեղը կը հսկէին պահապանին վրայ:

«ԽՈՆԱՐՀՆԵՐԸ»(*)

(Հայրենիք Ամսագիր, 1924)

(*) Այս վերնագրին տակ հրատարակութեան տրուած են տասնըհինգ
կտորներ, վերցուած մասնաւոր դասակարգի մը կեանքէն: 1921-ին Պոլիս
անոնցմէ հինգ հատ առանձին հատորով լոյս են տեսած:

ԲԱԶՈՒԿՆԵՐԸ

ՀԷՔԵԱԹ

Դուք տեսած էք մեր լիճը, ամառ օրերուն, երբ եղէգնեւրուն շուքը կը հալի աւազին վրայ, ու ջուրերն ի վար անգոյն բան մը, մեծ վշտի մը նման կը քաշուի կամաց:

Դուք տեսած էք ջուրի մեծ աւազան մը, այնքան մեծ որ իր ամերուն վրայ պղտիկ ձեւերը կը մարին զիմացէ գիմաց, և եզերքին շարուած բլուրներուն պատկերները, անոր ծոցին մէջ իրար կը փաթթուին հէքեաթի մեծ աղջիկներուն նման:

Բայց դուք չէք տեսած, ինչպէս գեղին ներկայ տղաքն ալ, ատանկ ջուրի մը վրայ, ճիշդ օրը կիսուած պահուն, փոքրիկ փոքրիկ պղպշակում մը, լճի մէկ որոշ կէտին: Հալած արծաթի այդ կայլակները, իբարու ետեւէ, իրենց խարխախին մէջ իրարու վրայ դառնալով կը բացուին լճին մեռած երեսին, հանդարտ, երբ անոր վրայ իջնող դալկահար կապոյտին մէջ ոչ մէկ հով կը քալէ ու ամին, մտածկոտ եղէգները իրարու սիրտ մտիկ կ'ընեն տրամուլեամբ:

Գեղացին մեզի պատմած է վարէն եկող այդ ալեակներուն քիչ մը ողբերգական հէքեաթը, երբ մենք պղտիկ էինք ու պատմողին շրթունքէն ըսող հարսնուկին հասակը մեր երեակայութեան մէջ կ'երկննար, անհամաչափ ու խորհրդաւոր, մինչև որ մեր հոգին լեցուած կարծելով, գոցէինք անոր դուռները ու դառնայինք դուրսի աշխարհին:

* * *

Մեր լիճին տակը աւանդութիւնը քաղաք մը թաղած է: Անոր բեկորները երբեմն ալիքները կը փրցնեն ու կը նետեն ցամաք:

Բայց ալիքները երբեք բաւական զօրաւոր չեն եղած, լճին խորունկէն դուրս բերելու քողուած հարսնուկ մը որ իր պալատի շատրուանին տուչև, պղտիկ աղբիւրի մը արծաթէ դուռին մէջ, զմայլագին կը նայի իր պատկերին:

Ալիքները չեն գիտեր հէքեաթը ու չեն ճանչնար այդ աղջիկը, անոնք որ ջուրերուն տակը բանտուած այնքան կտրիճ-

ներու կանանց արեւները, շքեղանքով ու փրփուրով, ավերուէն ամայութեանը կը նետեն տարիներով ու տարիներով, և քիչ անգամ նորեկի մը հոգուն երկու բերան աղօթք առած իրենց թեւերուն վրայ, կը տանին վարը, չմեռնող սպասումին մեծ նահատակներուն:

* * *

Պալատ մը: Հէքեաթը անոր պատերը արծաթով է հիւսած ու անոր պատուհանները շրջանակած է ոսկիով: Ապակիի տեղ՝ անոր համար՝ թափանցիկ, ու սառած ջուրի պէս յատակ ըրած է ադամանդը:

Անոր առջևը տնկած է պարտէզներուն ամենէն ազուրը ուր ծառերուն արմատները կը հանգչին հողիներու պարոյրի մը վրայ և անոնց ճիւղերը մարմնացած բարիքներու նման, իրենց ձեւերուն գեղեցկութիւնը կը կախեն օդին մէջ:

Ու այդ պարտէզին կեդրոնը, հէքեաթը փորած է դարձեալ աւազան մը, որուն յատակը երկինքին պաստառէն կը ձևէ և անոր վրայ վազող աղբիւրը ջուրի տեղ տոգոյն բան մը կը թափէ իր բերնէն, տոգոյն այնքան որքան կ'ըլլան մեր երազները երբ շատ քունէ մը կը դալկանան:

Ու հէքեաթին շունչովը կը պտտի այդ պալատին, այդ պարտէզին մէջ ու այդ աւազանին առջին աղջիկ մը, պա՛րզ, ինչպէս զինքը թանձրացնող հնչիւնը, անկարող անշուշտ հասնելու այն լեզուին ուրիշ հասակը, շնորհքի գիծի մը պէս, գուրս կ'իյնայ և ուր մորթին տեղ կաղապարուող բոցի մը յիշատակութիւնը յայտ կուգայ:

* * *

Ու աղջնակը մինակ իր պալատին մէջ, իր ձանձրոյթը կը փաթթէ աղբիւրին ծորակին, զոր անտես ձեռք մը կը բանայ անոր ամէն մէկ բաղձանքին առջև: Եւ վազած նիւթը հարազատ մարմնառութիւնն է անոր երազներուն:

Աղջկան երազներ, երբ չեն անոնք ոսկին ու գոհարը:

Եւ մանչեր կը վազեն ծորակին բերնէն, մեծ, պրկուած բերաններով որոնք թրթռալէն կը հալին ու կը հատնին, մեծ, պրկուած աչքերով, որոնք պաղատանքի մէջ իրենց լոյսը, հեղուկ ադամանդի նման կը քամեն իրենցմէ:

Ու մանչեր կը վազեն ծորակին բերնէն, իրենց թւերը խմորի պէս կակուղցած տղա՛քը բռնկումին, որոնց սիրտերը, ծանրացած իրենց ամբուս սուգէն, որպէս սարգի ոստայնի մը մէջէն, դուրս կը թափին իրենց վանդակներէն:

Եւ կարաւանը կ'անցնի բոլոր ձեերուն: Անտեսանելի ձեռքը միշտ կը գարձնէ կախարդուած ծորակը երբ արդէն կտրուած կաթի մը պէս բերնէն ինկած հեղուկէն ձանձրոյթը կը զատուի ու երազները, կտոր կտոր, վիրաւոր ու մեռած կ'երթան գուռին տակը թաղուելու:

Ու վա՛յ այն օրին երբ ծորակը պիտի յապաղի դառնալու:

* * *

Աղջիկները, բոլորն ա՛լ, խաղալ կը սիրեն:

Բայց հէքեաթին աղջիկը, իր ծորակին առջև, յոգնած է իր խաղէն:

Ամայի պալատին մէջ, պատերը կը սպասեն ձեին որուն գիծերը սարսուռով պիտի արձանագրէին անոնք: Ու արեւին բաց ապակիներուն՝ շարժումի ոչ մէկ հէք, որ գար կտորելու անոնց մէջ:

Երկինքը ամուլ էր ու երկիրը մեռած:

Կը մեռնէին բոլոր մանչերն ալ զոր ծորակը դուրս կուտար անսպառ, և ծառին ճիւղէն մետաքսէ հովի մը պէս ծփացող քօղը պզտիկ թրթռումէ մը վերջ կ'իյնար որպէս թէ մէկը կտարած ըլլար յանկարծ անոր թւերը:

* * *

Եւ օր մըն ալ եկաւ ան:

Մանչ մըն էր նորէն, աղուոր ու կախարդ, որուն աչքերուն մէջ նայած ատենը աղջիկը զգաց որ իր ոտքերը կը կտրէին գետնէն: Ու գուռին մէջէն, հեղուկին տոգունութենէն կամաց կամաց անջատուեցան գիծեր ու ձեւեր որոնք մարդերու համաճափութիւնը կը յօրինեն:

Յետոյ անոր բազուկները գծուեցան գուռէն դուրս, ճերմակ, առինքնող ու տաք այնքան որ աղջնակը դողաց:

Այն ատեն է որ ծառէն ծփացող քօղը հովէն առնուած եկաւ թափելու աղջկանը վրայ, երբ անիկա ինկած էր գուռին մէջ, անկէ բարձրացող բազուկներէն վար քաշուած:

Ու անտես ձեռքը սպասեց:

Ծորակը բաց էր ու անոր բերնէն հիմա հեղեղն էր որ դուրս կուգար:

* * *

Դուք աղջիկ եղած էք, աղջիկ, այնքան տենդով երազուած բազուկներուն մէջ նուաղած ինկող աղջիկը եղած էք երբեք:

Այն ատեն պիտի հասկնաք թէ ինչպէս մեր միտքը կը մոռնայ ինքզինքը բոլորովին, ինչպէս երէկուան անձանօթին քայլերուն տակը փոշիանալը քիչ կը տեսնանք մենք մեզի, ու ինչպէս մենք կը գոցենք մեր կեանքը, անոր՝ անձանօթ տղուն քմայքէն բռնավար:

Ու մի զարմանաք, երբ պալատին աղջիկը կը մոռնայ ծորակը գոցելու, անտես ձեռքին թելազրելով անոր պաշտօնը:

* * *

Եւ ջուրերը ելան, ելան ծանրութեամբ, ելան հեշտանքով ու պարտէզին ծառերը իրենց ձեւերը լքեցին անոնց փաթթող գգուանքին:

Ջուրերը ելան, անցան պալատին պատուհաններէն ու թաղեցին անոր կարկենանէ տանիքը:

Ջուրերը ելան, լայնցան, գացին ու դաշտին մէջ ծածկեցին իրենց տակ հողաշէն գիւղերը, անշատ ամառանոցները և մօտեցան քաղաքին:

Աղջիկը միշտ կը սեղմէր իր տղան իր կրակուած կուրծքին վրայ:

Քիչ քիչ քաղաքը մտաւ ջուրերուն մէջ, անոր հսկայ ապարանքները ծանր ծանր սուզուեցան մեծ մեռելներուն նման, որոնք մահուան մէջ կը թափին հասուն պտուղներու պէս:

Ու երբ ծորակը դարձաւ, ընդարձակ դաշտէն ու քաղաքէն ոչինչ կը մնար:

* * *

Այն ատեն ջուրերուն խորը տեղի ունեցաւ եղերերգութիւնը, անողոք, անակնկալ մարտիրոսութիւնը պալատին աղջկան:

Ծորակը գոցուեր էր ալ չբացուելու համար: Ու ջուերըուն ծոցը բանտարկուած դիւթանքի աղջիկը ալ չէր կրնար իր երազները վազեցնել գուռին մէջ որ հիմա փախած էր իր տեղէն:

Ու անիկա կը փնտռէր, կը փնտռէր իր մանչը, որուն բազուկները փակեցին իրմէն դուրսի արեւն ու իր լուսաւորած վայելչութիւնները:

Անիկա կը փնտռէ; տակաւին դարեր ետքը, մինչև այսօր, իր մանչը, կէս օրերուն, երբ լճին երեսին վրայ արեւը պայծառ կերպասի մը պէս կը փռուի անփոյթ:

Անիկա կուլայ ու մեղմ կը հեծկլտայ, կ'աւելցնէ հէքեաթը, տարիին մէջ մասնաւոր օրեր, երբ իրիկուան լուսինները աւելի տարփալից ջուերըուն կը հակին ու միջոցին մէջ կը պատի անծանօթ աստուածութիւնը, ան, որ գուռերէն տղու բազուկներ կը ծաղկեցնէ ու աղջիկներուն սիրտը իրենց շրթները կը փոխադրէ:

* * *

Մեր լճա՛կը: Ինծի կուգայ թէ ծերերուն պատմած բխումը, լճի մէկ կէտին, ամրան որոշ օրերուն, կը բացատրէ քիչ մը, տարօրինակ այս հէքեաթը:

Եւ երբ նոր գողալ սորվող աղջիկներ, իրենց մանրիկ կուրծքերը կը թաթխեն անոր դաղջութեանը խորը, հին աղօթք մը ու երկու խաչ կը պաշտպանեն զանոնք ջուրէն վեր ճերմկող թևերուն թովանքէն:

Բայց, ամառուան այդ օրերուն, երբ ջուերը ոսկի կը դառնան ու երկինքին երեսէն կապոյտը կը տարտամնայ, երբ եղերքի բլուրները կարծես աներևոյթ հովէ մը թև առած կը փախչին աւազանին մեծ հայելիէն, մեր զեղէն շատեր, կարծած են տեսնել կարկեհանէ տանիքը մեծ պալատին, որուն վերայ ձեռքերը ծնօտին, աղջնակ մը կը նայի միշտ վար սպաւելով բազուկներուն՝ որոնց իր մէջքը պիտի տար (*):

(*) Նախորդ հէքեաթը և այս առնուած «ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐՈՒ ՄԵԼԵԱՆԸ» հատորէն, որ տպագրուած է 1922 կ. Պոլիս կը պարունակէ մաս մը՝ Հէֆեսթոս եւ Մամուան ծաղիկներ ընդհանուր վերնագրին տակ արձակ քերթուածին սեռէն հոգեբանական վիճակներու վերլուծումներ:

1843

Ն Է Ք Ե Ա Թ

Անոնք Զուրերը հանդիպեցան իրարու:

Պարտեաչ էր աղջիկը, մորթովը ու մազերովը. ունէր աչքեր, որոնք վախցեր էին կապուտնալու: Քոսան տարեկան էր ան ու չէր սիրած մինչև որ Զուրերը հանդիպեցան իրարու:

Տղա՞ն: Բոլոր տղոց պէս:

* * *

Անոնք իրար համբուրեցին շագանակենիներու անտառին մէջ, կարճ թուփերուն շուքովը: Ու արտունճէն փուշ մը ինկաւ անոնց շրթներուն մէջտեղ, առաջին համբոյրին:

Յետոյ անոնք գացին անտառին կողերէն, գացին աւելի մութ շուքերուն սիրտը: Անոնք նստեցան իրարու ծունկին: Ու աղջիկը թեթեւ էր չափանակի մէջ գամուած ոսկի ծաղիկի մը մօման ու անիկա կը դողար տղուն բազուկէն ու տղուն մատներէն:

Ու ծանր երազի մը պէս, տղան կը գոցէր իր թարթիչները անոր ծոցին, քունի մը գիմաց որուն սկիզբը համբոյրը կը բանայ:

* * *

Իրիկուան դէմ, թե թեի, անոնք կը գտնան մեծ աղեղը ափունքին:

Ու անոնք ըսին իրարու բոլոր խենդութիւններէն, որոնք մինակութիւնը կը ներէ, իրարու ըրին բոլոր խենդութիւններէն որ քով քովի գացող մարմինները կ'ունենան ամայի ափերուն:

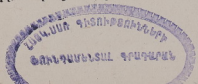
Անոնք Զուրերը հանդիպած էին իրարու: Ու սիրեցին իրար շագանակի անտառին մէջ ու մանաւանդ աղեղուած ափունքին, լուսընկաներուն, երբ հովը ջուրին մէջ քաղցր է լոգցող աղջկան մը պէս:

* * *

Աչուն:

Բլուրներէն ոսկի կը թափեն ու շագանակի անտառներուն մէջ տերեւները արիւն կուլան սկսող ու հատնող արեւներուն:

(3)

Իրիկուան դէմ, թե թեի, անոնք կը գառնան մեծ պարոյրը, որ գեղին գետի մը պէս կը շրջանակէ ջուրերուն փրփուրը: Թե թեի բայց խելօք:

Աղջիկը ծանր է, հասո՛ւն՝ պտուղի մը պէս ու անոր նայ- ուածքը վար կը նայի կաթիլի մը պէս որ կը դողայ իյնալու համար: Ու անոր թեք ծանր է նորէն տղուն մէջքին:

Անոնք կը քալեն մանաւանդ անլուսին իրկուններով, երբ մութը մարդերուն դիմակ կը բերէ, անոնցմէ որոնց պէտք ու- նեցանք, ամէնքս մեր կեանքին որոշ օրերուն:

Ու անոնց՝ ձա՛յնը, բոյնին խորը կծկուած թոչուններու պէս, որ կը թաղուի կոկորդէն վար:

Անոնք կը քալեն, այգպէս թե թեի, երբ բլուրներէն սե ճիւղ կ'անցնի ուշացող ազոաւին, սե՛ւ, պատուող մեծ թուղ- թի մը պէս որ չերեար:

Ու ատեն ատեն ուշացող աղջիկներ, մինակներ, ճերմակ գլուխով, մութին մէջ կը գծուին, խոշոր ու քմայքէ սուսկերու նման ու կ'անցնին ու կ'երթան ստուերէն ներս:

Թե թեի:

Անոնց բազուկները ծանր են իրարու մէջքին ինչպէս դեր- ձանի մեծ կարժերը որոնք ձեղուններէն վար կը սողոսկին հո- րին (métier) սանտրերուն մէջը հատնելու: Ու անոնց երեսները իրարմէ բաց են այնչափ, որչափ չուգեց ընել ոչ մէկ նկար երբ երկու սիրողներ իրարու մօտ քալեցուց:

* * *

Գիշեր է, առաջացած ու խորունկ գիշեր:

Լուսինը մեղմ է, լուսինը անուշ՝ ինչպէս գիտէ ըլլալ, երբ ամպերը արծաթէ են չորսգին ու աստղերը նուաղուն՝ նման աչքերու որոնց իւզը կը հաանի:

Ու նաւակին մէջ ու ջուրերուն հետ որոնք թիակներուն պզտիկ սարսուռներ ու մօայլ երգ մը կը բերեն, կուլայ աղ- ջիկը:

Մեղմ է անոր լացը ջուրերուն նման որոնք նաւակը կը համբուրեն ու սարսուռ կը բերեն թիակներուն:

Ու արցունքին զի՛ծը, լուսին տակ, արծաթ թեի մը նման որուն ակը չերեար:

Ու անոր դէմը, տղա՛ն, գլուխը կախ դէպի ջուրերը, որոնք

կուգան ու կ'երթան, կամաց կամաց, երբեմն փշրուելով բիւրեղէ գաւաթի մը պէս, նաւակի կողերուն:

Անոնք չեն համբուրեր իրար, ինչպէս ըրին ամառ գիշերներ, երբ լուսընկային տեղ մութին թաւիշը կար իրենց այտերուն:

Ու տղան լուռ է, բոլոր տղոց նման որոնք գինիէն կ'արթընան: Անիկա չի լար, ինչպէս սիրեցին ընել խարուող աղջիկները, երբ, մէկ օրէն միւսը ծանրացած, մեղքի թաղարի մը պէս, կը սպասեն որ մէկը առնէ տանի գիրենք, հոգ չէ թէ մինչև գերեզման:

Ու անոնք եկան ջուրերու մէջ, տոգոյն նաւակով, չատ իր-կուններ, մէկը՝ լալով՝ ճամբորդ մեռելի մը պէս: Մի՞ւսը:

Տղայ է անիկա:

* * *

Սենեակ մը՝ հիւանդանոցէն:

Վարագոյրը վերցուած՝ աղջկան արցունքով: Ու անկէ կը նայի, լուսին մը նման անոր օրուն լոգանքը, երկուքով, տեսան, խելօք ջուրերուն:

Մահճակային աղջիկը, ան՝ որ Ջուրերուն հանդիպումը բրաւ ու անտառէն ներս գնաց տղուն ետէն:

Անոր այտերը, ծիրա՛նի, բոց առնող ձիւնին կը նմանին, ու անոր մազերէն խարտեաչ բան մը կէս շրջանակ մը կը բերէ բռնկող երեսներուն:

Քոյր մը, աղուոր, նկարի աղջիկներուն պէս, անոր գլխին, արծաթէ՝ ճակտին զովութիւն գնելով: Ու անոր շրթներէն աղօթքը՝ առանց բառի, աղօթքը, օրուն ստեղծը չ'անցնիր շրթներուն գալուկ աղեղէն:

Դուրսէն, ձայներ որոնք կը պատուարն չերեցող մեծ թուղթերու, մեծ գիրքերու կողերէն:

Դուրսէն քայլը անոր որ չի քալեր բայց կուգայ:

— Ինչո՞ւ չի գար:

Շիւանգէն այս աղաղակը, ա՛յնպէս, ինչպէս փակ պատուհաններէն մեկնո՛ւմը մահուան:

Աղջիկը կը սպասէ անոր որ պիտի գայ: Ու անիկա պիտի մեռնի, աղջիկ ըլլալուն:

* * *

— Ի՞նչու չի գար :

Կը մտնէ տղան, զլխահակ, այնպէս, ինչպէս լուսնի զիշեւրով, արծաթ ջուրին վրայ, նաւակէն կախելով իր լուսթիւնը : Ու անոր հտեէն Ուրիշ մը, ան որ չեղեար և զոր պիտի տեսնենք, ամէնքս, մեր կարգին, օրուան մը ծայրին :

Քոյրը, լուիկ, կը գոցէ գուռը գուրս ելլելու :

Ու աղջիկը, կ'այրի բռնկած շուշանի մը նման ու արիւնի աղբիւր մը որ կարծես մահճակալին կեդրոնէն կը բխի, անոր մարմինը ծիրանիով կը պատնէ :

Անոնք իրար համբուրեցին դարձեալ, այնպէս ինչպէս ըրին լուսընկայ զիշերներուն, երբ ամառը քաղցր էր աւազներուն վրայ ու ճամբուն պարոյրը թերի մանեակի մը պէս կ'օղակէր գէմէ գէմ բլուրները :

Անոնք իրար համբուրեցին դարձեալ, ինչպէս եղած էր աւրիկա, անտառին ներսը, առաջին անգամուն :

Ու փուշին տեղ, հիմա մաաը Անոր որ մեծ կնիքը կը նետէ երկու շրթներուն մէջտեղը :

* * *

Պիտի մեռնի աղջիկը :

Անիկա պիտի մեռնի, վասնզի մեղքը ծանրացաւ իր մէջքին, մահուան մեծ կարծի մը նման :

Վա՛յ այն ձեռքերուն որոնք կոկոն մը փետտեցին :

Վա՛յ այն մատներուն որոնք կեանքին բաժակը կը խղզեն ու կ'երկնեան մեղքին օղակին, որ երեսց մէջքը կը փաթթէ, մահուան կարծի մը նման :

Տղա՞ն :

Անիկա կը նմանի բոլոր տղոց, որոնք դադաղներու կը հետեին ու լալո՛ւ տեղ, աչքերնին կը գոցեն, ուրիշ անտառներու վրայ բանալու :

Անոնք նորէն պիտի վազեն ջուրերուն :

Ա Ի Ե Տ ՈՒ Մ Ը

Երկինք մը մենէ վեր որ քիչ քիչ կը բարձրանայ: Մեր ոտքերուն՝ մարմինը ճամբուն որուն գեղինը կը զատուի ձիթաստաններուն ուժով գորշութենէն: Ու ամէնքս, մենք, մուկի մը մէջ որ սեւ մշուշի մը պէս կը լեցնէ մեր շուրջը:

Շատուոր ենք ան առտուն:

Պզտիկ, գրեթէ կլոր հով մը որ լիճէն կուգայ, կը դպի մեր երեսին, մեր՝ տղոցը երեսին, հոն բանալով չըսուելիք երազներ: Կը դպի աղջիկներուն փէշերուն որոնք անձայն ալիքներու պէս, մուկին վրայ կը դողան աջ ու ձախ:

Մենէ առաջ, ծերե՛րը: Ու անոնց հաստ ձա՛յնը որ, խորհուրդով, կուգայ ու կ'անցնի մեր վրայէն, մեզ կանչելու համար իրական աշխարհին:

Վասնզի տարիքները իրարու կը վազեն, գոնէ օդին վրայով, ստուերոտ ճամբաներէն, երբ աղջիկները՝ չհասկցուող բանէ մը զրգուած, չեն կրնար իրենց գլուխները խելօք պահել իրենց ուսերուն վրայ. ու աղաքը չեն կրնար իրենց ոտքերը խելօք պահել այն գեանին վրայ որ կը բաժնէ զիրենք խորհուրդի կարուանէն:

Տրտում այս գնացքը: Տրտում՝ տղոցը համար որոնց բերնին կուգայ է երգին ահունքը: Աղջիկները: Անոնց ետ դարձող գլուխէն երեսներ միայն կը ճերմկին տարտամ սեւութեան վրայ: Ու անոնց ալ լուռ է հոգին, հովին պէս որ մեզի կուգայ զանոնք համբուրելով:

Մենք ուխտի կ'երթանք:

* * *

Լոյս:

Լիճն է, խելօք՝ ու նոր լուացուած, բեհեզի մը պէս, թարմ ու գունաւոր:

Աղջիկներ, ափունքին, տարաղնուած՝ մեծ փունջի մը հասկերուն նման, ո՛րը ոտքի, արեւին գարձող ծաղիկի մը պէս, մեղմ ու օրօրուն. ո՛րն ալ ծռած մեծ ժանեակին զոր փրփուրը կը բանի ասանկ առտուններուն:

Տղաք, աւելի հեռուն, կարմիր օղակով իրենց թւերը կ'անցընեն ափունքի աղջիկներէն:

Ամէն պատանի իր սիրածը ունի, մտքին խորունկէն, և որուն անունը չէ բացած ոչ մէկուն:

Ասոնք կը նային աղջիկներուն աչքէ դուրս ճամբաներով ու հակառակ նշանի ոսկիներուն, խենդ հաւատքը չեն կրնար թաղել, տարիներ վերջն ալ, մինչև որ հարսնիքը գայ որ աղջիկները կ'առնէ տէրերուն յանձնելու:

* * *

Թուխ և ուժով, գեղին ադ տղաքը: Ասոնց մօտ՝ քաղքենի բարակութիւնը որ իմն է, ամօթի մը պէս կը ճնշէ աչքերուս:

Ես չեմ հաւատար Աստուածածինին որ լճին տակը կը պտտի այդ պահուն և որուն օրհնութեանն ու գութին կը յանձնուին աղջիկներուն մենաւոր կուսութիւնները:

Ես չեմ հաւատար ուրիշ սուրբի մը որ ջուրին խորէն աւանջ կը բանայ մայրերու աղօթքին ու ծերերու պահանջին: Ասոնք իրենց փեսացուներուն՝ օր ու ոսկի կը սակարկեն:

Բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ, կը տարուիմ տեսնելու հէքեաթին աղջիկը որ ոսկեզօծ իր միսը կը բանայ ու կը գոցէ պատմութեան մէջ ու միամիտ տղաքը կ'առնէ կը տանի:

Պատանի եմ ես: Ու նիհար, ու գունատ ու հիւանդ պատանի: Ու ճերմկած իմ մատներուս վրայ լիճին ջուրը կը գեղնի, մեռելի արցունքին նման: Գլխուս վրայ ծաղկած թուփ մը մորմենի:

Կ'անցնին տղաքը իմ ետեւս, աւազներուն վրայ իրենց քայլը խմորի պէս կը խօսի:

Կ'անցնին աղջիկները իմ առջևէս, իրենց փէշերը քսելով ջուրին որ կը դողդղայ, կարծես անհուն տղայ մը ըլլար:

Կ'անցնի ան ալ իմ առջևէս, ծանր, չուզող ոտքերով որոնք աչքերուն չափ խօսիլ գիտեն երբեմն:

Կը նայիմ ետեւէն:

* * *

Տարուընակ հորթ մըն էր ան, իր հասակովը, երբ ես ձգեցի գեղը:

Անիկա սիրած էի տղու հոգիով: Ու լացած՝ երբ նշանեցին: Ութ տարեկան չկայի ես այդ օրերուն:

Ու ամէն տարի, Աւետումին, մինչև դեղէն բաժնուիլս, ես անիկա բերի այս մորմենիին ներքև:

Դով քովի նստիլ, ոտքերնիս ջուրերուն տակէն իրարու երկարել: Երբեքն թեք թեքու տանիլ: Մենք պղտիկ էինք ու մարդերը շատ չէին տեսնար այս խաղը:

Յետո՞յ:

Քաղա՞ք: Դպրո՞ց: Դիրք ու երա՞զ: Ու վա՛նք մը, ուրկէ կը փախիմ մարմինս պարպած ու գլուխս կապարած:

Ես հիւանդ եմ հոս, գունատ ու նիհար, ու կը նայիմ անոր ետէն: Մաղերուն՝ որոնց լարերէն ջուրը թռչունի աչուկներու նման կը փայլի: Հասակին՝ որ կարմիր պարեգօտին մէջէն փախչիլ կը սպառնայ:

Մեր աչերը կը վախնան իրարմէ:

* * *

Լիճը խելօք է այսօր:

Արեւ հաղիւ մատ մը շուք կուտայ թռւիւրուն: Տղաքը ձի-թաստաններուն տակը քունի կը քաշուին: Ծերերը մեծ կողովներու ստուերին մէջ կը թաղեն իրենց գլուխը ու կը զոցեն աչքերնին:

Մայրեր, հեռուները քաշուած, աղջիկ ու տղայ կը կարդեն:

Ու աղջիկները աւազին վրայ, ջուրին երկարած իրենց ոտքերը, զոյգ զոյգ գրկուութենի կը փորձեն կարծես: Խոնարհ կենդանի մը իր քուռակին կոնակը կը քթուէ:

Եւ կը սպասեմ որ ջուրերը պատռին ու հէքեաթին աղջիկը ըլսի փրփուրէն: Պարապ տեղը չէ որ տղաքը դիրք կը կարդան:

Բայց ջուրը, անկնճիռ տասնըհինգ տարու աղջկան մը նման, կը վառի արևին տակ, մեծ ու միակտուր: Ու գիմացի եղերքէն լերան կոնակը կը նիհարնայ դէպի վեր: Ո՛չ մէկ վանկ: Ոտքիս՝ ջուրին պղտիկ ոլորուն հեծքը որ աւազին երկարած մեծ համբոյր մըն է:

Հանդչած են գիծերը: Ու կը սպասեմ ոսկի աղջկան:

* * *

— Ինչո՞ւ կը դողաս:

Ձայնը կը դպի անոր:

— Կամա՛ց:

Կը գոցեմ բերանս, բանալու համար դուռները աչքերուս:
Ձեմ մտածեր թէ ինչո՞ւ եկած է հոս, խումբէն հեռու, նիհար
տղուն մօտ: Ու բան մը կուգայ ներսէս, բուռն, խենդ՝ առնե-
լու անոր իրանը, թարմ տունկի մը պէս երկուքի կոտրելու:

Ձեռքերս խելօք՝ կը կենան ծունկերուս վրայ:

Ան ունի ափին խաշած ձուկ ու հաց: Բայց ինչո՞ւ կը դա-
շայ:

Հիմա ես ալ կը վախնամ իմ ձայնէս ու բառերը կը գրուին
աչքերուս մէջ, բառերը հարցումին:

Անիկա ուտելիքը կ'երկարէ:

— Անօթի չեմ:

Գիտէ թէ ցամաք հաց եմ բերած: Ու գրեթէ ցաւ կայ իր
դէմքին:

Ինչո՞ւ չ'երթար:

Հանգչած են բոլոր գիծերը ու բոլոր ձևերը:

Ան կը ծօր ձեռքիները քարին դնելու, ու նշանին ոսկին,
կտրուկ հնչումով, դուրս կ'իյնայ կուրծքէն:

Այն ատեն, ձայնին վրայ մեր աչքերը կը հանդիպին իրարու:
Կարմրած՝ կը դառնայ կրունկին վրայ ու անոր պարեգօտը
արեւին մէջ բռնկած մեծ շուշանի մը կը նմանի որ կը քալէ:

Ու անոր գլուխը կը նմանի ոսկի սաղաւարտի մը, կարմիր
բրազի մը վրայ:

Ու անոր գնացքը քաղցր է ինչպէս խունկինը որ կը դան-
գաղի:

— Բուբո՞ւլ:

Մինակ է իմ ձայնս, արեւին մէջ յանկարծ բուսած խորունկ
ցաւի մը նման:

Անիկա կը կենայ սպասելով արձագանգին:

Ջուրը խելօք է մեր առջին: Քուռը, մեր ետին, մեծ վեր-
մակի մը նման կ'իյնայ իրերուն ու մարդերուն: Կիներուն խում-
բը սօսիին տակը կը շարունակէ նշանն ու հարսնիքը ու աւելի
մօտիկ՝ գրկուած աղջիկները ոտք կը փոխեն ջուրերուն վրայ:

Ու կուգայ անիկա՝ հովէ գլրդուած մեծ վարդի մը նման:

Տեղ կուտամ անոր, ան տեղը զոր ունեցաւ հոս, տարիներ,
իր պղտիկ մարմինին համար:

* * *

Մորմենի ծաղկած թել մը մեզ կը զատէ իրարմէ: Ու մեր

ոտքերը, զգուշաւոր, իրարու զուգահեռաբար կը ձգուին աւազին վրայ:

Մենք չենք խօսիր: Բայց իրարու կը նայինք ու աչքերու լեզուին անսահման կ'ըլլայ շատ անգամ:

Ես պատանի եմ, նիհար ու գունատ ու գիրքերու մէջ ծերացած պատանի:

Ան պարմանի է, նուրբ և սպիտակ, այտերուն տեղը ոսկի են թափած:

Առնել անիկա, կամաց, շատ կամաց: Խմել կախարդուած բաժակի մը պէս անոր մարմինը: Խմել անոր ձեւերուն կաթն ու ծիրանին: Հանել անոր սիրտը և ուտել, լիճին ազդկան նման ու մտնել ջուրերուն տակը, ա'լ չեղլելու համար:

Խենթութիւն: Անշուշտ: Ո՞րն է պատանին որ իր խենթ օրը չէ ունեցած:

Բայց անիկա խելօք է նոր հարսի մը նման:

* * *

Իրկուն:

Կարաւանը մտած է ձիթաստաններուն ճամբան. առտուն նման խումբերը իրարու կը հետեւին:

Գեղը վերն է ու հիւանդ աղուն համար դժնդակ՝ իր զատիկներովը:

Տաքուկ բան մը որ հողէն կ'ելլայ, մերկ իմ ոտքերուս կը պլլուի բարի զգուանքի մը պէս: Ճամբորդներ՝ բառերուն բարիքը թափելէն: Ու մութցող կապոյտէն՝ մեծ մեծ աչքերը աւնոց օրոնք օր մը մեզի պէս տառապեցան հոս:

Գեղին մօտիկ, աղբիւրը: Հոն կը նստիմ մինակուկ, ըսպաւ սելով այս անգամ աղբիւրի ազդիկներուն օրոնք հէքեաթը կը դնէ հոս:

Ու քիչ քիչ ճամբան կը հանգչի: Մութը մեծ զգեստի մը պէս կ'իյնայ ձեւերուն վրայ ու իրերը կը դադրին ապրելէ:

Այն ատեն է որ տուն տանող ամայի ճամբիկը կը քաշէ իմ ոտքերս: Գեղը դէմս է, իր լոյսերուն սանդուխովը:

* * *

Ամուր կը բռնեմ ձեռքէն:

Կը դողայ բայց չի քաշեր:

Մեր առջին՝ տուներուն տարտամ քառակուսիները, միջոցին մէջ ուրուային գծագրութեամբ: Երկու եղերքէն դեղնաւոր թեւերը թթենիներուն որոնց վրայ տերեւները՝ անհամար իրենց ապանջներով:

Ու մեր ոտքերը կը շեղին պզտիկ ճամբայէն:

Այն ատեն մեր մարմինները իրարու կը մօտենան ու կը խօսինք մութին վրայէն, լոյսէ բառերով:

Ու ինծի կը թուի թէ կը տեսնամ անոր մանրիկ հոգին որ պատառ պատառ կը քակուի իր բերնէն ու կտրտող ու տեւական կրակի մը պէս կ'իյնայ իմ սրտիս:

— Բուքո՛ւլ:

Մայրն է, տունէ՛ն:

Մենք աւելի մօտ ենք իրարու: Քրտինք կայ արեւորուս մէջ ու այրող բան մը չըթուներս:

— Ինչո՞ւ եկար:

Կը սեղմուի կուշտիս: Ու բարակ իր զգեստէն կակուզ ու տաք բան մը կ'անցնի իմ կողերուս: Ձի խօսիր: Բայց քայլերը ծոյլ են ու չեն ուզեր յառաջանալ:

— Ինչո՞ւ եկար:

Վանքէն դարձէս ի վեր, առաջին անգամն է որ մութին մէջ այսքան մօտ ենք իրարու: Գիշերը աղջիկները կը գաղթին նշանած ըլլալէ: Արագ է մեր շունչը ու կը վախճանք աղմուկէն:

— Ես գիտե՞մ:

Կը նայիմ այս ուշացող պատասխանին:

Գիտե՞ն թէ ինչու կուգան աղջիկները երբ մատղաշ են տակաւին:

Բայց մենք կը քալենք: Ծառերէն ճիւղեր կը քսուին խոնաւ, համբոյրի պէս, մեր երեսներուն: Անոր մաղերուն տերեւներ կը կախուին: Յանկապատ մը: Աւելի վար՝ տունները:

Ու ան քարին վրայ ուր տարիներ առաջ, ասանկ մութերուն, ծունկ ծունկի, գրեթէ իրար գրկելով մենք խօսեր ենք իրարու, հիմա առանց գիտնալու կը նստինք նորէն...

Մեղմով ետ կ'ընէ փնտռող իմ մատներս, կուրծքին վրայէն: Ու լռութեան մէջ, չես գիտեր ինչպէս, ոսկիները կը հնչեն խորունկէն, ծիծերուն բարձունքէն:

— Բուքո՛ւլ:

Երկար ու ծանր բառը մութին մէջէն կը լայննայ:

Կը բռնեմ բերանը պատասխանը արգիլելու համար:

Բայց ոսկիները կը շարունակեն խղզուած իրենց ճիւղ երբ

անիկա կը թօթուէ իրանը, ազատելու համար փաթթող բազուկներէս:

Կը նստիմ մինակ, քարին վրայ, ամերս փռած այն տաքութեան որ անոր մարմինէն կը քնայ:

Բան մը կը պտտի չորս դիս: Հո՞տ մը, ձե՞ւ մը, սարսո՞ւռ մը: Չեմ կրնար ճշգեղ: Բայց բան մը՝ որ աղաքը լեռնէ լեռ կը ձգէ կ'ըսեն:

* * *

Աւետումին գիշերը տօնական անուշութիւնները ունի: Տուներու առջև պառաւնները կզակ կը շարժեն ժամերով ու յաղթուած ձմեռուան վրայ կը խնդան:

Երիտասարդները հարսնիքին երազովը կը գոցեն աչքերնին: Պատանինե՞րը:

Անոնք, իրենց մինակ անկողնին մէջ կը համբուրեն աղջիկներ, որոնք թաղին ամէնէն աղուորները կ'ըլլան:

Ու անոնք ուշ գիշերով կը փաթթեն աղջիկներ որոնց ճիւտէն ուրիշին ոսկին, գեղին աչքի մը պէս կը սպառնայ իրենց պատանի երազներուն:

«ԵՐԲ ՊԱՏԱՆԻ ԵՆ»(*)

1922

(*) Այս հատորը կը պարունակէ հինգ պատմութեան և երեք պատկեր, նիւթ ունենալով պատանեկան աշխարհ մը, մեր մէջ անսովոր բանաստեղծականութեամբ մը թաթաւուն: Հատորի չեն մտած երբ պզտիկ եմ շարքը կազմող կտորները:

ՀԱՃԻ ՄՈՒՐԱՏ

* * *

Երկու ամիս ետքը, առաջին գէպքէն, նաւահանգիստէն դարձին, անիկա մտաւ ներս դասական կիրճէն: Չորս քայլ չէր ըրած, երբ մացառին տակէն չորս ասպատակ ցցուեցան ուղիղ:

Չէին զիջած նոյնիսկ սովորական ծպտումին: Գուլպայի կապիչները, չուխային օյա ծաղիկները կը մատնէին անոնց գիւղը: Անվախ, պարզ, առանց ատրճանակնին գործածելու պէտքի մը, անոնք առաջացան գէպի տղան: Կը նմանէին Բէժիի գէտերուն, բայց չունէին անոնց կէս համազգեստը: Մէկը հրաւիրեց զինքը անձնատուութեան, մինչ երկրորդը ատրճանակը երկարած էր անոր քթին:

Ծռեց գլուխը արագ:

Շարժումին հետ հանած էր մէջքէն վեցհարուածը ու անմիջական կրակով չորս զնդակով չորսն ալ փռած գետին. ճիշդ իրենց ճակատներէն: Գրեթէ ակնթարթի մէջ տեղի ունեցած այս անըմբռնելի ողբերգութիւնը կը թուէր սուտ անոր հեղինակին:

Մութը, աղմուկը, ժայռերուն հակընդդէմ արձագանգը և հետեող իրարանցումը անիկա չահագործեց ահաւոր դիւրութեամբ: Նոյն անըմբռնելի արագութեամբ անիկա առաւ ինկողներէն երկու ատրճանակ ու զոյգ ձեռքերով պարպեց անոնց պարունակութիւնը մուտքի ժայռերուն գէպի կոնակը, որոնց ետեւէն մութերը կը բարձրանային դարանակալ միւս ասպատակներուն:

Իր նշանառութիւնը խուճապահար ըրաւ պահուողները, որոնք կաքաւի ձագերուն նման, տարտղնուեցան գէնքերնին իսկ փախցնելու ատեն չգտած: Ասոնք, տունի տղաք, մօտիկ դեղերէ, Մայրաքաղաքին մէջ բողբանոցներու հերոս ու ընկեր, նոր դարձած զինուորութենէ, քանի մը հատն ալ նոր զինուորացու, կրակը լսած էին իրենց մեծերուն պատմումէն, առանց զայն տեսած ըլլալու, և միացած ի պաշտօնէ աւազակներուն, գեղանի կնիկ մը բռնաբարելու հեռանկարով: Կին փախցնելը չէ ստիկա, այլ ստորին դաւադրութիւն մը որ կը գործադրուէր յաճախակի թուրքերու կողմէ իրենց ազգակիցներու վրայ:

Մէկ մասը ասպատակներուն, գաղայէն, հաստատ իմացած էին թէ նոյն օրը կը հասնէր Պրուսայէն, նոր անուանուած

Թղթակցութեանց դիւանապետին շատ նշանաւոր կ'ընէր, Չէրքէզ Սանամը, աշխարհագեղեցիկուհի տիտղոսով, որ կ'ապրէր թուրքերուն համար վերաւորիչ կեանքով մը, իր կիրքերուն համար չպատկառելով ոչ մէկ օրէնքէ ու սրբութենէ ու իր սիրահարները ճամբելու կամ նորոգելու ատեն կ'ախորժէր սիրտ ալրելէ։ Չայն տեսած էր մէկը ասպատակներէն, Պոլիս, քրիստոնեայ կնիկի պէս հազուած ու պարելով ծովային սպաներու սրճարարանին մէջ, ճիշդ ու ճիշդ հանրատունէն վերցուած աղջիկի մը նման։ Ու երգում կ'ընէր զայն խաղցնել, քարայրին մէջ, որ այդ առիթով յարդարուած էր քիչ մը և կիրճին վերօքը կը դառնուէր։

Մուխը փարատեցաւ։ Կիրճին երկայնքը խճուղին կը մնար պարագի։ Չիբրը դադրեցան խրխնջելէ ու ձորակին վտակը զգալի ըրաւ իր խաղաղիկ մրմունջը։

Մէջտեղը, Տէր Մատթէոսինց Հաճի Մուրատը, շեշտ, տըխուր, մուլլ, որ նայեցաւ չորս դին։

Ծառէ ծառ, ինկան անոր աչքին կապուածները, հայ, թուրք, խառնիխուռն։ Չէին հասկցած կատարուածը ու կը սպասէին իւրենց ճակատագրին, կիներու մարդէն, քանի որ այր էին, կամ հայր ու եղբայր, մեծ մասը այդ գերիններուն։

Քակեց չուանները։ Ու մարդիկը կը դժուարանային բաժնուիլ իրենց կոճղերէն, Հաճի Մուրատը ընդունելով պետը աւաղակներուն։ Անոնք տեսած էին հրաշքը որ կատարուած էր իրենց աչքին առջև ու չհաւատացած, ինչպէս ճակատագիրն է ըլլալ մեր հրաշքներուն։

Խեղճ մարդեր էին, մանաւանդ հայերը, մեծ մասը բուպիկ, զգեստէն թափթփած, դրամին կորուստէն աւելի — տուած էին իրենց զաւկներուն բերնի պատառը — տապանաւելով պատուին արատէն։ Ահաբեկ աչքերով ընդունեցին աւետար իրենց ազատութեան։ Անոնք արթնցուցին միտքը քաջ երիտասարդին որ հաւաքեց զիսկներուն մէջքէն գողօնը, — արծաթեղէն ու ոսկեղէն, մատնի, ժամացոյց, դրամ, նոյնիսկ մանկական կօշիկ ու թաշկինակ, — ու դարձուց տէրերուն գեռ զմայլագին սարսափի մէջ շփոթահար։

Օրհնեցին զայն թուրքերը, արցունքը աչքերնուն, արարեւելէն քանի մը այսպ արտասանելով, ինչպէս երեք անգամ թըքներով գետնին, չար աչքէ պաշտպանելու համար արեւը կրակ եւրիտասարդին, որ քիչ մը տժգոյն, բայց ալլապէս յանկուցիչ իր նայուածքովը կը խուզարկէր, կիրճին վերերէն բլուրներուն կո-

ղերը: Ծերունի հօճա մը, այդ տաղնապին իսկ խղճի պարտ համարեց նման երիտասարդ մը հրաւիրել սուրբ կրօնին, անշուշտ քիթին տակէն, բայց այնպէս որ լսողներ ըլլային ու ինքը կատարէր իր պարտականութիւնը:

Օրհնեցին զինքը հայերը, սրտառուչ պարզութեամբ անոր կանանչ արեւը վստահելով Ամենակալին աջին: Տէրտէրի տղայ: Ու անոնք կը խորհէին ինկած գիականերուն ու առիւծ երիտասարդին, որուն կախազանը կը սպասէր շատ քիչ ժամանակէն:

Անիկա յուզուեցաւ մեղմ ջերմութեամբ մը երբ քովընտի մացառներէն ներս նշմարեց կիները, որը նուազ, որը գլուխը ծածկած գողնոցին, որն ալ պառկած, ոտքերը շղթայած իրարու: Զլսեցին իր ձայնը, վասնզի հրացանին որտաք զանոնք ըրած էր ցնորուն ու մեռել: Կանչեց կրկին, հայրերուն լեզուովը — Քուրիկներ:

Վերցուցին իրենց գլուխները ու կը նայէին պիչ, գողոտ, լալով:

Անոնք խուժեցին, փաթթուելով իր ոտքերուն և արցունքով կը համբուրէին անոր կօշիկները:

Հայ հարսներ էին, հետիոտն ընող վերադարձը՝ նաւահան գիտէն, ուր իջած էին ծանր հիւանդութիւններ դարմանելու և որոնք պիտի լկուին իրենց չունեցած զեղեցկութեանը համար, պարզապէս հայ ըլլալուն: Մէկը, տարիքը առած, Հաճիին գեղէն, կը սեղմէր իր քիթը, մեղքնալով տղուն արեւին: Անիկա աչքին մէկը չէր կրնար բաժնել գիականերէն:

Յետոյ, նոյն այդ կիներուն ցուցմունքովը անիկա շեղեցաւ քիչ մը ձախ:

Հօն, հսկայ ապառաժէն քարայր մը կը փոսնար, դուրսէն ժայռի մը թևովը ամբափակ: Հաճի Մուրառը այցելած էր անոր, ամիս մը առաջ ու գտած յատակին լաթի կտորներ: Անիկա կը գործածուէր հովիւներէն ու չարագործներէն հաւասարապէս:

Մուտքին գտաւ նուազած կին մը, որուն մէկ ոտքէն բզկտուած էր գուլպան, մէջտեղ գնելով անորակելի սպիտակութեամբ սրունք մը, սև մետաքսէն կարծիս առնելով շլացուցիչ իր փայլը: Երեսէն աւելի սրունքին վրայ գոց, ակռաներով կաշապարուած այդ ձուածիրը, կարմրորակ ու կիտովի կապոյտ, կը պատմէր խոր ու թրթռուն հէքեաթ մը, որոնցմէ այնքան առատ կը բուսնին այդ լիճին խորշերուն: Խածած էին: Բզկտած էին: Աւելին: Անիկա լոկկ վարանումով ծռեցաւ վրան ու մահ-

ուան վարժուող ամէն սպաննողի նման, առաւ թեւերուն մէջ
անոր մարմինը:

Թեթեւ, հոտաւէտ:

Կոշտ իր բազուկներուն վրայ ինչո՞ւ անիկա զգաց մտերիմ
ու պարզ ընտանութիւնը, զոր մարմինները կ'ունենան իրարու
համար, տարիներով կենակցութենէ յետոյ:

Այդ գիրքով վերցուց անիկա լաշակն ալ որ ճեղքուած մէջ-
տեղէն, բայց կը մնար փակած մագերուն սոսինձին: Բացուածը
անհաւատալի երազ մը ըլլար: Գոց թարթիչները կը բխէին սև
լճակէ մը, տարօրէն փափուկ: Ըսես ծարիրը հալէր ու ըլլար
կապարի ջուր: Ու բաց գեղին էր մորթը անոր այտերուն վրայ,
նուազած դէմքի մը զտսական տժգունութեամբ: Թուրք հա-
նը՛մը, ան՝ որուն հէքեաթը կար այս մարդերուն բայց հեռզհեռէ
դժուար հաւատալի, թէև ոչ անկարելի:

Արթնցո՞ւց թէ արթնցաւ:

Անոր աչքերը կը նայէին, առանց տեսնելու: Անհնարին
սարսափին կնիքը փրթած էր այդ ակնակապիճներէն:

Իջեցուց զայն կուրծքէն ու ըսաւ.

— Գնա՛:

Կինը չէր հասկնար: Վասնզի կը շարունակէր նայիլ ու չեր-
թալ, որքան կարելի էր ատիկա իր կոտտացող սրունքովը ուր
ակռաներուն ասեղը գեռ կը կոտտար, որոշ ու բիրտ:

Ատրճանակը, վառօդին քաղցր ու կծու բոյրը, երիտասար-
դին մենաւոր ու պարզ առնութիւնը, մանաւանդ պակասը ա-
նասնական այն հովին, որմէ պարուրուած զգաց ան իր մարմի-
նը երբ քիչ առաջ ուրիշ չորս մարդու հետ մտած էր այս քա-
րայրը, շփոթեցուցին զինքը: Վարէն ձայներ, իրական ու մարդ-
կային: Կիններուն գիծը որ հասած էր իրենց, հետեեցաւ սա-
կայն երիտասարդին որ իջաւ խճուղին:

Ձինքը ընդունեցին սրտազեղ յուզումով: Իր կատապանը
ոտքերը ինկաւ հանրմին ու համբուրեց գուլպաները,

ճամբան ստացած էր սովորական իր պատկերը: Սայլեր,
զաղթական թուրքերէ առաջնորդուած, որոնք կ'առաջանային
կիրճին մուտքէն: Դիակներուն հոտը — վառօդը գիակին հոտու-
վը շփոթելի է երբեմն — որ կը սաւառնէր: Տեսաւ զանոնք,
բայց չհասկցաւ: Քակուած մարդերը չըջապատեցին զայն: Հա-
յուն ու թուրքին արտայայտութիւնը, թեթեւ, տոնական, ուրա-
խալից:

Մէկը, քանի մը բառով փորձեց պատմել կատարուածը, զոր

չհասկցաւ: Տուաւ կրկնել, ջանալով տեղաւորել բառերն ու գետինը:

Անիկա կրակի մէջ թաթխուած պատկեր մը դարձաւ, երբ ժրոնեց պատահարին վայրագ, գրեթէ անկարելի գեղեցկու-թիւնը: Ըրաւ վար լաչակը, ինքզինքը պատսպարելու համար: Ու ապահով անոր նայուածքը չափեց սա հայուն կտորը, այն-քան խոր ու իրաւ որ ծունկերը կթոտեցան ու ջերմացաւ փոսը անոր զիստերուն: Այսքան քաջութիւն:

Անիկա վերցուց քողը երեսէն: Անոր մէկ այտին կը շա-րունակուէր հրդեհը, միւսին գալկօրէն քաղցր դեղձայնութեանը առնթեր:

Անիկա գոյն տուաւ ու առաւ աչքին լոյսերը մինչև: Առանց զիտակցելու, բացած էր կուրծքին թևերը: Ակնխտիղ այդ ե-ռանկիւնէն, զոր կը ձևէր անոր պլուզը, ցաթելով շատ ճերմակ կաթնապուրի մը նման, վերցուց անիկա գեղին շարոցը: Հանե-լու համար զայն գլխէն, քիչիկ կամարեց իր ծոցը, ուրկէ ար-ձակուեցաւ հոտը անոր մարմնին, ջերմ, խոնաւ, զգլխիչ ու ի-րաւ: Դրաւ անիկա ոսկի խաքաւը ափին մէջը գինովցած երի-տասարդին, որ առնուած այդ ծոցին խորհուրդէն՝ զոցեց աչքե-րը, մեղմագին ընելով ետ երկարող ափն ու շարոցը:

Երբ վերստին նայեցան իրարու, կատարուած էր անխուսա-փելին:

Անոր մէջ պուտ պուտ, բայց անդիմադրելի թափանցումով ճամբայ կ'առնէր դողը, տաք ու ցաւ նոյն ատեն, որ մինչև այդ պահը քուն ու կոյս անոր ոսկորներուն կամարները կը ծա-կէր ու կը քալէր, հատ հատ, զատ զատ, ամէն մէկ կամարի՝ կլոր ու զարնող: Այնքան իրական էին այդ բզկտումը, տըրո-րումը, մազացումը իր զգացական կարգ մը կեդրոններուն, որ զուրսէն օգնութիւն մուրողի մը հայեացքովը դաւաւ տարձա-նակը: Ծոեցաւ գետին:

Երկաթը քիչ մը ամբուրթիւն նետեց անոր կակուղցած, քակուելու վրայ ջիղերուն մէջ:

Վարանոտ, բայց չընելու անկարող, անցուց իր ձեռքովը շարոցը անոր ճիտին: Կառապանը, հիացիկ, կը հեռուէր տեսա-րանին: Թուրքերը կ'աղօթէին ու մօլլան իր մօրուքը շոյած ա-տենը կը լղէր մտքովը կիսավառ շղարչը տիկինին այտերուն:

Եղկելի, տարօրէն խեղճ երիտասարդը սակայն: Անոր այն-պէս կուգար թէ երազ մը կը հագուեցնէր, կը քօղէր, կը սա-ղէր: Ու էր ատիկա սա մեր աշխարհին մէջ: Ատեն ատեն ան

կ'անդրադառնար իր վրայ, նայելով խոր, տղայ ու ծեր, ղենելով իր ոսպնեակին՝ մեր բոլոր զգայութիւնները, անոնց ստեղին բոլոր չափերը, նիշերը, նոյն ատեն իր վրայ համադրող իր նայ-
ուածքը զոր բարակ մշուշ մը կը պղտորէր՝ արցունքի⁶, արիւնի⁶,
աւելի նո՞ր բանի մը, — չէր կրնար ճշգեղ:

Երբ դարձաւ ճամբորդներուն, տպաւորիչ էր անիկա, ինչ-
պէս հէքեաթի իշխան մը — պատմուած հոգ ներկաներուն բո-
լորին ալ մանկութեան, բայց ծխածանուած կեանքին, աղաց-
ուած կեանքին ալիւր-փոշիովը: Որ կը նետուի, պահ դրուելու,
մտքին խորշերը, ինչպէս կը պատահի ատիկա հինցած նկարնե-
րուն, երբ կը հանուին ասոնք խորաններէն ու կը չպրտուին
աւանդատունները, մինչև որ ժամանակը խաւ կապէ անոնց
վրայ ու թաղէ:

Ճամբորդները չէին կրնար իրենց լացն ու յուզումը զսպել
մեծութեան, հոգեկան գեղեցկութեան եղակի այս տեսարանին
գիմաց, ինչպէս պատմած ըլլալու էր հէքեաթը, անոնց հեռու
մանկութեան զիշերներուն, մամերուն բերնէն, լալով ու լաց-
նելով զիրենք և ունկնդիրները, մեծ ու պղտիկ: Ու մեծ ու
պղտիկ համբուրել ջանացին ձեռքը անհաւատալի այս երիտա-
սարդին:

Անիկա մերժեց բոլորին ալ նուէրները, բայց տկարացաւ
Չէրքէզուհիին գիմաց:

Երիտասարդ, իր զմայլումին ու սիրոյն մէջ տասն անգամ
աւելի գեղեցկացած, բացեր էր անիկա իր երեսները, տիրական
ու պերճ, ցեղային իր ծագումը ունենալով արդարացնող փաստ
այդ սրբապղծութեան: Չէրքէզ գեղերուն մէջ կրնար չեն ծած-
կուիլ լաչակով: Անիկա տուաւ, շարօցէն վերջ, մատնի որ մա-
տին վրայ աչքի մը պէս խոր էր ու չլացուցիչ:

Կան պահեր, որոնց մէջ վեր ենք աշխարհէն:

Տեսան թուրքերը, բայց չնեղուեցան:

Ու տիկինին նայուածքը, մատնիին վրայով, ինկաւ խոր,
շատ խոր, հոգիին մէջը երիտասարդին, ըսելով ակնթարթի
մէջ, ինչ որ մեր յաւիտեանը կ'արժէ, քանի որ պարտաւոր ենք
մարդիկդէն իմաստ մը տալ այդ բառին: Ո՛վ որ առած է մար-
դոց աչքերէն՝ անկօրնչական այդ պահը, նման վտանգէ մը
վերջ, նման շրջապատի մը վրայ, անիկա միայն «արժանաւո-
րութեամբ» պիտի թափանցէ այն բզզիւնին մէջ, որ կը յառնէ
մեր լուսութեան խորխորատներէն, մեր ուղեղին պատերը խմորի
պէս մեղմ ու ընկալուչ կ'ընծայէ, ու, քակելով մեր անձնաւո-

րութեան մեղայատուկ հէնքը, հոն կը նկարէ, կը դրոշմէ, անկորուստ ու վճռական, ուրիշը, ան՝ որ մեղմէ աւելի սուղ պիտի ըլլայ մեզի: Որուն համար, մենք, առանց թարթելու, պատրաստ ենք զոհելու մեր անձը անգամ:

Անիկա պարտաւորուեցաւ, այդ նայուածքին նիզակին տակ, խօսիլ. ու տուաւ, բռնադատուած՝ գեղը, անունը, մականունը, ու, — ամէնքը զգացին ատիկա — նաև սիրտը:

Յետոյ, շարժեցան կառքերը:

Մարդիկ առին իրենց ուղղութիւնները. ոմանք՝ նաւահանգիստ. ուրիշներ՝ գազան ու իրենց գեղերը:

Կիրճէն ելլելէ յետոյ, շեղեցաւ անիկա խճուղիէն, չանցնելու համար պահականոցին առջևէն, քառորդ ժամ վեր, վստահ՝ ոստիկաններուն մեղսակցութեան, քանի որ հրացաններուն որոտը գանոնք անհանգիստ չէր ըրած արիշին շուքէն: Ասիկա թէև դժուար, բայց ընթացիկ զիտութիւն մըն էր: Ասպատակները «քաղցր աչքը» կը վայելէին իշխանաւորներուն:

Անիկա անկարող եղաւ մերժել տիկինին ստիպումը, անոր կառքը մտնելու, անոր պատասխանատուութեան տակ:

Բ.

Տէր Մաթոսեանց հաճի Մուրատը, մաքսանենդ, ասպատակ, պաշտօնապէս չափուած կառավարութեան ուժին հետ, լիճին ամփիթատերածէ լեռներուն վրայ հաստատեց իր գահակալութիւնը, գեղերուն մէջ հոսող խռովքը ղեկավարող, աւելի ճիշդը անկէ տարուելով:

Թեթեւ, այսինքն՝ առանց ծանր կապերու (հակառակ սովորութեան անիկա լեռը ելած շարթուն իսկ ետ զրկեց իր նշանը, քակելով իր կապը իր նշանածին հետ), բայց ինքնագլուխ, ականջը քիչ՝ սրճարանի ու քարոզի սիրահարներուն, մանաւանդ Պոլսէն զրկուած բարակ վիզ պարոններուն, չունենալով զգացական տխուր շղթաներ, որոնցմով տղոց սիրտը կը կապկպուի աշխարհի համերուն ու մեղք՝ կիներու վիզէն, գինքը տուններու քաչող (անիկա մաքուր էր տասնհինգ տարեկան աղջկան մը պէս), միշտ առանց գիմակի, միշտ անունը պոռալով լեռնէ լեռ, աճած՝ արկածով, ոճիրով, յանդգնութեամբ, եփեղով տաքին ու պաղին, ձիւնին տակ քնանալով ու ջուրին մէջ թաղելով ինքզինքը, օրերով քալող, շաբաթով քալող,

անիկա միտի տեղ երկաթ կը կրէր իր ոտքերուն, ու կուրծքին տակ՝ սիրտի տեղ, կտորիկ մը քար:

Չարնուեցաւ, անպայման, — ասով կը զատուէր անիկա ասպատակային ռազմավարութենէն —, իրմէն տասնապատիկ, երբեմն յիսնապատիկ վեր ուժերու գէմ, միշտ ազատելով իր գլուխը, ունեցած պարագային՝ խումբը, երբեմն կէս եփուած ոչխարը: Այս բախումները շատ դիւրաւ կը ծանրանան հէքեթին փետուրներովը ու կը վերածուին, երբ մթնոլորտը նպաստէ, պատմական կոիւններու:

Ուրիշ բան է ըրած արգեօք մեր մատենագրութեան ամենէն «ստուգապատում» պատմիչը՝ Ղազար Փարպեցին, երբ երկու հարիւր էջ է նուիրած Մամիկոնեան Վահանին ասպատակային կոիւններուն:

Գեղերը կ'երգէին իր փառքը: Ու անոր անունը ապահով դրաւական մըն էր պատահական ասպատակներուն ընդդէմ: Դաւ, դարան, մեծածաւալ պաշարում անգոր մնացին անոր կրունկներուն և մատներուն գէմ: Փշրեց, սարգի ոստայն մը աւերելու դիւրութեամբ, ոստիկանները երբ իրենց անծանօթ լեռներու սիրտին, փոխանակ հետապնդելու, չուքերու տակ քուն կը քաշէին: Անոր բնագոյն հասաւ արտակարգ յայտնումներու:

Բունը եղաւ լուսաւոր ու լեցուն ուրիշ կեանք մը, որ կը նախապատրաստէր անոր ցորեկը ու կը դժէր անոր ճամբաները: Անիկա այնպէս վարժեցուցեր էր իր զգայարանքները որ անոնք ստացած էին խոր պայծառութիւն, աւելի հարազատ բառով մը՝ պայծառագգացութիւն: Կը լսէր, ժամ մը տեղէ, թշնամիին շշուկը ու կը տեսնէր վտանգը դեռ լերան ետեւէն: Մարդերը բացուած թուղթի կը նմանէին ու կը զատէր անոնց մտածումներուն զսպանակները անվրէպ գիտութեամբ: Այս գերազգայութիւնը ըրաւ անոր անունը կախարդութեամբ պսակաւոր:

Հնօրեայ քահանայ մը, ինքնօրէն տարեկան, որ ունեցեր էր խռով երիտասարդութիւն, թուղթ բացողի անուն, ու քանի մը մեծ մեղք, և որ քաշուած կ'ապրէր իր գեղէն ուրիշի մը մէջ, խուլ, խեղճ ու հեռաւոր խորշ մը՝ լեռներուն մէջ կորսուած, լսեց անոր համբաւը: Կղպուած անոր շրթունքները, փրթուկ թեղի մը վերածուած անոր շունչը զինքը անկարող կ'ընէին պաշտամունքի:

Տարին տասը հեղ հազիւ քալելու կարող, ինչպէս հինգ քայլ հեռուն զատել անկարող, բարձրացաւ լեռնաշղթան, գտաւ ասպատակը այն ջուրի գլխուն, ուր դեռ երիտասարդ,

կի՞ն էր լողցուցեր, քաղաքէն բերուած, օրհնեց անոր մատ-
ները մէկիկ մէկիկ, անծանօթ տարազէ աղօթքներով, օրհնեց
կրօնկը, աջը զատ՝ ձախը զատ, զանկը, կոնակը, զխտերը,
սիրտը:

Տարիներէ ի վեր աղօթքի փակուած այդ միտքը, ո՞ւրկէ կը
ճարէր այս գրաբար բանաձևերը: Քահանան սրտառուչ էր իր
տկարութեան ու հաւատքին զօրութեան հակապատկերին մէջ:
Անիկա ծռեց անոր զլուխը, ճիտէն անցուց փոկը եռանկիւն
նամայիլի մը, կաշեպատ կողքի մը մէջ ամրացած: Տէր Առա-
քելը անունը կը կրկնէր փոխանակ առաջին գէմքով աղօթելու,
գերագոյն զոհողութիւնը կ'ընէր մատղաշ երիտասարդին: Պիտի
պահէ՞ր յուռութքը իր հոգուն համար:

Անիկա, հին մեղաւոր, սարսափին մէջը կ'ապրէր հոգեվար-
քին ու այդ պահը քաղցր ընելու համար բարձին տակ կ'ուզէր
հրաշագործ եռանկիւնը, որուն ձեռագիր մէկ հատուածը կը
փաստէր հոգին տալու գիտութիւնը, հարց-պատասխանիով,
հոգէտօին հետ: Պագաւ անոր ճակատը: Ապահովցուց զայն աշ-
խարհին բոլոր չարքերուն գէմ: Եռանկիւնը զայն պիտի պաշտ-
պանէր ոչ միայն թուրքին, այլ գեւերուն գէմ:

Իջաւ իր գեղը, Սիմէոն ծերունիին նման, լուաց ձեռքերը
ժամուն աղբիւրին ու պատրաստուեցաւ մեռնելու, բերնին՝ զե-
ղեցկութիւնն ու քաղցրութիւնը, փառքն ու գովեստը լեռներու
առիւծին:

Թուրքերը այդ օրերուն զեռ չէին որդեգրած, ասպատակին
համար, զեղերը պատժելու քաղաքականութիւնը: Կառավարու-
թիւնը ձերբակալութիւններ բրաւ, բայց քիչ ծաւալով: Ասպա-
տակին մեծ հայրը, Տէր Մատթէոս աւագ, որսորդ, հայհոյիչ
քահանան, ինչպէս կը պիտակէր զայն Առաջնորդը, միշտ, ա-
նունը տուած ու յիշած ատեն, թողանը մեղացը համար քաշ-
կըռտուեցաւ Պրուսա: Մտաւ Առաջնորդարանին զնտանը, հա-
կառակ իր ութսուն տարիներուն՝ երիտասարդի մը պէս ուղիղ
ու ալեփառ, ենթարկուեցաւ աղուհացի պատիժին ու փրկելու
համար օձիքը անօրէնին ժանիքներէն, ստիպուեցաւ անոր զի-
ջիլ տարիներու մերժումէ մը վերջ ձեռագիր ու զեղանկար հնօր-
եայ աւետարան մը, զոր կը սիրէր զաւկէն աւելի ու զուցէ ան-
ձէն աւելի: Որ հազարներով մարդ էր բժշկած, ամէն ազգէ ու
տարիքէ և հազարներուն ալ հոգին արձակած էր մարմինին գե-
լուսնեղէն, երբ մեղքերուն սոսինձին մէջ այդ հոգիները չկարե-
նային ազատուիլ անոնց տուռուններէն:

Տէր Առաքելին հմայեկը և Տէր Մատթէոսին աւետարանը իրար կ'արժէին: Ու ծախեց անիկա ահանակուռ իր խաչը, գերդաստանին նոյնքան նշանաւոր ուրիշ մէկ յիշատակարանը, հրաշագործ որքան զեղեցիկ, ամենազօր՝ դեւերուն ինչպէս ցաւերուն դէմ, որով օրհնուելու կը վազէին, եօթը լեռներէն, թըլփատեալներն անգամ: Որ կ'անցնէր թոռնէ թոռ ու կ'աճէր իր ուժին ու սկզբնական հէքեաթին մէջ, վերանալով մինչև Քրիստոսի կենաց փայտը, որմէ մասնիկ մը կը պարունակէր քառաթեւին հանգոյցին խորը, ըլլալով սիրտը պատկերին, հասնելով բոլոր սիրտերուն մուրատին: Իր գաւազը թաղած օրը Տէր Մատթէոսը չէր լացած այնքան որքան ըրաւ ատիկա, խաչէն բաժնւած ատեն:

Եպիսկոպոսը, օրինապահ՝ թուղթի վերաբերեալ բոլոր ձեակերպութեանց համար, կազմեց դրարար արձանագրութիւն, յիշելով հէքեաթը, թուականներով և պատմական փաստերու առատութեամբ մը, հանելու համար խաչին հնութիւնը մինչև առաքեալներուն դարը ու արձակեց բանտարկեալ ծերունին:

Գեղ դարձին, աւելի մեռել քան թէ ողջ. կանչեց թոռը իր հոգեվարքի սնարին: Հաճի Մուրատը մտաւ հայրենի երգիքին տակ, աչքերը այրած ու հոգին՝ պողպատ: Նստաւ ծունկի մեծ հօրը թեւին հասողութեանը: Մեծցած, անոր կուրծքը, կարծես, տեղ գտնելու համար վեց շարք փամփուշտներուն, աներ էր տարապայման, լեցուած և ուռած, ցեղին ցաւէն, դէպի դուրս: Անոր աչքերը էին բարի, երկաթէ բխող անհուն տրտմութեամբ: Ու անոր այդ խոնարհած պատկերին մէջ կանգուն էր մեր ցեղին անխորտակելի ինքնութիւնը, ան զոր դէպքերը, դարերը ջանացին փշրել, կողոպտել մենէ և որ մնաց մեր ներսը, գալով մինչև մեր օրերը: Անոր մայրը, ոտքի այդ գաւկին վերև, լալու ինչպէս յուզուելու անկարող, մատները հիւսած մատներուն, կը ջանար մեղմել սլաքումը իր սիրտին, սուր, իրաւ, չերտ չերտ ու պահպահ: Ու անոր կուշտին մատաղատի աղջիկը, ան որ հարսը պիտի ըլլար այդ տունին: Կիսաքօղ ու դարսած: Ծերմակաւելի քան երկօրեայ՝ մեռելը: Որ աչքերը գամած երիտասարդին դէմքին, պուտ պուտ դուրս կուտար ինչ որ կիներու սիրոյն խկութիւնն է եղած:

Հոգեվարքը գտաւ ինքզինքը:

Անոր բառերը պարզուեցան «մահուան ստուերներէն»: Օրհնեց առանց տխրութեան դոյզն նշանի, թոռանը վտանգահար գլուխը, երեք հեղ խաչանիշ կնքելով անոր գանկն ու ճակատը:

Ու հակառակ իր ուժերուն սպառ սպուռ նուաղման, հողին տալէ առաջ դրաւ անոր անունը ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ:

Երբ փակուեցան անոր աչքերը ու մօրուքը ճերմկեցաւ մարմինէն առաջ, տունը թաղուած էր արցունքի մէջ:

Գիշեր էր ատենը: Ու քահանային հոգեվարքը իշխանի մը մահին չափ աղմուկ կը բանայ: Գեղը շարժեցաւ: Ու խուժեցին տուն:

Անիկա պահուեցաւ տանը ախոռին մէջ ու սպասեց որ կատարուին, ամբողջ ու անայլայլ, քահանայաթաղի պաշտօնական արարմունքները տունէն ներս: Ու, առանց մեծ հրացանի ու փամփուշտի, պարզ սղաւոր, հետեւեցաւ մեծ հօրը թափօրին մինչև եկեղեցի: Առանց թարթելու անցաւ շուկայէն, ուր չորս ոստիկան չշարժեցան իրենց տեղէն, հակառակ անոր որ ունէին հրաման զոյն սպաննելու, ուր որ հանդիպումը ընէին: Ու յուղարկաւորներուն սառած զարմանքին մէջ մտաւ ժամ. վառեց աւուր պատշաճի աշտանակին վրայ իր մօմը, իջաւ ծռնկի մահաբեմին հանգչած դազաղի կուշտին, գլխեբաց ու խոնարհ: Եկեղեցին կը լեցուէր անդադար: Ու անոնց հետ՝ սարսափը հաւանական բախումին:

Անհոգ. իբր թէ ըլլար իր լեռներուն ներսը, անիկա սպասեց արարողութեանց աւարտումին: Լուսարարը մարեց կանթեղները ու խունկը հոտեցաւ երկինքէն յաղթուած: Գերեզման իջնելէ առաջ, նոր իր կեանքին անդրանիկ օրը քահանան կ'անցընէ եկեղեցիին մէջ: Հանուեցան իրենց շապիկներէն գպիրները ու տէրտէրները՝ իրենց շուրջառներէն: Ամբոխը, անկարող կենալու ինչպէս դուրս ելլելու, կը յուզուէր ինք իր ծփանքին մէջ: Անիկա ծռեցաւ պառկողին գէպի գլուխը, նայեցաւ խոր խունկի գոյն այդ խաղաղութեան: Վճարեր էր ծերունին իր պարտքը մեր աշխարհին: Երնէ՛կ իրեն: Ո՛վ գիտէ: Պիտի թաղուէր իր պապերուն քով, առքով ու փառքով: Պիտի ելլէր իր հողքէն դատաստանին օրը, իրեններուն հետ: Ի՞նք: Թո՛ղ այդ մեռելին: Ու պղտոր եղաւ անոր ուղեղը՝ ինչպէս խմոր մը զոր մեծ բուռ մը կը ճզմէ:

Պազաւ անոր ճակտէն, աչքերէն, խաչաձև կուրծքին հանգչող ձեռքերէն: Ու փղձկեցաւ: Անոր հետ՝ ամբողջ ժողովուրդը: Անոր մա՛յրը որ տարօրէն դալուկ, պլլուեր էր վիզին ու չէր կրնար լալ: Անոր հետ՝ նշանածը, հէքեաթի սրբուհիի մը նման գեպի գեղին, որ տեղը կ'ուզէր երկու գիրկերուն մէջտեղը: Ինչպէ՞ս ու ե՞րբ հաներ էին զինքը դուրս:

Անիկա հազիւ ազատեցաւ իր մօրը գրկախառնումէն, որ մատաղ մեռած իր ամուսինը կը գրկէր, այդ պատկերին վրայով, գուցէ վերջին անգամ: Պլլուած, անքակտելի. շաղուռած՝ տղուն: Մայրերու սիրտ, գոնէ քեզ յարգելու համար, բուրբերը մոռնալու չէին ծնած քլլալնին:

Տուն չդարձաւ սակայն, հոգեհացը ուտելու, վասնզի գազայէն ժամանած ոստիկաններ հետզհետէ կը բռնէին զառիթափերը գեղին:

Անցաւ փողոցներէն, պահելով գնդակին հեռաւորութիւնը իր և ոստիկաններուն ընդմէջ: Անոր սարսափը պարտադիր կ'ընէր այս զգուշաւորութիւնը: Դեռ թուրքերը թնդանօթ չէին դորժած եր խաղաղ գեղերու վրայ:

Ելաւ դուրս գեղին շրջանակէն, երկաթէ ցանցապատ առարկայի մը նման: Ոստիկանները ինկան ետեւէն, բայց չմօտեցան: Եօթը չէ, տասնով եօթը հոգի ունէր անիկա, ինչպէս ընդհանրացուցած էր հէքեաթը իր վերաւորումներուն: Քանի քանի անգամ զինքը կը հաւաստէին «սատկեցուցած» քլլալ քաջարի ոստիկանները, կշռելով ձայնը իրենց գնդակներուն, որոնք հողին ու միսին մէջ տարբեր կշռոյթով կը թափանցեն: Քանի քանի անգամներ անոր արիւնը վազած էր, ինչպէս կը ճշդէին կառավարութեան ուղղուած տեղեկագիրները, հետեւելով արեան կաթիլներուն որոշ հեռաւորութիւն մը մինչև, ուր մարդկային ամէն արիւն ինքնաբերաբար սպառած կ'ըլլար, քանի որ մէկ կողմէն չի բխիր կրկին: Հակառակ այս ամենուն անկէ չէր ելած ոչ իսկ մէկ հոգին:

ՀԱՃԻ ԱՊՏՈՒԼԼԱՆ(*)

Ինչպէ՞ս տեղի ունեցաւ ոճիրը:

Անհաւատալի պարզութեամբ, գրեթէ սուտ արարողութեան մը պէս: Ննջարանին կիսաբաց դռնէն մանկիկին զօրաւոր ճիչը, լեզի, որ զանոնք սարսուցուց: Էրիկ կնիկ, գրեթէ դուրս ոճիրէն ու սպանդին գուէն, լաւագոյն օրերու ճառագայթման մը մէջէն, ուղղուած էին ննջարան: Պատկերը ո՞ր հրաշքով հաճի Ապտուլլահին մօքրին մէջ յանկարծակի հագաւ սառնիճի coloris մը: Օրօրան, տղայ, Մուլլային աղջիկը, պատերը, գետինը անոր թուեցան պատնուած ըլլալ այն անբացատրելի ուր-ուայնութեամբ որ երազներունը կ'ըլլայ երբեմն, մեր արթնութեան մէկ պահին իր անակնկալ վերերևութիւնովը, և մեկ խորապէս կը խռովէ:

Պոլսուհին ծուկը կոտրեց օրանին առջև, հանելու համար տեսիլքին սրուակը: Քիչ առաջուան չիչն էր սակայն, բայց տարօրինակ հարազատութեամբ՝ սառնիճիին ալ: Ու գրեթէ նոյն կարգով անկաւ օծեց իր ստինքին պտուկը, թուխ ու խիստ գիծերով, բայց չհասաւ զայն գնելու փոքրիկին ժպտազին բացուած բերանին: Անոր կռնակէն, ըրածին հետևող ու տեսիլքին պատգամէն խենթացած հաճի Ապտուլլահը ազատելու համար իր տղան սա իրական թունաւորումէն երկու ձեռքերովը օղակեր էր կնոջ վրիզը ու սեղմեր, մեծ շունչ մը առնելով:

Անիկա պէտք իսկ չունեցաւ իր բոլոր ուժին:

Քովընտի ինկած, պոլսուհին՝ երբ անոր էրիկը քակեց մատներուն օղակը անոր վրէժն:

Դէմն էր Մուլլային աղջիկը, ապշահար, բայց առանց վախի, կարծես շատոնց պատրաստուած սա արդար տեսարանին: Պա-

(*) Հանի Ապսուլլահ, երկրագործ, ունի երկու կին, մէկը՝ պոլսուհի, գեղանի բայց ամուլ. միւսը՝ գեղացի, որմէ զաւակները կը ծնին առողջ բայց տարին չբոլորած կը մեռնին: Հաճիին աները, Մուլլա Սայիտ իր փեսային մօքրին մէջ կասկածը կը ցանէ թէ պղտիկները կը թունաւորուն պոլսուհիին ստինքներէն: Պարզամիտ հաճին ներկայ ըլլալէ վերջ սառնիճիին մէջ կախարդական հանդէսի մը, իր կասկածին մէջ կ'ամբանայ: Վարդի հօտը իր ստինքներուն պտուկին քող պոլսուհիին պիտի մեռնի, երբ կը փորձէ իր ծիծը գնել բերանը պղտիկին:

տուհասողը կը պատուհասուէր: Անոր կովի ուղեղը այսքան մը մտածում հազիւ կարող էր բանաձեւելու: Պոլսուհիին գլուխը կոթնած էր օրօրանին մէկ ոտքին: Մանկիկը իր շատ լեզի, ուրիշ ճիւղով հարկադրեց զանոնք որ օրօրանին ոտքէն հեռացնէին գլուխ արգելքը: Հաճի Ապտուլլահը ձեռքը տարաւ կնոջը բարակ վրին ու քաշեց մէկդի: Դեռ տաքուկ փափկութիւն մըն էր ու խորունկ: Անոր ափերը անցան չպաղած տղեկին: Օրօրանին ոտքերը խարխուլ, ծեծել սկսան տախտակամածը: Բայց պարզ այդ աղմուկը կը թուէր խոշոր, խորհրդաւոր: Պատուհաններուն վանդակեալ լոյսը իրենց ոտքերուն ցանցակերպ բան մը կը նետէր: Տունը՝ տուն: Դուրսը՝ դուրս: Գետին ինկած սրուակէն յարաբուրում մը որ կը զողզողար անոր հոգիին շուրջը . . . : Ե՞րբ եկաւ գիտակցութիւնը ոճիւրին: Սարսուաց, բայց խորունկ խռովքով: Վասնզի ոճիւրին հետեոյ հինգ տասը վայրկեանը ծանրագոյն պահերը կը նկատուին: Դրաւ ձեռքը անոր ճակատին: Պա՛ղ: Վիզին՝ պա՛ղ: Ափերուն՝ սառ: Կիսաբաց կուրծքին դեռ թեթեւ գոլուտ մը: Աշխատեցաւ սիրտը գտնել: Կը զզջա՞րըրածէն թէ ետ կ'ուզէր կիներ: Ակոսներու տակէն . . .

— Մեռա՛ւ: Ու իր ձայնին գոյնէն վախճալուն, նայեցաւ Մուլլային աղջիկին, հազիւ խռոված սա սուտ պատկերին: Բացի քիչիկ դալուկէն՝ ոչինչ, որ պոլսուհիին գէմքը մօտեցնէր մահուան դասական պատկերին, որ այդ տարիներուն վրայ ահաւոր տգեղութիւն է, հիւժումին նուէր:

Յետո՞յ:

Անիկա յիշեց տարի մը առաջուան պատահար մը, որուն մէջ հարս մը ինքզինքը կախած էր յուսահատ, իր ամուսինէն առանց պատճառի արձակուած ըլլալուն: Ոստիկանութիւն, բժիշկ, երեւելիներ, օրոնց կողքին հաճի Ապտուլլահը խուժբով ֆեճնի(*) էին գացեր ու գտեր հարսնուկը որ դրան վերի տախտակէն ամբարցուած գամի մը տակաւին կը մնար կախուած: Հագուած էր լաւագոյն զգեստները: Վիզին ճերմակ պոչը՝ լաչակին: Մահուան մէջ իսկ անիկա կը կրէր թուրք կնոջ պարտադիր սքօղուածքը: Անոր մա՞յրը: Որ չէր՞կրնար լալ ու խօսիլ . . .

Անիկա կախարանին չուանը առաւ ու ամբացուց կեռին, որ սենեակին առաստաղէն կը կախէր մեծ լամպը, նուէրը կախուողին մայրիկէն: Շինեց չուանէն օղակ, անոր վիզը առնելու չափ փոքր: Անցուց վիզին, բաւական դժուարութեամբ ու քա-

(*) Բէճմ՝ կառավարական քննութիւն ոճիւրի կամ արկածի:

չեց չուանը: Կճրտուն ու խուլ աղմուկով, պոլսուհին դանդաղօրէն սկսաւ բարձրանալ հետզհետէ ծանրանալով: Տախտակամածէն կէս կանգուն վեր դիակը դաժուեցաւ: Հաճի Ապտուլլահին բազուկները սպառած էին: Անոր օգնութեան փութաց կինը, որուն դաստակները մէկ երկու թիզ ալ վեր նետեցին միւսին մարմինը: Հաճի Ապտուլլահը թողուց որ գործէ անոր ուժը: Կինը ամբացուց կապը, դրաւ երկաթին: Այսպէս խաղաղ պոլսուհին բոլէ մը մնաց, յետոյ դարձաւ ինքը իր առանցքին վրայ: Հայլին մէջ անոր գէմքին գալուկ նայուածքը — աչքերը չէին գոցուած — ծակեց հաճի Ապտուլլահին սիրտը: Ու այդ նայուածքին սուր ասեղը տարտղնեց անոր ամբողջ քաջութիւնը:

Մանկիկը կուլար ուժգին, սրտապատառ:

Օգտուելով կնոջը զբաղումէն, որ տղուն ծիծ կուտար կոնակը գիակին, անիկա քակեց կապը: Պոլսուհին իջաւ, ոտքերը դպան գետնին, յետոյ կոտրեցան սրունքները: Յետոյ մարմինը որ երկարեցաւ քովընտի: Անոր գլուխը կրկին գտաւ օրանին ոտքը:

Կափկափուն, չուանով միասին Հաճին զայն գրկեց ու ելաւ գետնէն հազիւ թիզով վեր անկողինը, աջէն:

Այն ատեն զգաց որ տկար էր չափազանց, շունչ առնելու համար խսկ: Անոր հաճը: Որ կուրծքը նեղցուց բայց թոքերը ընդլայնեց ու կը սպառնար զինքը խեղդել: Պատրաստուեցաւ ընդունիլ օգնութիւնը Մուլլային աղջկան որ կը հետեւէր անոր ամէն մէկ շարժումին, կարծես չուքը ըլլար անոր մտածումին: Թաց լաթ դրաւ անիկա էրկանը կոկորդին ու սրտին: Չխօսեցան սակայն: Պզտիկը՝ լուռ:

Ճանճ մը, ապահովաբար հեռուններէն, ծակեց ապակին — վասնզի պատուհանները մշտապէս փակ են թուրքերուն — մտաւ ներս, ըրաւ քանի մը զիկզակ թռիչքներ, թրթռաց, սաւառնեցաւ ու շիտակ իջաւ նստելու մեռելին քթին ուր սեւ կաթիլ մը բան պաղեր մնացեր էր: Ահագին, աշխարհաստան բղզո՞ց որ անոնց ջիղերը հանեց սարսափի: Նետեցին վրան ոսկեթել վերմակը, չուանը գալար գալար ոլորեւէն ու դիակին կուրծքին դիւզեւէն ետքը: Մաղերուն խուրճը, լաչակէն աղատ, կը հաշտուէր վերմակին, բարձին տիրական գոյնին:

Բակէն սեւ շունը ոռնաց, ցաւոտ ու մատնիչ:

Անոնք կը սպասէին: Որո՞ւ:

Նոյն բոլէին բացուեցաւ մեղմ, դուռը ննջասենեակին:

Մոլլան:

Ուղիղ, կիսաթափտ, առանց շուարման ու առանց վախի, կարծես նախապէս ինք իր ձեռքովը ըլլար կարգադրած այս ամէնը: Մօտեցաւ անիկա անկողինին: Վերցուց վերմակը: Չուանը, անոր գալարքը գիտէն: Նայուածքը չըջեցաւ փեսային որ սառեր էր նստիլ չկրնալով, հակառակ անհուն ու ժաթափութեան:

Ահաւոր պաղարիւնը նորեկին:

Հանեց անիկա քթախոտին տուփը, առաւ պողունցը, բայց քաշելէ առաջ երկարեց խոտը իր փեսային: Նոյն ատեն բացեր էր պինչին ծակերը, լայն, լիալիւր, սա ոճիրը ներս առնելու խուլ իր եռանդին մէջ, տաք ու վարակիչ: Սպաննի՛չը...

Հինգ վայրկեան յետոյ, խաղաղութիւն էր սենեակին մէջ ու ատոր հեղինակը՝ ամենազօր Մոլլան, որուն բառերը տարօրէն հզօր ու գաշն կը հնչէին: Անմեղ մանուկներու մահը ողբալով ու անէծքն ու հայհոյանքը՝ տարօրէն դիպող (*), խաբանելու համար չորցած, քար արզանդները բոլոր ամուլներուն: Անիկա իր հայհոյութեան մէկ կարեւոր մարտկոցը ուղղեց շէյ-թանին, որ պարտուած վերջապէս, կը հեռանար սա տունէն, Աստուծոյ բոլոր բարիքներուն համար այնքան արժանաւոր ու նախասահմանուած: Հօճան չէր խօսեր: Այլ իմաստութիւնը, տրամաբանութիւնը, սա մեր աշխարհին կարելի իրաւունքն էր մարմին գարձած:

Արդարութիւնը դորձադրուած էր վերջապէս: Ու մանկաստան կինը դտած իր պատուհասը այս աշխարհէն իսկ: Միւսին մէջ Բարձրեալն Աստուած կը լրացնէր պակասը:

Ու տարօրինակ էր որ երեքն ալ մտածէին մէկ ու նոյն կերպով:

Անոնց բերնին մէջ որ կը բացուէր վախէ գրեթէ զերծ, ճշմարտութենէն վեր էր թունաւորման հէքեաթը: Ու անոնք իրարու կը մօտեցնէին տունէն դուրս սպրդած շուկները մեռնողին մասին: Քաղաքին մէջ ո՞վ չէր գիտեր թէ անորդի այդ կնոջ գերազոյն վայելքն էր իր ծիծին պտուկները տալ ծծկանի բերանը, ու խաբել չեկած, չգալիք մայրութիւնը: Ազգականները շատ չէին տեսներ պոլսեցի հանրմին այս սեւիջան (սէր): Բոլորն ալ մայր, որոնք սիրա ունէին մեղքնալու համար անմուրատ մայրը: Այս մտածումները, սա գիտելին կուշտին, ա-

(*) Դիպող՝ յարմար:

նոնց մէջ կազդուրիչ ըմպելիքի մը նման կը բարձրացնէին ա-
նոնց տրամագրութիւնը:

Մոլլա Սայիտը կարգադրեց ամէն բան: Ու ահաւոր էր
այդ մարդուն խելքը, որքան կանոնաւորութիւնը, կիրքը, որ-
քան հնարամտութիւնը: Անիկա մտածեց երկուքին ալ տեղը,
Լրացուց ինչ որ իբր ուրուագիծ ներկայացեր էր հաճի Ապտու-
լահին ուղեղին, ինքզինքը կախող հարսնուկին գրուագէն: Երեքը
մէկ հանեցին անկողինէն կարծրացած կիներ: Հանգարտ, մտածե-
լով, շտկրտեցին օղակին լայն պարոյրը, որպէսզի ճշգուէր ա-
նիկա իրականութեան լոյսով: Կախեցին զայն կրկին, հաշիւով
ու չափումով ստուգելէ յետոյ երկայնք ու բարձրութիւն որ
ըլլաւու էին ողջին ու կախուածին: Մոլլա Սայիտը յաջողեցաւ
սպաննել ճանճն ալ, զիական քիթին իջեցնելով հաստ իր ապ-
տակը: Զո՞վ կը ծեծէր: Յետոյ մանկիկը հագցուց անոր մայրը,
ոսկեկամար գլխանոցը անցուց անոր մանրիկ գլխուն: Այսպէս
հանգարտ ու խաղաղ երեքը մէկ ելան դուրս դուռէն: Փողոցին
իրենց հանդիպումը պառաւի մը որ անոնց հարցուց ուր երթալ-
նին: Նոր ժամանած իմամ մը բարեկեց նշանաւոր հօճան: Ու
անոնց գնացքին մէջ ոչ մէկ հետք չուարումի, փութացումի:
Ու անոնց դէմքին վրայ մեծ վայելուչ անդորրութիւնը պայծառ
խղճմտանքին:

Հաճի Ապտուլլահը միայն իր ծունկերը քիչ ու տկար կը
զգար իր հերթին: Ատեն ատեն, անիկա գլուխ կը դարձնէր ետ,
դէպի պատուհանը իր տունին: Ինչո՞ւ:

Իր մօրը գրկէն մանկիկը կը ժպտէր պապային:

ՍԻՒԼԷՅՄԱՆ ԷՖԷՆՏԻ(*)

. . . Երբ բարձրացաւ հօրը կառքը ու թաղուեցաւ այն անկիւնը ուր սովոր էր ունենալ մայրը, փղձկեցաւ անիկա: Մօրը մահը նոր կը յուզէր զինքը: Առտուն, անիկա կառքը պարապ գտնելով, չէր հարցուցած հօրը բացակայութեան պատճառը: Ու կառապանը, քաջածանօթ այդ պալատին մասնակի հանգամանքներուն, զգուշացեր էր անոր բացուելէ:

Կառքը կը քալէր: Ուղիղ ճամբու երկու եզրերուն, պալատածէ բնակարաններ, բոլորին ալ պատուհանները ամբողջապէս Գեղեցիկ շէնքերու այդ շարանը կը կտրտուէր համեստ ու հարիւրամեայ, ցածկէկ խշտիներու կէսերով, որոնք կը պահէին իրենց հնօրեայ նկարագիրը, հակառակ թաղապետութեան սպառնալիքին: Այդ խշտիներուն տէրերը անշուշտ կայսերական պալատին մէկ ազդեցութիւնը ունէին իրենց կոնակին, այդպէս զի մագրելու համար կառավարական որոշումներու: Երբեմն մղկիթի մը կամարը կը նստէր, խոնարհ, բարձր, բազմալարկ բնակարաններուն մէջ խզուած բայց պահելով իր պարոյրը: Հետզհետէ շուկան նուազեցաւ: Սօսիներ: Բացօթեայ սրճարաններ: Ու մեծ գերեզմանատունը զոր կը ճեղքէր ուղին մէջտեղէն, — մեծ կուսակալի մը քաջագործ ձեռնարկ —: Պաղատարարներ թոյներ: Բրտանոցներ: Թիֆնիսի պարտէզներ: Ճամբան կը մտնէր Պրուսայի համբաւաւոր դաշտը:

Անիկա կեցուց կառքը:

Իջաւ հնօրեայ սօսին տակ կայլակող ազրիւրին ուրկէ, ըստ աւանդութեան ջուր էր խմած բերդաքաղաքին — Պրուսայի Բիւզանդական պարիսպները իբր բեկոր կը պառկին հին քաղաքին շրջապատովը — պարման իշխանուհին, երբ հրապուրուած Սուլթանի մը աչքերէն, կը ձգէր բերդը, փախչելու համար երիտասարդ քաջորդիին ետեւէն: Պատմութիւնը յաճախանքն է անոնց որ ներկայէն կը տառապին:

(*) Սիւլէյման Էֆէնտի զարոյցական իր ընթացքը քաղաքը բոլորելէ վերջ կը դառնայ իր հօրը տունը ուր իր մայրը մեռցուած է հօրը կողմէ, անտարազելի սրիկայ մը, իր կարգին հակատագրուած իյնալու իր տղուն դանակին տակ:

Նկարագրեղ տեսարանին խորքը, սօսիին երկիւղած սօսա-
փին մէջէն, բուսած էր անշուշտ պատկերը այդ իշխանուհիին
զոր անոր պատանութիւնը ըրեր էր տարօրէն հրապուրիչ իբրեւ
հէքեաթը զոր կը կարգար իր առանձնութեան մէջ: Ու չէր ան-
գրագառնար որ սա դրուագը, հաւանաբար այդ գարեբունն այն-
քան ընթացիկ առեանգութեամբ կամ բռնաբարութեամբ ոսկեղօծող
հէքեաթ մըն էր: Անոր հոգին քսանամենի ու քիչիկ մը աւելի
երթասարդ, ջերմացաւ անոնց հուրքովը անծանօթ սարսուռէն:
Որքան պիտի ուզէր ունենալ թուրք իշխանին ձին, անոր քա-
մակին այդ նունուֆարի պէս գեղեցիկ կինը ու սլանալ...:

Դարձաւ քաղաքին: Որ կը պառկէր մեծափառ ու ձիւնա-
ղդեստ լերան ոտքին: Տուները ա'լ կորնցուցած իրենց նկարա-
գիրները: Ու ատոնց խաժամութիւն մէջէն մինարէները, պահող՝
երկինքը նիզակելու իրենց կեցուածքը: Սուիններու այսքան
առատ թիւ մը մէկէն տխրեցող զինքը, թէ յիշեց կեանքը որ
այդ զանգուածէն ներս պիտի շարունակէր իր ազտերը, ատե-
լութիւնները, սնոտիքը: Իշխանուհիներ: . . . Կը փնտռե՞ր թէ
կը փախչէր անոնցմէ:

Հեռուէն թեթեւ փոշի մը: Ուրկէ վերջ ձիերու, բաց կաթ-
նաթոյր ձիերու լծուած սեւ լանտո մը: Ամէն ճամբորդ անծա-
նօթ մըն է և ունի ասոր ձգողութիւնը: Սիւլէյման էֆէնտին
մոռցաւ իր կառքը:

Լանտոն մօտեցաւ, հանդարտ ու վեհափառ: Ու կեցաւ
ջուրին մօտիկ:

Կին մը. կիսալազակ, հանեց զլուխը դռնակին պատու-
հանիկէն: Դոնդողցած կաթ ըլլար, որուն վրայ աստուածային
ածուխ մը յօնք ու աչքի պարոյր միայն ըլլար ձեւած ու այդ-
քան: Այդ աղեղներուն կտրուածքը կը շեշտէր պայծառութիւնը
անոր ճակտին: Տեսա՞ւ անիկա սպասող երթասարդին մտազբաղ,
հեռագրած խռովքը թէ կարմրեցաւ, թեթեւ ժպիտէն, ինչպէս է
ընել սովորութիւնը երբեմն կիներուն: Տարի՞ք: Դի՞ք: Կի՞ն:
Աղջի՞կ: Նամմէհրամը(*) թուրք կինը կ'ընէ անճանաչելի: Կառ-
քէն ցատկեց սեւ երթասարդ մը: Լեցուց շողշողուն դաւաթը
ջուրէն ու սպառնացայտ նայուածքով մը դէպի Սիւլէյման է-
ֆէնտին՝ երկարեց զայն տիկինին:

Կառքին շքեղութիւնը, ձիերու անսովոր գեղեցկութիւնը,
լազակին ճաշակը բայց մանաւանդ դէմքին բաց մասէն ըրող

(*) Նամմէհրամ՝ թուրք կիներու քօղով ծածկուելու օրէնքը:

խոռովքը հազուադէպ բաներ էին։ Անիկա չուներ մտքին մէջ կտոր մը երես, որմէ այդքան խորունկ յուզում անցած ըլլար իրեն։ Աւելին։ Պաշտօնական՝ կառապանին համազգեստը։

Անիկա հազիւ ամփոփեց մտածելու իր կարողութիւնը ու կրցաւ մտովի հարցնել

— Իշխանուհի՞ մը։

Ո՛վ գիտէր։

Թիւեց յանկարծ, քաղաք ջերմուկի իջած, Պոլսէն, արքունի պալատէն՝ տիկիններուն գոյութիւնը։ Ու վախցաւ, անակնկալօրէն գողալով։ Անոր մտքին այցելած էր նոր օրերու հէքեաթը որուն համեմատ, այդ լանտոններու մէջէն, կիներ, իշխանուհիներ, իրենց համակրանքը արթնցնող տղաքը կ'աննէին դէպի իրենց պալատը ուր այդ տարաբախտ տղաքը կը քաւէին իրենց ստեղծած հրապոյրը, իշխանուհիներուն ծոցէն դէպի նկուղ առաջնորդուելով ու խեղդամահ կորսուելով։ Գիշերուան վայելքին փոխարէն։

Դռնակը փակուեցաւ։ Մեղմ ու անձանօթ անուշահոտութիւն մը դպաւ ու անցաւ Սիւլէյման էֆէնտիին երբ կառքը քալեց գէպ առաջ։ Իշխանուհին չէր նայած ետին։

Օրը մօտ էր իր վախճանին։

Հազար ու մէկ յոյզերէ, միտքերէ, փափաքներէ ու վախերէ փոխնիփոխ այցուած, երիտասարդը զրեթէ լալով ելաւ իր կառքը ու հրամայեց կառապանին քշել արագ ու երգել տխուր մեղեդի մը, որուն հանդէպ անիկա եղեր էր տկար։ Բաժանումի ողբ մըն էր, ուր օտարութեան մեկնող երիտասարդը կը պաղատէր ճամբուն քիչիկ մըն ալ բարի ըլլալ ու թոյլ տալ իրեն տեսնելու հասակները իր սիրելիներուն։ Կառապանը բացաւ իր բերանը, ու կառքին միօրինակ աղմուկին մէջ, այդ երգը տեսակ մը օրօր էր անոր ալեկոծ հոգիին որ հիմա զրաւուած էր հօրով, մէկը Սուլթան Համիտին ստեղծած պէյերէն, առասպելական արկածներու ասպետ, երկու երեք դար առաջուան խմորէն։ Որուն նմանները, շաա ցանցառ՝ արեւմտեան Անատոլուի մէջ, այն օրերուն հանդիպելի էին քրտական և արաբական ցեղախումբերու շրջանակին։

Սա վերագարծը, անոր հոգիին վրայ կ'արձակէր կրկին հին հրդեհը, քանի մը պատիկ աւելի ուժով քան մաղմաղը ուրկէ խորովուեր էր անոր պատանութիւնը։ Կեանքը տղոց համար խաղ է կ'ըսեն։ Անիկա տանելի է նոյն ատեն, ցամաք հացին կամ օրական ծեծին գինովն ալ։ Երիտասարդները այդ

առեղծուածը կը հանդուրժեն սփինքսը — կինը — հարցաքննելով: Ծերերը վրէժ կը լուծեն անկէ, իրենց աղտերն ու աւերակոյտը ժուռ ածելով ու կը յաւակնին արհամարհել ալ, անոր լծորդուած ու այնքան թանգ արժեւորուած յիմարութիւններ այսինքն՝ ալ գաւազաններու վստահուած իրենց օտքերուն ձեռքերուն երբեմնի զարկը ու ակնոցներէ վռնտուած, բիծով թաղուած աչքերու հեռաւոր հրաշքը: Մէկն ու միւսը հիմա չղթայուած, ծոցուոր՝ արիւնով ու մութով: Այո՛, ջեն հերքուիր այս բաները: Բայց կեանքը՝ նժարին մէջը պատանիին: Հարցուցած ունի՞ք ձերը, ձեզի, երբ նոր մտեր էիք քսան: Ու Սիւլէյման էֆէնտին կ'երթար վերստին սկսելու այդ կեանքը հոնկէ ուր ձգած էր:

Ու վտա՛նգը: Կը պակսէր հիմա մայրը, որ արիւնին գինովը պաշտպաներ էր անոր հոգին իր հօրը հրէշութիւններուն դէմ: Ատենը եկած է որ մօտենանք այդ մարդուն որ մեր վէպին հերոսին իրական ամբողջն է: Անոր կանքը պատմել բաժնել չի նշանակեր այս վէպին(*) գործողութիւնը:

«ՍԻՒԼԷՅՄԱՆ ԷՖԷՆՏԻ»

(*) Այս վէպը մասամբ լոյս տեսնելէ վերջ **Նոր Գիր** Հանդէսին մէջ, Ամերիկա, ամբողջութեամբ հրատարակուած **Յուսաբեր** օրաթերթով, Գահիրէ 1940:

Մ Ն Ա Ց Ո Ր Դ Ա Ց

(ՀԱՑՈՒԱԾ) (*)

Իր մահէն ամիս մը առաջ, անիկա չորրորդ անգամ երու-
սաղէմէն դարձին, աներեւոյթ, այսինքն խորհրդանշական հան-
դէսը ըրաւ հարսնիքի մը, աճապարող ու անժամանակ, երբ
կրնար սպասել մէկ տարի և իրականը տօնել իր մէկ զաւկին:
Թափեց իր բարիքները, աղբիւրի պէս, իր զոներէն: Եօթը օր
անոր ձիթարաններէն հնձաններն ու զուբերը իւղ բաշխեցին բո-
լորին: Ով որ սափոր մը բերաւ, զայն լեցուն շալկած տարաւ
տուն: Եօթն օր անոր մատաղները կշտացուցին բոլոր փոքրերը:
«Թագաւորի ուժ», ինչպէս կը զիտէ հէքեաթը: Ու ոչ ոք հաս-
կըցաւ ինչո՞ւն: Զայն տեսան այդ օրերուն քիչ մը տրտում,
աւելի բարի, աւելի լուռ: Վերջին կիրակին, հակառակ սովո-
րութեան, անիկա հագաւ շապիկ: Պարզ այդ կիրակիին համար,
որ լուր օրուան մը պէս կ'անցնի զեղին վըրայէն, անիկա կար-
գադրեց հսկայական հոգեհանգիստ: Ինչո՞ւ: Ինքն ալ էէր զի-
տեր: Ըսուեցաւ որ տեսիլք է եկեր աչքերուն: Զարդարեց ժամը
Զատիկուան մեռելոցին բոլոր շքեղանքովը: Ու երգեց Որ յանգիցը,
այնքան սրտառուչ, այնքան անգիմազրելի՝ որ բոլոր ժողո-
վուրդը դողդալ առաւ: «Գլխուն գալիք կայ», ըսաւ ծեր մը,
արցունքը դանդաղ սրբելով իր ափին: Պատարագէն ետք անիկա
թափօրը առաջնորդեց դուրս, եկեղեցիին հարաւի բակը, ուր
աշտանակ մը՝ լման ոսկի, եօթը թեւերով, բոլորն ալ ընդեւուզ-
ուած, — իր սրահին ամենէն թանկ զարդը որ այսպէս կը դառ-

(*) Հաճի Արթին, նախահայրը նալպանտենց տունին, նախազգա-
լով իր մահը, հոգեհանգիստի պաշտօն կատարել կուտայ անձանօթ մե-
ռելին հոգուն: Այդ մեռելը մայրն է տղու մը զոր մանկահաւաքի ատեն
հաճի Արթին փոխանակած է իր զաւկին հետ: Մայրը պիտի ուզէ զա-
ւակը մեծազօր աղայէն որ ազատելու համար այս թախանձումէն կինը
պիտի զրկէ վատառողջ իր մէկ կալուածը ուր մալարիան պիտի մաքրէ
այդ մարմնացեալ բողոք-խղճի խայթը:

Այս հատուածին մէջ հաճի Արթինին տղան՝ հաճի Սերոբէն, տե-
սիլքով կը տեղեկանայ ոճիւրին: Թուրքերուն զիջուած տղուն մայրն էր
որ կը դառնայ ետ փահէն ու հաճի Արթինին պալատին աւերակներուն
վըրայ տեղ մը կը սպասէ ուրուականին: Հաճի Արթինը պարտաւոր է քա-
ւե՛լ իր մէկ հատիկ ոճիւրը:

նար ժամուն իր վերջին նուէրը — լուցած կը սպասէր: Տէր-
տէրը կարգաց աւետարանը: Յետոյ ինք շապիկը հանած, պարզ
մարդու իր հագուածքովը — երբեք իր կոնակին չտեսան մուշ-
տակ կամ սուղ չուխա — մէկիկ մէկիկ մարեց մոմերը եօթնաս-
տեղեան աշտանակին: հանեց արցունքոտ խաչը և նշան ըրաւ:
Թափօրը շտկուեցաւ գերեզման: Գեղը տեղէն թնդաց ու վազեց
սիրական վայրը: Հոն, համատարած ու հսկայական հողեհան-
գիստը կատարել տուաւ, բոլոր մեծ ու պղտիկ, արդար-մեղա-
ւոր ննջեցեալներուն հողուն: Գերեզմանոցին զոյգ սօսիները ի-
րենց ճիւղերէն կախուած կանթեղներով, իրենց բուններուն շուրջը
շարուած մարդահասակ մոմերով անջնջելի պատկեր մը ստեղծե-
ցին: Ու քահանաներով ու տիրացուներով շրջապատուած՝ ա-
նիկա ծունկի եկաւ անծանօթ մեռելի մը քարին, խոնարհ, կուրծ-
քը ծեծելով ու լալահառաչ: Տէրտէրը չկրցաւ յիշել՝ թէ ո՛վ էր
թաղուած անոր տակը, ոչ ալ ուրիշներ: Այն օրհնութենէն յետոյ
անիկա գերեզմանոցէն դուրս սպասող ձիէ մը բերել տուաւ պա-
յուսակ մը, պարպեց հանգիստի քարին անոր պարունակութիւնը
— ոսկի՛ — ու կտակ ըրաւ. եօթը տարի, եօթը գեղէ աղքատ-
ներուն բաշխել զայն: — Տուն գարձին, կողէն վար ցաւով մը
մտաւ անկողին: Քուն: Արթնցաւ քրտինքով: Կանչեց տղաքն
ու աղջիկները մահիճին շուրջ, ծառաներն ու հին աշխատաւոր-
ները: Ու խօսեցաւ, երկար, հանգարտ: Արդարութեան, հալալ
վաստակին գովքն ու ծարաւը երբեմն կը գունաւորեն անոր բա-
ռերը: Կը շնչոտէ, այդ խաղաղութեան մէջ զգալի ուժգնութեամբ
մը, մարդոց մարդկային տկարութիւնները: Կը ցուցադրէ փառ-
քին, բոլոր փառքերուն սպասող վախճանը, ափ մը աղտահար
փոշի՝ որ կը բուսցնէ մեր որդնահար մեղքերը մեր աղուոր, ա-
ռողջ, անկործան սեպուած մարմիններէն: Ու կը խօսի անոնց
տեսիլքէն, որ կը սկսի: — Խաղաղ ու լայն ու գեղեցիկ է անոր
հողեվարքին անկողինը — խորհած էք ձերինին, դուք, որ կը
կարգաք այս տողերը —: Բայց աւելի գեղեցիկ՝ ինքը՝ պառ-
կողը, լման, հաղիւ քիչ մը գեղին, ցորեկուան քունի մը մտած
ընկղ կուզայ: Բայց տարտամ անձուկ մը անոր աչքերէն կը
պատրաստէ քուններուն մեծը: Հաղիւ անորոչ ստուերում մը,
տեսարանումին վրան, անհասկնալի ու արագ որ շուտով կը
լուծուի արարուածին ընդհանուր ոլորտին մէջ: Մնացեալը՝ լոյս
է և ժպիտ: Արքայութիւն և հրեշտակներ: Ան կ'աւանդէ հոգին
առանց ցաւի ու առանց լացի: Անոր աչքերը կը գոցուին կնկանը
մատներով ու կը գոցուի, ըսես, նոյն այդ մատներով, բախտը

Նախատեսնց տունին: Տակաւին անոր զերեզմանին վրայ հողը
չչորցած՝ անոր հարստութիւնը հէքեաթին կը պատկանէր արդէն,
կարծես անոր հետ զերեզման մտած ըլլար: Ու եղաւ ատիկա,
անակնկալ, անլուր ճամբաներով: Անոր ողջուցը, ոչ ոք — մարդ-
կային արարած — համարձակած էր անկէ ոչինչ ուղեւու: Բայց
ահա, մահուան յաջորդ շարժուն երեան եկաւ կարաւանը ազ-
ռաւներուն: Պոլսէն, Պրուսայէն, Իզնիկէն ու Նոր-Քաղաքէն
ու Նաւահանգիստէն բուսան անոնք, մարդեր, թուրք, հայ,
յոյն, քուրդ նոյնիսկ, մէյմէկ թուղթ ձեռքերնին, բանակ մըն
ալ վկայ իրենց առջեւէն: Յօշոտումը սկիզբ առաւ կառավարու-
թենէն, որ տուրքին անունով — անկիա անփոփոխելի կապա-
լառուն էր տէրութեան հարկերուն —, կնքեց անոր կալուած-
ներուն դռները և գրաւուած հոշակեց անոնց պարունակու-
թիւնը մինչև հաշիւներուն քննութիւնը: Ու մէջտեղ եկան մեծ
տետրակները ու փաթթոցաւոր քնարիպները: Անոնք երկու օր-
ուան մէջ աւարտեցին իրենց գործը և յաջորդ օրն իսկ կառա-
վարութիւնը անհուն բացի մը մեծադողորդ հոշակումով գրաւեց
ու ծախեց անոր շարժուն կալուածները, ամենէն առաջ անոր
նախիրը՝ որ հազարէ աւելի գլուխ կը համէր: Ու զրեթէ ձրի
բաշխեց իր մարդերուն, շրջանի թուրք աղաներուն՝ երամակը
անոր ընտրագլի մարուկներուն, որոնք մինչև կայսերական ա-
խոռները տարած էին անոր անունը: Մտաւ պալատէն ներս, ա-
ռանց ձեռակերպութեան, ինչպէս որ էր օրէնքը այն օրերուն
բոլոր ինկոլոններուն համար, օրինաւոր թէ բռնամահ, գրաւեց ու
ծախեց, տեղին վրայ, ինչ որ գտաւ գորգեղէն, պղնձեղէն, մե-
տաքսեղէն և արծաթեղէն: Ամբողջ զազան ծախու առնելու
բաւով այդ հարստութիւնը — ժողովրդական ամէն չափազան-
ցութիւն կը մեկնի հասկնալի պատճառներէ — այսպէս զընա-
հատուած, անբաւական եղաւ պետական տուրքը փակելու:
Կրեցին ձրի և առանց գիրի, — ինչպէս պիտի ըլլար 70-80
տարի յետոյ պատկերը մեր ժողովուրդին ամբողջ գոյքերուն —
կաղ էշերն ու հսկայ ջորիները, շրջանի գեղերէն, զէպի կեդրոն:
Ու կառավարութիւնը ձեռքը երկարեց նաև զիւղէն դուրս ուրիշ
հասութեաքեր կալուածներու, աճուրդի հանեց և փոխանցեց զա-
նոնք իր անդամներուն անուան, ամենացած զինքով: Ի՞նչ որ
անոր կնոջը սուր բնագղը չէր յաջողած ծածկել աղամանդէն ու
ոսկիէն, ոսկեգրուաք նկարներէն և զարդեղէններէն, գնաց չորս
հովերուն: Ու այս ամէնը այնքան արագ, որքան չէր եղած
ինքը մահը: Ոչ մէկ բողոք, ընդգիծութիւն, ձեռնարկ՝ կասե-

ցընելու այս քայքայումը: Ամբողջ քառսուն տարի գեղին տեղը ան էր մտածած այդ բաներուն վրայ, ու հիմա չկար:

Ու հաճի Սերոբէն կը տեսնէր այսպէս, ամէն գիշեր իր աղա, բարեպաշտ, սուրբ հայրը, գամուած պատկերին մէջը հզօր ու գալարող միւս տանջանքին, որ կը սկսէր երբ առաջին մտրակումը կենար: Պահ մը պալատին ամայութեանը վրայ, գալկօրէն գեղին, լոյս ըլլալէ աւելի ծծումբի բխում մը, զօրաւոր այրուցքի հոտի մը մէջէն, — նշան թէ կը բացուէին գոխքին բերանները — անորոշ սղօցում մը, քսքսում մը, ոսկորներու շիտհիւն մը, առաջ պտիկ պտիկ, յետոյ հաստ հաստ, քայլերու կշռոյթով կը լեցնէին արդէն իսկ եղծուած ոլորտը: Ահաբեկ, փախչելու անկարող, ուրուականը, գլուխը պատսպարած, — աչքերը կը գոցէր — ծունկի կուգար կէս վառուած պատի մը բացուածքին — գո՛ւռը՝ ուրկէ ելեր էր դուրս որբեւայրին: Ան կը խածնէր կապոյտ լոյսը իր շրթունքներուն ու երեսը կը թաղէր գետին, կորաքամակ, մինչ ծոծրակէն հրաբուխի մը իրր բերնէն մեղքը սիւնակ սիւնակ կը ծառանար, յետոյ կը գառնար վար ու կրակէ շիշերու գառագեղի մը մը մէջ կը հիւսէր անոր ամբողջ ծնրագրումը: Բայց ի գո՛ւր: Կը բուսնէր խեղազար կինը, նոյն այդ բացուածքէն, ահեղ ու անդիմադրելի, կեանքին տուած բոլոր զրկանքներուն գումարովը, տեսարանէն հագնելով տրտում ու այրուած դառնութիւն, մահուան մէջ չյագեցած բայց մարդկայինէն ձերբազատ: Կոտորուած, թերևս անհուն միօրինակութեան մը ձանձրոյթէն, թերևս մօր սիրտի անյատակ զրկանքներէն, այրած, բայց չսպառուած վախէն մազազկուն, միշտ խեղազարի խստութեամբ, որ մահուան մէջ այնքան կը նոյնանայ մեր յիմար բանականութեան, ան հետզհետէ կ'ըլլար պզտիկ, այսինքն մարդկային քէն, վրէժ ու մեր ջիղերով պայմանաւոր առեկութիւն, թշուառական ու կարծր, ու անողոք: Ու կ'ըլլար ան ինքզինքը ամբողջ, զգեստի տեղ ունենալով այն գեղնահար, հողամոյն ու ահաւոր տգեղութեամբ բանը, որ մաշարայական արտերով ծիւրածններուն կտակն է գերեզմանին: Որ կաշի չէ, ոսկոր չէ, աղբ չէ: Որով իջեր էր անիկա լիճին յատակը: Կը կենար դէմը գլխահակ հաճի Արթինին, կը գնէր մէկ ոտքը քամակին, որ ստիպուած կը շտկուէր ու կ'ըլլէր ոտքի: Լուռ, աչքերը կուղպ, ինչպէս պիտի պատահէր եթէ հարիւրական շամփուրի սլաքներ մխտած ըլլային անոնց մէջ: Բայց անողոք պառաւ: Կը գպէր մատովը անոր գունչին, կապ-

տաւուն, մեռելի գոյն ցոլարձակմամբ մը, որ լոյսի վազքին փսորուող հոգեկան հեղանուտի մը կրնար նմանիլ ու կը ստիպէր զայն ցցելու, միշտ աւելի վեր, գլո՛ւխը։ Ու հաճի Արթինին գլուխը կը լարուէր դէպի ետ, ծոծրակի ճախարակին վրայ պրկուած ու կճրտուն, պինդ ու կզակները նետուած իրարմէ, ըսես գամ էր մխուած ծոծրակի այն անտես խողովին մէջ, որ կեանքին ծառին արմատը կը պատուպարէ։ Ու ներսէն դէպի ակնակապիճները ձգտուած կը մնար անոր նայուածքը, առանց աչքը բլլալ կարենալու, բայց տարօրինակ կերպով իրաւ, մարդկային կիրքերուն բոլոր կշիռովը, կարօտի, ծարաւի, գիղջի ու անսփոփ տրտմութեան տեսակ մը ջրհո՛ր՝ ուր կարելի էր տեսնել։ Ու միշտ նոյն մատին ծայրովը, անիկա կ'ոլորէր այդ գլուխը նման գունտի մը որ ժանգոտած ծխնիի մը վրայ կը դառնայ ու կը բզկտուի, ամբողջական հոլովումով մը, կեցնելով զայն, քիչ մը աւելի չատ, զոյգ ուսերուն վրայ, որպէսզի պատկերը, այդպէս կառուցուած, հագնէր լիութիւնը իր սարսափին ու ընէր զայն քիչ մը աւելի լայնօրէն, դառնօրէն հրէշ, յետոյ կը տանէր ու կը խարսխէր կոնակի կողմին։ Ու փշաքաղիչ բան էր տեսնել այդ մեռելը ատանկ, որուն բերանն ու աչքերը կը նայէին սեպհական կոնակին։ Ու այս ամէնը, առանց որ մարմինը մազի չափ խախտէր գամուած իր կէտէն։ Ու զարհուրելի էր համակերպուն, անպարփակ տրտմութիւնը, որ կը թափէր այդ թաւալող կոպիճներէն, սուտ գոհարի պէս զրուած պղպջուն մոխրի մէջ ու թարթելով անդադար, վանելու համար աղը կրակին, մաղմաղին։ Ու մա՛տը. ազա՛տը, ցոյց կուտար, աւելի ճիշդ, անոր աչքի գիծին կը բերէր, կը վերբերէր համապատկերը հսկայական ու անլուր կործանումին, ինչպէս դարձգարձիկ կտաւի մը վրայ, մանր, մանր, առանց ընդհատի ամբողջական այն դժօխքը՝ որ անոր սերունդին կեանքը պիտի կազմէր, ծրարուած այդպէս ծոցին մէջը ամբառութեան, բայց ճամբայ ինկած դէպի հողէ արգանդները, տնօրինուելու և իրանալու։ Ու կը վերբերէր նոյն այդ գիծին ինչ որ կը պառկէր գետինը, աւերածին վրայ։ Ու ահա մոխրները գոյն ու արիւն կ'առնէին ու քարերը կը ձեղքուէին։ Կէս ծռած սիւները, դանդաղ դանդաղ, հսկայական օձերու նման իրենց աղեղները կը ձեւէին լուսախտիդ միջոցին վրայ ու կը բարձրանային կենալու իրենց պոչերուն վրայ։ Յետոյ, ուղղաձիգ, ներկուն, իրարու կը հիւսուէին, շինելու համար պալատը, որ հրաշքով մը կը պահէր թէ չարժուամբ շինուածին, թէ սառուամբ աւարտած ձեւին։ Ու անոր կը տրուէր իր

կեանքին փառքն ու վայելքը, այնքան քիչ կշիռով: Ո՛ւ յիմա-
րութիւնը բոլոր շինողներուն: Հաճի Արթիւնին պէս պիտի զոհա-
նաք կուտ մը ձիթապտուղով ու պիտի զիլէք կամ պիտի բաշ-
խէք, առանց որ յագեցման գոհունակութիւնը հանգչեցնէ ձեր
մոլուցքը: Ու այդ պրկազին հեղիւսումին մէջ անիկա թաթխուած
էր ոսկեջուր պատմութեանի մը մէջ, ինչպէս, հագած էր այն
դժբախտ, անբացատրելի մենութիւնը, սէրէ, գորովէ օտար իր
եսութիւնը, որմէ խուսափելու իր տառապանքին մէջ անիկա
փորձեր էր աշխարհիկ համերը, կինն ու զաւկին հպարտութիւնը՝
մարմնառութիւնը ուրիշ պատկերի մը տակ մեր անխորտակելի
իրականութեան, — ոսկին ու կիրքերը խառնե՛ր նոյն ձանձրոյ-
թով: Հարուստի, իշխանի, աշխարհակալի ոգիներ: Ձե՞րն է այս
պատմութեան: Ձե՞րը՝ այս լեզի ու ցաւէն ալ վեր ձանձրոյթը՝
որ ձեր մահովն իսկ չի կշտանար . . . : Այդ դաշկութեան մէջ,
մեռելներու յատուկ այդ կապուտիկ շղարշումին մէջ, ի՞նչ
տգեղ, անտանելի, մանաւանդ դարձ էր, ինչ որ մենք կեանք
կը կոչենք, ու մանաւանդ այն մասնաւոր մէկ տեսակը որ հան-
րային դրօսավայրերէն, ճամբաներէն հեռունները կը պտտի և իր
ցանկութիւններու տեսողովը ծակծկուած, իր կիրքերուն շոգիովը
տապկուած, կը շեղի ու, մեղքով իսկ չի կրնար լիանալ: Ոչ
միայն այսքան: Չարագուշակ մատը կը բերէր անոր տեսողու-
թեան դիմին շեղջակուտակ պատկերը իր տղոցը մեղքերուն,
սե, սե, ու ամբաւ ու ահարկու, ու ան միւս դէպերը, պարկ
պարկ, թշուառութեան ու տառապանքի, որոնք պարպուէին
պիտի տղոցը գլխուն: Ու աւելի՛ այն մոռյլ, անկշտում, ան-
քանցելի ցաւերը, որոնք նեարդ նեարդ, ինչպէս սաղմնորդը,
տեղաւորուած էին զաւկըներուն միսերուն խորը ու պիտի ա-
ճէին, հիւսելու զանոնք իրենց փաղաղիչ շապիկովը . . . : Կը
յոգնէ՞ր մատը: Ան կը կենար, անկուշտ և առով թշուառ, տա-
ռապանքէն անդին նոր բան մը հնարել անկարող ըլլալուն: Հո-
ղին խաղաղ վերջաբանումը կը պակսէր հոգեվարքին և մահուան
տեսարանումին: Ու ցաւը երբ կ'երկարի, կը գաղբի իր իսկու-
թենէն: Չզգալու համար տառապանքը, կը բաւէ յոգնիլ անկէ:
Պառաւ կը դառնար նորէն մարդկային պայմաններուն: Ու ա-
նոր մագերը կը փշանային: Անոր ոսկորները իրենց ծխնիններուն
վրայ բարակ շառաչիւնով, շարժի կ'ելլէին: Կիրքը կը հրգեհէր
անոնց շուրջ բոլորը թրթռացող ցանցը, ջիւղ ու դնդեր: Անիրա-
կանին պաշտպանութիւնը՝ կը լքէր զայն՝ ու կ'իջնար անիկա
մարդկային իր խեղճութեան անյատակ կսկիծին: Կը բացուէին

որ տարօրինակ էր, տեսարանին տեղողութիւնն էր հաւաստէն
 ետքը, որուն պատգամին հնազանդ եղան տեսիլքներն ու ուր-
 ուականները բոլոր դարերուն: Իր ողջուցը սուրբ, ժամասէր,
 առաքինի և աննման հաճի Արթինը, այսպէս դարգմանակուած
 պիտի մտնէր քիչ քիչ հողին ծոցը: Ու կէտին, ուրկէ տեղի
 կ'ունենար սուգումը, զգուելի ու պաղ կենդանիները դեռ կ'ե-
 ռային. ու հաճի Արթինին անհետացումէն վերջն ալ դեռ հողը
 կը փնար օձերու զեռում մը, որ կամաց կամաց կ'իյնար իր
 լայնքէն ու լոյսի բխումի մէջ կ'աղբերանար: Այս հանդարտու-
 թիւնը՝ օձին լոյսի լեզուի մը վերածումը՝ ո՞ր օրէնքներուն կնի-
 քովը տեղի կ'ունենար:

«ԱՐԳԱՆԴԻ ԶԱՄԲՈՎ»

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ

(ՀԱՏՈՒՍ.Ծ) (*)

Դարձուցին զլուսը ետին: Շուք մը, ճերմակ, սրբուեցաւ իր կէսէն: Քոյրն էր, վերջին անգամ նայելու ելած աղբօր ետեւէն: Անիկա խածաւ վերմակին եզրը, ամուր, արգիլելու համար ձայնին պոռթկումը: Տեսեր էր եղբայրը տեսիլքին գոլովը, օձերէ հիւսուած ու շղթայով ու աղտով: Զայն կը տանէին հեռով, բայց վար:

Անոր մայրը, ափը լուսամտի մը խեղճուկ ճրագին, կը հետեւէր իր տղուն, լուռ, կապուած ուրուականի մը նման, պահելով սկզբնական անջրպետը: Ինչո՞ւ: Ձէր գիտեր: Որմէ՞ կը զգուշանար անիկա: — Լոյսէ՞ն թէ մօր իր սրտէն: Միւս կողմէն անիկա ամուր կը դնէր իր կրունկները, փակցնելու զանոնք տախտակներուն, արգիլելու համար իր խռժուամը իրմէն դուրս: Ինչո՞ւ: Մայրերուն պէտք է շատ հարցնել երբ իրենց զաւակներուն ձգողութեանը մէջ լոյս կ'առնեն աներեւոյթ հեղանուտները ու կը վառին: Անոնք միայն կը հասկնան թէ ի՞նչ ըսել է տղայ մը թաղել կամ դնել ճամբայ որ չունի վախճան: Կա՛մ... ու անոր մայրը այցուեցաւ ահաւոր ուրուականէն որ կը պատրաստէր իր թաթերը տարիներէ ի վեր: Ի՞նչ: Ո՛վ է իմացեր ու հասկցեր թէ ինչ կ'ըսէ բոլորական ցնցումը որ կուգայ, քեզ կը թօթուէ ու կը լռէ բայց երկու վիճակներուն ընդմէջ կը փոխէ պատգամը քու ապառնիք: Ան որ զգացեր է այդ զարհուրագին պահերուն այս մահատիպ բախումը, ան միայն պիտի չզարմանայ երբ՝ օր, ամիս, տարի վերջը, հսկայ՝ անզարման կործանումին առջև յուշքի մը կամարովը ինքզինքը գտնէ նախատիպ պահին, բոլորովին նոյնը սա ունեցածին: Աղէտը, իբր փայլակ եղբեր էր, բխեր էր տեղուլթեան ծոցէն, դեռ այդքան առաջ: Մենք, աշխարհներ հեռուէն, մահերը կը զգանք երբ կը յօրինուին: Ապառնի՞ն: Ուրիշ բան է անիկա եթէ ոչ դէպի մահը արեւելուած յարդարանք մը, զոր կը ստեղծենք մեր մի-

(*) Նալպանտենց ծառան օպաննելէ վերջը Նալպանտենց հաճի Աննան, տղան կը մտնէ իր տունը մայրը տեսնելու և կ'ելլէ դուրս:

լիոնաւոր բջիջներուն լոին հոսումէն: Մեր գծախտութիւնը մեր գործն է յաճախ, մեր յարգարանքը:

Սողոմենց կնիկը տգէտ, յիմար, կործանած, ջիղերէն փրցուելու մազ մնացած, կը քալէր իրր արձագանգը իր մանչուն: Ու անհուն խռովք էր անոր հոգին: Տեղեակ, կանխազգայ ճամբով, եղեռնէն: Ոչ անշուշտ: Մայրերը կախաղանին տակն իսկ պիտի չհաւատան իրենց տղոցը ճօճուող մեղքերուն: Բայց տեղեակ՝ ինչ որ ժամանակին արգանդին մէջ գրուած էր ու կ'աճէր, լոյսին պռթկալու: Անիկա ինքզինքը զգաց շատ աւելի թոյլ, շատ աւելի փոշի, որքան չէր եղած ատիկա երբ իր «պլխաւոր»ը ժամէն ճամբայ հանեց դէպի գերեզման:

Սողոմը բացաւ պատահոնի մը կափարիչը: Լոյսի լայնկեկ երկի մը ծխնիներուն յորինած բացատէն ինկաւ ներս: Գիրքեր: Ծրագալոյցներուն կարգացուող «Յամին»ներուն(*) մէջէն ճակատազարդը, սիրուն ողկոյց մը հրեշտակներու որուն համար աշխատեր էր վեց ամիս: Ի՞նչ ողբերգութիւն է կեանքը: Ի՞նչ հզօր ինկաւ իր մէջ տասնըհինգամեայ տղան, անանկ մաքուր, անանկ երկինք, անանկ ջերմ՝ ինչպէս կ'ըլլար այդ օրերուն, հազարաւոր աչքերու համբոյրին տակ խենթեցած. գինով՝ լոյսէն ու հոտէն ու իր Աստուծմէն: . . . Ժամագիրք: Երգարաններ: Թուրքերէն գիրի տետրակը որմէ հինգ տող կը սենար, օձի ու ձձիներու իրր արագէտք մը: Ի՞նչ հզօր եղաւ այդ գիրերուն խայթը: Իր տղայութիւնը: Անիկա զայրոյթով փակեց անխելք այդ տախտակը:

Չէր կրնար դառնալ մօրը:

— Ո՛ւր:

Նոյն էր ձայնը, աւելի յստակ, հրամայական, անճողոպրելի, որ իր պատասխանը կ'ուզէր:

Ապահովութեան, տունի մը ներս գտնուելու իր քսիփոփանքը չբացաւ ակնթարթի մէջ: Փողոցին վրայ քայլերը շատցեր էին: Արտաքին աշխարհը կը բռնանար: Մարդիկ կը խօսէին ու կը դատէին:

— Ո՛ւր:

Անոր քայլերը, ձայնի այդ սլաքին տակ, առին սանդուխին ուղղութիւնը: Բայց քստմնեցաւ երբ զգաց մօրն ալ ահաբեկ քայլերը որոնք ողբերգութեան մը չափ խոր իմաստ ունէին անզգայ այդ տախտակներուն պատմուած:

(*) Յամին՝ Դանիէլի Գիրքը, որ կը սկսի «Յամին» . . . :

— Ո՞ւր :

Դարձաւ ետին : Մայրն էր :

Դաժան ու անզօր իր նայուածքը :

Անիկա կը քաշուէր մօրը ծոցին : Զսպեց այս գորովանքը , ահաաները աղալէն : Իր պրկումը տարադնեց զէմքին քաղցրութիւնը : Մոռլլ , խեղճ անոր զէմքը աւելի վատ կը ապաւորէր քան բարձին հանգչած մեռելի մը գլուխը : Քալեց : Զքալեց միւսը :

Նորէն չափեցին իրար :

Ու , սուղուելէ առաջ վար , սանդուխէն , ուրկէ չունէր ալ ելլելիք , անիկա նուաճուած , մանուկ , ամբողջ գորով ու քաղցրութիւն , կեցաւ , մօրը սպասող մահապարտի մը նման : Կեղացին իր զաւակները համբոյրով չի յոգնեցներ : Ուժաթափ նստեցան անոնք զիրկ զիրկի , սանդուխի զլսին : Ոչ մէկ բառ : Որբ , բեկուած , մէկը իր էրիկէն , միւսն ալ ինքնիրմէ : Անոր մէջ արձակուեցաւ տարմը գողտր զգայութիւններուն , որոնք տղոց հոգին աղաւնետուն մը կ'ընեն :

— Հա՞ւր . . .

Բռնեց ձեռքովը անոր բերանը :

Ոտքի : Թուլցած , փրթելու վախով մը դանդաղուն , խելքէն , ջիղերէն , նոյնիսկ ոսկորներէն : Քիթն ի վեր թէ վար բան մը կը չափէր ինքզինքը : Ծճի՞ մը , կոյանոցէն հոն փակած : Ծմոեց ուռնգերը :

Յուզո՞ւմ , մտածո՞ւմ , արցո՞ւնք : Կաթիլ մը ջո՞ւր : Ով հասկցաւ թէ ինչէ կը կազմուին մեր ջուրերը . . .

Վա՞ր : Գահավէժ , յիմար , խեղճ :

Մայրը , ձգած ճրագը , հետեցաւ ետէն :

Զեռքերը դրած մղլակին , թիթե վարանքով , Սողոմենց տղան չուզեց տեսնել հեղ մըն ալ մօրը զէմքը , թէ մութը աւելորդ կ'ընէր նման պահանջ մը : Կը գողտր սակայն : Կուլա՞ր : Մեր ստուերը երբեմն կը թուի ընել ատրիկա երբ մենք մութ կը ծամենք :

Մէկ ոտքը դուրս սեմէն : . . . Հայրը՝ ճաղին կէսովը դուրս նոյն այս սեմէն : Կեա՞նքը , սանկ տասը - տասներկու տարուան մը գրիւով , թեղով : Որ անցեր էր սա սեմէն :

Մութ :

Մարդեր :

Զկրցաւ չնայել ետ :

Ունէ՞ր բանալիք սա դուռը հեղ մըն ալ :

— Ո՞ւր, տղաս . . .

Մայրն էր, մօտ խենթենալու :

— Էգի՛ն :

Միակ ու վերջին բառը :

Ու հալեցաւ անիկա :

— Էգի՛ն, կրկնեց խեղճ կինը, առանց զխտնալու որ կը
լսէր վերջին բառը իր զաւակին :

Անիկա ինկաւ բակին, այցուած իր ցաւէն :

Գլխուն՝ աղջիկը որ կուլար Սողոմին ետեւէն :

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ

(ՀԱՏՈՒԱԾ) (*)

Երբ չէյիւր ելաւ ոտքի, իր ծնրադրումէն, շփեցին անոր սրունքները, ծնկոսկըը Սիւլէյման փէյլիվանն ու տառնապետը: Միւսները իրենց սկզբնական դիրքերով, տղուն մարմինը անշարժ պահելով: Տարօրինակը ան էր որ բոլոր դէմքերը թեթեմը գոհ, իրարու կը նմանէին: Անոնց արտայայտութիւնը կը մատնէր սպասում մը:

— Զգեցէք:

Ժանտարմաները լքեցին անոր մարմինը որ ինկաւ գետին: Իր սիրական Մոսկիվայէն ու սրբազան Տարօնէն այսքան հեռու Մաթիկ Մեւիքիսանեանցը իր տուրքը վճարեց իր ցեղին:

Անդին, Կոմկասի մէկ խուլ գեղին մէջ, անոր մայրը, սա գիշերասկիզբին, իր անվախճան գիշերին խորը, տեսա՞ւ, հոգու աչքերով, իր միմուկաբը, անուշիկ տղեկ, համակ խանդ ու բարութիւն, գեռ այդ տարիքին, դպրոցէն դարձին իր ծոցը նետուող:

— Մամա . . .

Բացուեցա՞ն անոր կարկամ շրթները, հեռու այդ պատկերին վրայ, ըսելու համար:

— Պալիկ, պալիկ ճան

Ինչպէս կը դիմաւորէր դժբախտ որբեւայրին իր տղեկը, դպրոցէն դարձին . . . : Հէյ մայրերու սիրտ, որքան քիչ են մեր բառերը տալու համար ուժգնութիւնը պատկերին

«Մըսիկս ե նման ի փուռ» . . .

որ մեր երգերունն է և կը ջանայ թեւադրել սա ներսէն բռնկած միսին տանջանքը որ պէտք է այրի, այրի ու իր խի գինով չսպառի, վասնզի մոխիրը, պա՛ղը՝ պատանքն է անոր:

. . . :

(*) Թակոյկներու գետնափոր սենեակին մէջ Մաթիկ Մեւիքիսանեանց և ընկերը կը մահացունին Սողոմին — երբորդ ընկերը անոնց, բայց մատաղատի գեղաձայն որ պաշտպանութիւնը կը վայելէ, իր թմրութեան մէջ երգած շատ որտառուչ մէկ եղանակին զինով, զոմանտան փաշային աղջկան — աչքերուն առջև որպէսզի այդ սարսափին տակ Սողոմէ ընէ յայտնութիւններ:

Ջահերը ծոցեցան դէպի դիակը:

Ի՞նչ խեղճ, ի՞նչ քիչ բան էր միտի այն կտաւը որ դէմքն էր Մաթիկին, լուացուած իր արիւնին մէջ: Մոմի գալկութիւն: Ու խաղաղութիւն: Ովսաննա՛ ի բարձունս . . . :

— Ալլահ էքպէր . . . :

Շշո՞ւկ, թէ դուրսէն ներս ինկած նուագ: Լսել կարծեցին ժանտարմաները:

Իրականին մէջ, իսլամ գիշերին մեծագոր ազօթքն էր որ դուրսը քաղաքին հարիւրաւոր միմարեներէն կը մատուցուէր Ամենակալին՝ ոչ

«Իբրեւ զբուրումն usawcխ ու խունկի»

այլ իբր պսակումը սա երկնահաճ Ոճիրին:

Շէյխը, ժամացոյց նայելէ յետոյ — ամէն հաւատացեալ ազօթքի պահերուն ճիշդ ստուգումին համար իր վիզէն կախ կ'ունենայ խոշորկեկ ժամացոյց, չղթան մեծագին՝ հարուստներու մօտ — երկրին փորին մէջ, իր կարգին, րօպէական ճշդութեամբ արտասանած էր մեծագոր ազօթքին առաջին նախագասութիւնը

— Ալլահ էքպէր, Ալլահ էքպէր:

Յած՝ կրկնեցին միւսները: Մոզական այդ տարազով այդ մարդոց հոգին կ'ողողուէր գթութեամբ:

Յետո՞յ:

— Պիսմիլլան երբանման երբանիմ:

Որ թարգմանի

«Յանուն Աստուծոյ, գթածներու գթածին»:

Այսպէս խօսեցաւ շէյխ Սապիթը, հեշտագին իր խաղաղութեանը մէջ, լայն իր մօրուքը երեք հեղ թեթեակի հոգիէէ հաքը: Ազօթքին աւարտումը յայտնող այդ սովորութիւնը, երբ կ'ելլէր օտքի գեանամած իր լքումէն և ինքզինքը կը յանձնէր Բարձրեալին անտես ձեռքերուն, կատարելու համար Անոր կամքը աշխարհէ աշխարհ:

Յետո՞յ:

— Բերէք միւսը:

Եղաւ լռութիւն ու եղաւ շարժում:

Օսման պէ՞յը:

Գրեթէ դուրս դուռէն:

Թուրքի անկարելի՞ գիւրազգածութիւն:

Իվզաֆի մեծագոր տնօրէնը վայրագ տեսարանը պատճառունէր չհանդուրժելու: Պատկերին առջեւ, անիկա այցուեցաւ

այն մօրը ուրուականէն, որ տարիին մէջ քանի մը գիշեր, անհանգիստ կ'ընէր անոր արդարի քունը: Ուրուականը՝ մայրն էր երիտասարդի մը, սպաննուած իր մէկ տղուն ձեռքով, պոռնիկի մը հաճոյքին համար: Հակառակ եօթը տարիներուն որոնք պատահարը կը նետէին անոր ետին, ու աշխարհք մը ուրիշ բռնութեան և ոճիրի, այդ մօրը պատկերը, զաւկին դիակին վրայ, թեւերը փռած, կը դարձնէր իր քունին ամբողջ այն դառնագին խռովքը, որ իրն էր եղեր, երբ երկինքին ամբողջ կրակը անոր բերնովը կը թափուէր իր գերդաստանին: Քաղաքին լեռնակողմը, գեղեցիկ իր մէկ ալալատին մէջ էր տեղի ունեցած այդ մահացու մալուսը զժբախտ երիտասարդին, սարքուած՝ Օսման պէյին մեծ տղուն քմայքովը, գոհացում տալու համար պոռնիկի մը նախանձին: Կիններուն հաշիւները, արդիւնք սե այդ զգացումին, մեծ մասով կը մաքրուին արեան մէջ: Օղիի սեղանին չուրջը, քսանի մօտ խմողներու ներկայութեամբ կատարուած այդ սպանութիւնը դատական իշխանութիւնները ընդունեցին իբրեւ դուրսէն յարձակում, անյայտ աւազակներու կողմէ, վկաներուն միաբերան հարտատումով: Օսման պէյին տղան կէս ժամ իսկ բանտ չէր իջած: Ու վկայութիւնն ալ, դուրսէն յարձակումը վաւերացնող, գրաւոր զրկեց արդարութեան ատենին որ փակեց խնդիրը: Բայց Աստուած ուրիշ կերպ կարգադրեր էր: Ու Մաթիք Մեկիքխանեացին համար դատական զրդովում ալ տեղի չունենար պիտի: Աստուած ապահովաբար քուն էր, այդ ոճիրին կատարման պահուն:

Միւսը մօտեցուցին:

Ըմբիշ Սիւլէյմանը, նիզակի մը ծայրով յաջողեցաւ չուան մը անցնել մեծ կեռին: Ո՞վ էր ըսած այդ հրամանը, երբ չէյիս Սապիթը կ'աղօթէր հանգարտ, ու համբիշին հատիկները խուլ աղմուկով մը պահէ պահ կը կրծէին շրշիւնոտ լուսթիւնը: Մնաց որ, ամբողջ սա արարողութեան ընթացքին բոլոր շարժումները տեղի կ'ունենային զարմանալի բնականութեամբ մը: Ոչ ոքէ, ոչ մէկ չուարում, գերի, պաշտօնի, ակնարկ հասկնալու, չըսուածը ըսելու: Նախապէս սորված դաս մը այդքան անսայթաք մարդ ըսելու: Նախապէս սորված դաս մը այդքան անսայթաք մարդ չի կրնար կրկնել, բառերու մարդով, ուր արիւն ալ չկայ: Թուրքերուն համար սա կարգի արարքները տարօրինակ ընտանութիւն մը ունին:

Միւսը:

Հասկցաք անշուշտ:

Կեցուցին աւազանի կողքին երկարահասակ ընկերը Մա-

թիկ Մեղիքխանեացին: Չէր կրցած քալել, քանի որ կոճերը հիւսուած էին իրարու: Բայց ութը բազուկ, փայտէ միակտուր արձանի մը պէս, անոր ոտքերը գեանէն կտրած քշեցին առաջ: Չուանապիրի այդ մարմինը Սողոմին մտքին արթնցուց գերեզմանէն ելլող Ղազարոսը, «ստիւքն կապելովք», ինչպէս կը նկարագրէ Յովհաննու Աւետարանը:

— Քակեցէք կապերը:

Հրամանը գործադրուեցաւ:

Բայց տաղանդ պէտք էր հասկնալու համար հրամանին չըսուած մասը: Բեթանիա կատարուածին պէս Յիսուս մը չէր ըսած

— «Թողե՛ք երթալ»:

Վասնզի աղատուող սրունքները մահակի մը հարուածով ծռեցան գետին: Երիտասարդը ծունկերուն վրայ ստիպուեցաւ մնալ: Չորս բազուկ անոր թեկերը ամրապէս կաշկանդած էին իւրինց մէջը, ատեն տալու համար ուրիշներու որոնք անոր ետէն անցած սրունքները շրջեցին դէպի վեր, ազդերեւուն կապելու համար զանոնք: Այս գործողութիւնն ալ անցաւ փրթող յօդերու, բզկատուող մխերու, խուլ, սրտակեղէք կճրտումով: Ամէն միտի ճիշդ գահիճներուն վրայ կ'անդրադառնար, հանդարտ եռանդի մը մղելով զանոնք: Յաւը սաստիկ ըլլալու էր, վասնզի փոքր հեծքեր կը փրթէին տղուն բերանէն: Բայց նշանակալից էր ատոնց իմաստէ զուրս ըլլալը: Մտթիկին երկարահասակ ընկերը համբաւ ունէր իր համբերութեամբը: Ժամ մը ծեծէ ետքը անիկա հազիւ անունն էր տուեր . . .

— Անամ . . . անամ (*) . . . :

(*) Անամ . . . անամ՝ գերագոյն տաղնապի պահուն հոգին կը դառնայ իր մանկութեան: Թուրքերէն սա բացազանջութիւնը հայ յեղափոխականի մը բերնին պէտք չէ վրդովէ ընթերցողը: Կեսաբացի այս երիտասարդը, 95-ի ջարդին կեսաբրիոյ մէջ վրայ տուած էր խօսելու իր կարողութիւնը: Փողոցին մէջ բռնած էին զինքը եղբորը հետ, պառկեցուցած եղբայրը, մորթած, յետոյ զինքը՝ զուլիսը զնելով անոր վիզին արիւնած կէտին: Հօրը մէկ ծանօթը առած էր զայն դանակի տակէն ու հասցուցած տուն: Անկէ ասդին յամառ լռութիւն մը: Տարին հազիւ չորս հինգ հնդ կը խօսէր: Կապուեր էր Մաթիկին, ասոր կեսաբիա գտնուած միջոցին, օգտուելով Մաթիկին դէպի արեւմուտք ուղեորութենէն, Արմաշու Զարխափանին ուխտի մը ծրագրով, հետեւեր էր Մաթիկին միաժամ, հաւատաւոր, պակաս, մահուան համար տարօրէն հասուն: Ես տեսայ զինքը, հին նահատակներու այլուրութեան մը մէջ, արդէն մեռած, ղեռ թուրքերուն ձեռքը չանցած, Պիտի մեռնէր, հաճոյքով, երբ ուղէին թուրքերը ատիկա: Ու պիտի մեռնէր, մահանուէր: Քիչեր պիտի հաւկընան հաւատքի խորութիւնը մեր կեսաբացիներուն, հիմա վահառական աւ չխթանի մարդ: Այն ատեն:

Հուժկու՝ Ռ. Պէրպէրեան պիտի ըսէր, կաշմբուռն մատնեցող ժանտարմաներ անոր սրունքները ամրապէս կապեցին ազգերընուն: Եղուած չուանը, բարակ տեսակէն, կարեց միտերը ու հասաւ ոսկորներուն:

Ժանտարմաները կ'ընէին այս ամէնը արագ, վարժ շարժումներով, կոտորած սրունք մը երկու տախտակի մէջ փաթթող մարդոց խնամքովը: Երկարահասակ երիտասարդը կը հեկեկար, լալ ամէնալուն: Անիկա լեցուած էր մեռնող յեղափոխականներուն գրուագներովը, մահուան գէմ, բոլորն ալ Մաթիկին պերճ պատմումովը:

— Հա Եօյլէ...:

Ուրախ, երջանիկ: Հայերու կողմէ տառապանքի գէմ սա կորովը զանոնք զայրոյթի կը հանէր:

Ջահերը կը թուէին տկարանալ: Ու տեսարանին վրայ, երեք մեծ լապտերներու խաղաղութեամբը շինուած տեսակ մը հարսանեկան հո՞վ՝ որ գրական բառ չէ հոս: Թուրքերու հարսնիքը սուրի պար է միշտ: Թմբուկ ու հրացան: Կիւռ ու արիւն:

Ըմբիշ Սիւլէյմանը երիտասարդին ծոծրակէն աւելցուք չուանը միացուց կեռէն կախ պարանին: Հասկնա՞լի՝ ասկէ ետքը, ձեւը մահուան, որ կը սպասէր երիտասարդին: Կախաղա՞ն: Գուցէ՝ եթէ պատուիրակ փաշային հնարամիտ հանճարը գերմանական իր շահագրիտութեամբը չվարէր այս քստմնելի ոճիրը: Հայուն զիական ալ պէտք էր օգտագործել: Այլապէս՝ ի՞նչ հարկ այս ամենուն, քանի որ նկուղին (գովուռ) մէջ, ութը տասը թուրք բանտարկեալ կարող էին սա մարդերը նքրու(*) չարձակած՝ խեղդեղ քուն թէ արթուն, ինչպէս կատարուեր էր ատիկա, հազարներով, օսմանեան բարեխնամ կառավարութեան բոլոր բանտերուն մէջ: Բայց որոշուած էր որ յեղափոխականները մահուան հասնէին «տպաւորիչ եղանակով» ինչպէս կը պահանջէր ոճրային հոգեբանութիւնը, Գերմանիա ըրած փաշաներու ուղեղէն: Արգիւնքը ծանօթ է մեզի:

Չքաշեցին սակայն չուանը:

Տասնապետը, փոխանորդելով շէյխ Սապիթը, հատիկ հատիկ ըրաւ անոր բոլոր հարցումները որոնք տրուեցան Մաթիկին: Ոչ մէկ աճապարանք: Տո՞ւն չունէին սա երկու մեծահոջակ անձնաւորութիւնները, իրենց սպասող կին կամ զաւակ: Տղուն գէմքին վրայ կծկումներ: Անհուն անձկութիւն: Ո՞վ էր որ խելքն

(*) ձթթու՝ հեծք:

ունեցաւ ատոնք հասկեցած ըլլալու: Կեալուրը կ'աճապարէր մեռնիլ: Բայց ժանտարմաները անոր պէս գերեզմանի մը չէին վազեր: Իրենց նստած սենեակէն լաւ էր հոռ: Յեղային մկրտութիւն, ինչպէս ըսած էր իմաստուն հազարապետը: Հեշտագին բան կար անոնց դանդաղութեանը մէջ:

Երկարահասակ երիտասարդը ոչ իսկ մէկ աչքը բացաւ այդ հարցումներուն:

— Կոյր ես թէ խուլ:

Ու անոպոյ տատնապետը, սուրին ծայրը մխեց անոր ակնակոպիճին: Սեւ արիւն: Արագ մատ մը լայնքով որ բաց մնացած բերնին մէջ լղբճուեցաւ:

— Մամա . . .

Միւս աչքը չէր բացած:

— Գործի:

Չորս բազուկներ հիւսուեցան երկու պարանի:

Ու երկարահասակ երիտասարդը սկսաւ բարձրանալ, օգնի վեր, գլուխը տարօրէն ցից:

Բոլոր ազատ ձեռքերը վերցուցին քահերը, կրցածնուն չափ, այդ համարարձումը ընծայելու համար աւելի լուսաւոր, աւելի «տալուորիչ»: Պատկերը՝ Սոգոմին ուղղութեամբ, չունէր ոչ մէկ սահմանափակում: Ուշադրութեամբ կը գործադրուէր պատուիրակ փաշային հրահանգը: Ժանտարմա մը պաշտօն ունէր անոր մօտ հսկելու, արգիլելու համար ինքզինքը աչքերը փակելէ: Նիզակի մը կոտրած սայրը, խթանի մը պէս կը մշտէր անոր սրունքները, նոյնիսկ գետին նայած ատենը: «Համարարձողին» մարմինը, առանց սրունքի, տարօրէն այլանդակ, կը դառնար ինք իր վրայ: Կոկորդին առնչութիւն չունեցող կապը արգելք չէր անոր շնչառութեան: Ու անոր մայրը, հեծքի ձեռով, դուրս կ'իյնար անոր բերանէն: Չուաններուն պրկումը, կճրտութի մը նման ձայն մը կը հանէր ժանգոտած կեռէն, սուրի պէս խիստ ու խածնող:

Հասաւ անոր գլուխը կեռին, ու անշարժացուց մարմինը: Ծիգ: Գլուխը զիմացաւ:

Չորս նոր բազուկներ աւելցան հիններուն:

Գրոհ:

Ու այդ հերոսական գրոհին առջեւ, զոր թանկագին ու թանձրաչարաւ հայհուցութիւններ կ'ընէին աւելի զարհուրագին, գլուխը կոտրեցաւ ծոծրակին ծխնիէն, շրջելու համար կեռին կխաղեղին: Ու անցաւ:

— Հա շեօյկ...:

Շուռնչ հառին: Անոնք չուանները քիչիկ մը թուլցուցած, կը սպասէին իրանին որ իր բեռովը փրցնելու էր վզակոթի միան ու կաշին: Բայց վրիպեցան, վասնզի փրթող բան չեղաւ:

Երկաթ գիծին երկու կողմերէն, երիտասարդին մարմինը մնաց կիսուած: Ու անմարդկային բան էր այդ պատկերը շրջուած զլուսին, կուրծքին վրայ, գանկը ցած՝ դէմքը վեր, ստեղծելով ամենէն սարսուղ գեցիկ մանրամասնութիւնները սա տանջանքին, զոր պիտի չկրնար երեւակայել Սողոմոնց տղան, նոյնիսկ, դժոխքին խորը: Ժամուն Գասաստանին նկարը, որ լայն բաժին էր հանած տանջանքի բազմազան տեսարաններու, չուներ նման մը: Յուգային ինքզինքը կախելը, ժայռի մը եղջիւրէն, բոլոր իր վայրագութեանը մէջ կը մնար մարդկային: . . . Կամաց, անաղմուկ, իրանը կը ճօճէր, փայտի կոճի մը նման: Ու պահէ պահ, տակի աւազանին կաթիլ հեծքեր կը խառնուէին խոշոր չուռչերու:

Յետո՞յ:

Լքեցին չուանները որոնք հսկայական օձերու նման ձգուեցան աւազանի եզրերուն:

Այս ամբողջ արարողութեան ընթացքին ոչ մէկը մտածեց նահատակուող երիտասարդին մեռած կամ ողջ ըլլալուն: Առանց մարդակազմութիւն սորված ըլլալու մտադրոծները մեր մարմինին կարգ մը մեծ օրէնքները ու անոր նրբագոյն զօպկները բժշկապետի մը չափ կը ճանչնան: Անդամ մը զլուսը իր ծխիւն բաժնելէ յետոյ, անոնք մէկէն ի մէկ անտարբեր եղան կախուած մարմինէն: Մեռելը նախատելը աւելի բարձր մշակոյթ մը կ'ենթադրէ: Թուրքերը զեռ չեն հասած հող:

Ու տեսարանին ամբողջ ծանրութիւնը, այդ բոպէին փոխադրուեցաւ ողջին վրայ, զոր ժանտարման անընդհատ կը նիզակէր, աչքերը բաց պահելու երբ դիակը առաստաղէն այդպէս կախ, դառնար աջ կամ ձախ, զլխուն մասովը դալու համար ճիշդ Սողոմոն ճակատին ուղղութեան:

Յետո՞յ:

Այո՛: Շէյխ Սապիթը երեք լապտերներու լոյսը կեդրոնացնելով Սողոմին դէմքին, մօտեցաւ անոր: Լուրջ, բարի, օծուն ու հայրական:

— Տեսա՞ր, օղլում:

Սողոմը փակեց իր աչքերը:

— Բաց սա աչքերդ: Ու մի վախնար:

— Մի վախճար, մի վախճար, կրկնեցին ժանտարմաները:
Տղան բացաւ աչքերը, բայց չէր կրնար հանդուրժել
չէյս Սապիթին նայուածքը:

— Տեսա՞ր:

Տղան չպատասխանեց:

— Խօսէ:

— Խօսէ, կրկնեցին ժանտարմաները:

— Խօսէ, թեւագրեց խորապէս յուզուած Օսման պէյը,
որ հայր էր եղեր:

Սողոմին լուռութիւնը անոնք ընդունեցին նոր փաստ մը
անոր ցեղին անխելքութեան, մտովի: Մոմերը անցեր էին իրենց
վերջին քառորդէն ալ վար: Զահերուն մէկ մասը՝ առանց բոցի
կրակ: Ժամանակը լոյսով կը չափեն մարդիկ, նոյնիսկ ոճիւրին
արգանդին մէջը:

Ու, նոյնքան լուրջ, բարի օծուն ու հայրական:

— Մինչև արշալոյս քեզի միջոց:

Մտածել:

. . . Ու շարունակեց

— Կ'ըսես զիտցածներդ այդ շանսատակներուն մասին ու
կաշիդ կ'ազատես:

— Կաշիդ կ'ազատես . . .

— Նաւն ազատողն էր նաւապետ:

Սիւլէյման փէյլիվանն էր տէրը այս առածին:

Հակառակ իր բժախնդրութեան, չէյս Սապիթը կը հան-
դուրժէր այս միջամխուսները իր խօսքերէն: Ոճիւրը յոգնեցու-
ցե՞ր էր զինքը, թէ ծերութիւնը սկսեւ էր սիրտէն:

Մտածեց ու շարունակեց.

— Հազ Տիմը (Ս. Հաւատքը) կ'ընդունիս, քեզի կուտանք
աղուոր աղջիկ մը ու երկու աշխարհներուն մէջ ալ կ'ապահովես
քու հանգիստը, ով յիմար կեալուր:

— Երկու աշխարհներուն ալ մէջը . . . :

Տղան մնաց լուռ:

Շէյխը մտածեց ու շարունակեց, խիստ, վայրագ, ան-
ժուժելի՝

— Եթէ ոչ, քեզ կը սպաննեմ շերտ շերտ, բոլոր միսերդ
կը քերթեմ վրայէդ սղոցով, ու ոսկորներդ կը կախեմ, զիտցած
ըլլաս:

Անոր բառերուն մէջ փշուր մը իսկ սուտ չէր զետեղուեր:
Կեցաւ: Բայց մատը նետելով անոր աչքերուն ուղղու-

Թեամբը՝ ամբողջ պատկառանք ու սարսուռ, ամբողջ վեհափառութիւն՝

— Հեմ վալլահի, հեմ պիլլահի...

Մեղմ, շոյեց մօրուքը։ Աւարտած։

— Հեմ վալլահի, հեմ պիլլահի, չէյսը սուտը բերան չէ առած։

Կրկնեցին բոլորը։

։

Հինգ վայրկեան յետոյ, պարապ էր թակոյկներու սենեակը։

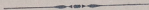
Սողոմբը, ողջ՝ իր օղակին, «մինչև արշալոյս»։

Մաթիկը՝ փռուած իր մօտը։ Առաստաղին՝ մարմինը անոր ընկերոջ, որ կը թուէր աճիլ ու բարակնալ։

Աւազանի եզրին փակցուած մօմը, մեռաւ։

Ու մութին փորին մէջ, Սողոմենց տղան . . . ինչպէս Թոմանը կէտ ձուկի փորին։ Այսպէս մտածեց անիկա։ . . . «Ի նեղութեան իմում ես առ Տէր, կարգացի» . . .

Աղօթեց։ Սաղմոսը սառած էր չրթներուն։

ԾԱԿ-ՊՏՈՒԿԸ

(ՀԱՏՈՒԱԾ) (*)

Հայրապենց նազիկը:

Երբեմն բառերը անիմաստ են ու օտար՝ այն պատկերին որուն նշանակը եղան: Անոնք կմախքն իսկ չեն իրենց տաղաւարած խորհուրդին ու ողբերգութեան: Ու մանաւանդ որքան քիչ կուզան անոնք բացատրելու համար այն եղերական երեւոյթը որ աղուոր աղջիկն է գեղերուն մէջ: Ժուժկալ ու ճակատագրական, գեղացին պարտքի մը պէս կ'առնէ իր անկողինը այն աղջիկը զոր իր ծնողքը, ազգականները իրեն համար ընտրած են, առանց իր գիտնալուն: Անիկա չ'անդրադառնար իսկ անոր երեսին, վասնզի գեղի աղջկան ընդհանուր տիպարը ոչինչ կ'ըսէ աչքերուն: Բայց երբ այդ միջինէն կը դատուի աղջիկ մը իր գոյնովը, մարմնովը, աչքերուն յանդգնութեամբը կամ կուրծքին չքեղ խռովքովը, այն ատեն անոր անունը կը պտտի տղոց բերնին մէջ, կամաց, գողգոջուն, երազի մէջ ըսուած, փսփսուած բաներուն նման: Ու ատով իսկ՝ անիկա ենթակայ կը դառնայ իրական ու հաւանական բոլոր փորձանքներուն: Մեր օրերուն՝ թուրքի վախ չկար թէև, բայց հին աւանդութեան մը պէս, այդ աղջիկներուն անունին հետ կը պտտէր արիւնը, ոճիւրը, խենթութիւնը, ով գիտէ ինչքան հեռաւոր տռամներէ տեղաւորուած, բիւրեղացած՝ այդ յղացքին խորը: Անոնց ճակատագիրը: Աստուած թշնամուն չտայ:

Ու Հայրապենց նազիկը մէկն էր անոնցմէ:

Բայց ամենէն առաջ ընտանիքը:

Գինով Հայրապետին թողը, հաճի Ստեփանը, ընտանիքին բերաւ ահարկու, խռովիչ ու մեծափառ համբաւ մը: Անիկա փոխեց գերդաստանին բոլոր միջոցները: Ու ահա անիկա:

Պատմութիւն մը ամբողջ անոր երիտասարդութիւնը: Անձնեղ ու զգլխիչ ըսուելու չափ աղուոր, անիկա ապրեցաւ մանաւանդ դրացի թուրք գեղերուն մէջ ուր, պատերազմով կոտորուած այրերուն պակասը փնտռել կուտար հուժկու, գեղեցիկ

(*) Մակ-Պտուկ-ի հերոսներէն մէկ քանիի նկարագիրներէն:

քրիստոնեայ երիտասարդները: Եթէ ուրիշներ անոնց դուռները
կը մտնէին աշխատելու, յետոյ մտնելու համար իրենց խաթուն-
ներուն անկողիներն երբ, հաճի Ստեփանը գիշերները իր առջև բաց
կը գտնէր դուռները, զանազան պատրուակներով: Կիներ հե-
տապնդելու այս արկածալից կեանքը անիկա իբր թէ կանոնաու-
րեց իրեն գլխաւոր զբաղում ընտրելով ծխախոտի մաքսանեն-
դութիւնը: Հայկական շարժումներէն առաջ, թուրք գիւղերու
մէջ այս քաջ տղոցը գոյութիւնը հաճոյքով ու քաջալերութեամբ
կը գիտուէր:

Անոր օրերը, այսպէս, կ'անցնէին դուրսերը, ձիուն քա-
մակին, հրացանը անպակաս ուսէն: Ու անոր օրերը կ'անցնէին
թուրքերուն տունները, խմելով կամ խաղալով, կամ պոռնիկներ
խաղցնելով: Զօրաւոր ու չքեղ, անիկա խաղալիկն էր կրնորուն:
Ու յաղթական էր միշտ այն կռիւներուն մէջ որ օղիով կը սկսին,
կնիկներու պարերով կը կնճռտաին, ու անոնց համայնքովը նախ-
ճիր կը դառնան: Այն ատեն տեսնել կ'արժէր այդ ամենի տղան
որ միւս միւսակը, իր դանակին կոնակովը բանակ մը թուրք կը
հալածէր ու կը վախցնէր պոռնիկը: Բայց տունի կիներ, թուրք
ծերերու, պէյերու, հարուստներու հարէմին պահճու կնիկները
կը սիրէին զինքը որ մահը աչքն առած գիշերը կէսին, կը մտնէր
անոնց տուններէն ներս ու իր հզօր գրկին մէջ անոնց նրբացած
մարմինները կը ծծէր ու կ'արիւնէր:

Կը յարգէին զայն, լիճին բոլոր գիւղերուն մէջ, մշակ-
ները որոնց մաքսախոյս ծխախոտները կը գնէր անիկա, մզկիթին
հրապարակը, բէժիի դէտերուն աչքին առաջ, զբամբ կանխիկ
վճարելով ապրանքին: Ու զմայլելի էր անոր ընդարձակ, «դաշտ»
մը կուրծքը, ինչպէս կը սիրէին ըսել նրբին ու փոքրալանջ թըր-
քուհիները երբ կը մտնէին անոր բազուկներուն մէջ, որ դէպի
կոնքը կը նեղնար ու անոր չքեղ հասակին կը գնէր լերան մը
չափ ամբուլթիւն, ու ուժ, ու սրտոտութիւն: Ու երբ, յիսուն
վաթսուն բեռ ծխախոտը առջին ձգած, ոսկեղօծ ու արծաթ աս-
պանդակներով իր ձիուն վրայ ուղղաբարձ՝ գունդեղ ու կրնե-
րու արցունքներով ողողուած քեփիլիյէին(*) ծոպերը հովուն, ան
կ'անցնէր ապշահար փողոցներէն, հայ թէ թուրք գետին կը
թքնէին

— Թու, քու, քու, երեք անգամ, իրենց մարդկեղէն աչ-

(*) Բէճիլի՝ մետաքսէ բանուած գոյնզգոյն ու նրբահիւս թաշկի-
նակ, զոր օձաձև կ'որոնեն գրակին շուրջը:

քերու՛ն հնարու՛ր չարիքը խնայելու համար կտրի՛ճ, աննման ձիաւորին:

Իրականը ան էր որ զառամ ամուսինով թուրք կնիկներ հողի կուտային անոր աչքերուն զոր կը լրտեսէին իրենց թաքըստոցներուն ետեէն: Անոր հզօրագոյն հմայքը իր աչքերը եղան որոնք ինկած տեղերնին կրակի պէս կը տաղէին: Իրական էր որ մէկէ աւելի կնիկներ իրենց էրիկները խղզեցին, ազատելու համար զայն դաւադրուած մահերէ ու անոր ձիուն պոչին փական, բռնկած՝ իր կիրքերէն: Ու անոր սիրոյն, մանչու տարագով, լեռ ելաւ դայմագամի մէկ կնիկը: Ան կառավարեց տարփանքի այս հեղեղը տաղանգով ու գիւցազնութեամբ: Երբեք չսոնքաց: Երբեք կնիկի անուն չտեսան իր բերնին մէջ: Իր կատաղութիւններով, պոռնիկներու մօտ յաճախանքով, հրապարակներու մէջ իր զգուշաւորութեամբ անիկա անցաւ գիրկէ գիրկ, գեղէ գեղ, քաղաքէ քաղաք: Անիկա թուրք կիներ միայն ճանչցաւ: Ու հէքեաթի հովով այս կեանքին վրայ անիկա աւելցուց ուրիշ աւելի ահաւոր հէքեաթ մը: Ան իրենց գեղին էն հարուստ հաճիլին տղան սպաննեց ու առաւ անոր կնիկը: Օրցերեկով այս սպանութիւնը անկարելի եղաւ ապացուցանել: Վկաները չտեսան իրենց աչքին առաջ դաշուճուած երիտաւարը որ բառ չարձակած մեռաւ երկու վայրկեանէն: Անոր սարսափն ու հմայքը գործեցին փոխնիփոխ: Կառավարութիւնը կաշառեց որ այդ օրերուն բարակ չէր քններ: Գիշերային խուժումներով, ահաբեկումով սպառնաց Փանելենց հաճի Մանէլին: Ու վեց ամիս ետքը հաշտուեցաւ սպաննուածին ծնողքին հետ, առնելով անոնց տունէն եղերական հարսը որ այրիութեան այդ կարճ շրջանին իր տաղրերը իրարու գէմ հանեց դանակով ու կացինով, իր ազգապիղծ մեղքին համար: Անիկա իր տունը տարաւ, պսակէն առաջ, անպատմելի աղէտը, կնիկներուն ամենէն զրաւիչը, ամենէն կատաղին, ան որուն համար ժողովուրդը պիտի ըսէր, հաճի Ստեփանին բոլոր փառքին հակառակ, իր անանուն ու անգտանելի երգահաններուն բերնովը

«Սիրեմ, Նազիկ, բնութիւնը,
Օսկի զբիչէն քաշած...»:

Սիրուելէ աւելի բան էր կախարդութիւնը որ անոր յօնքերէն կուգար: Անոնք անոր ճակտէն՝ խօսող ու շտկուած բերանի մը պէս, մշտական հրաւէր մը կը ներկայացնէին: Այդ յօնքերուն յիշատակը մինչև այսօր չէ ելած գեղին պատկերներէն: Բայց սիրուելէ շատ աւելի բան մըն էր ան որ կը բխէր

անոր աչքերէն: Անոնք նայուածք չէին կրնար ըլլալ, այնքան մերկութիւն ու միս էին հոգի ըլլալէ առաջ: Ու այս խռովքը կուգար լրացնել իր երեսը որ «նստիլ» չգիտցաւ, երգին բացատրութեամբ: Ոստէր թէ կենար, նայել թէ մտքով ըլլար, անոր այտերը ընդերկրեայ աշխատանք մը ունէին, կազմելու երգին բառերովը, արեւները այնքան «ճահիլ»ներուն: Անոր համար արիւն թափուեցաւ երբ դեռ չկար տասնըչորս տարեկան: Զկարգուած, անոր համար երիտասարդ մը մեղացուց ինքզինքը, լերան մէջ, անոր անունը չըթուեցին: Ու ան իր էրկանը գլուխը կերաւ, հանդիպած ըլլալով օր մը, Հայրապետնց հաճի Ստեփանին գեղին շատ մօտիկ, աղբիւրի մը առջին երբ աղցան կը մաքրէր, թեւերը չափէն աւելի սօթած: Ու հէքեաթ, ու հէքեաթ . . . : Աւելորդ է ծանրանալ: Բայց այս ամբողջէն մարմին կը հագնի ամբոխին մտքին մէջ պատկերը ճակատագրական կնոջ որուն կրունկին ոճիրն ու արիւնը կը պտտին: Որուն կոխած տեղը կրակ կամ արցունք կը բուսնի: Որ անիմանալի, անխուսափելի ողջակէզ մըն է: Որ չի կրնար չխաբել, մահուան խոկ գինով:

Անիկա խղզուած գտան երկունքի անկողինին մէջ: Ու ոչ ոք գիտցաւ թէ որուն գործն էր վարձահատոյց հարուածը: Գեղացին խորհեցաւ երկինքին ու թաղեց անոր մեռելը վայել, Հայրապետնց հարսի մը վայել պերճանքով: Եթէ պզտիկ շուկներ սահեցան դուրս մեծ տունին թափանցիկ պատերէն, ու փսփսուքը ծայր տուաւ, ողջ ըլլայ դայեկ Մէլէքը, անոնք թաղուեցան նոյն թեթեւութեամբ: Ան որ դաւալը առած էր, Մէլէքը — հակառակ սովորութեան որ թուրքերան կ'ընէ ասպարէզին կիները — կղպեց բերանը ու չվախցաւ երգումէն: Գեղի աղաձգաններէն մեռելը այնքան շատ ու բնական էր որ մոռցան «յերբուրանքը»: Ու հաճի Ստեփանին մայրը կապեց իր լեզուն տարիներով, որպէսզի զսպէ անձառելի հրճուանքը, գրեթէ հեշտանքը, իր սրտին «պաղշտուքը», հրապարակով չպօռալու համար: Ան որ բռներ էր իր աղիճ հարսը տունին մատ մը տղուն հետ, տասնըհինգամեայ ծառային հետ ու ամբողջ տարի մը չէր մատնած, մեղքնալով անմեղ պատանիին զոր շիշին անցուցած կ'եփէր իր տղան, եթէ իմանար: Բայց կերած էր ինքզինքը, «մաղմաղ» կրակի վրայ տարի մը բռնած իր սիրտը: Բայց որ չհանդուրժեց միւս անլուր նախատինքին — էրկանը ծոցէն ելլել ու մտնել ծոցը տունին մէկ հիւրին: Դէմի գեղերէն այդ աղուոր երիտասարդը լերան մէջ կորսուեցաւ ու ոչ ոք հարցուց զինքը:

Ու անոր ազնիւը, Հայրապետն Նազիկը:

Որ ժառանգեց մօրը անունը ու ըստ օրինի նաեւ անոր մեղքերը: Պառաւ զիւր ծիծաղով որ երեսին չի գար, բայց ահա ռաներուն մէջ կը բարախէ, թաղեց անոր մայրը: Գովքեր ալ ըսաւ, զիսկին վրայ ու գովեց անոր «օսկի» յօնքերը: Բայց աշխատեցաւ ազատել անոր զաւակը: Ու մեծցուց անիկա ի թիայդ ձագուկը, անոր մէջ ատելով անհնարին ատելութեամբ մը, պոռնիկ անոր մայրը, նոյն ատեն իր արիւնը սիրելով անոր բաւակուկ մարմինին վրայ: Ու այս հակամարտ զգացումներուն ներքեւ, ան ահաւանքը սեղմեց չիսեղգելու համար իր մատնեւրուն մէջ անոր պիտիտիկ վիզը: Ու ան իր սիրտը քիչ, պզտիկ, չորցած գտաւ, անկէ առնելու համար անորակելի այդ գորովանքը որ մեծ մայրերէն կը ծորի, ու գրեթէ տեսանելի գոլի մը պէս կը պտտի պզտիկ աղջիկներուն շուրջը, զանոնք պաշտպանելու համար աշխարհքին չարերէն: Այսպէսով որքը, բոլորովին անոքը կը զատուի մեր առջեւ միւս, մեծ մօր մը շունչէն անցած մանուկներէն:

Ու անիկա իր հեղինակութիւնը, փառքը, նոյն ատեն սիրտը գործածեց պզտիկը դիտելու: Դրացիներուն հարսները, հեռու հարսները չսակարկեցին իրենց կաթը անոր թոռնիկին: Ան վախճանէն ետքը դժուարին մայրը եղաւ: Իր շիտակութիւնը որ համբաւ ունէր գեղին մէջ, ան արժեցուց այս անձկութեան օրերուն: Չթոյլատրեց որ օտարին կիները անցնին իր մեղաւոր շեմէն, նոյնիսկ բարիքի համար, վախճալով իր գազան տղէն, ու ձիւնին ու բուքին խանձարուրքը տարաւ անոնց ծիծերուն: Իր միւս տղոցը ու աղջիկներուն զիջում ալ չըբաւ, անոնք որ հաճի Ստեփանին գայթակղութեանցը համար կտրած էին իրենց ոտքերը պապենական տունէն:

Ու աղջիկը կը մեծնար: Ու քանի կը մեծնար, նոյն չափով կ'աճէր տառապանքը որ պառաւին հոգին երկուքի կը բաժնէր — սեւ, դժոխային, ոճրապարտ գաւիթի մը, ուր անոր մայրը ամխացած կուռքի մը պէս ամէն օր կ'ընդունէր անէծքն ու հայհոյութիւնը կեանքէն ալ անդին: Անոր հոգիին այդ մասը կը սեւաւորէր, իր ժահրին ուժգնութեամբը անոր հոգիին միւս մասը ուր թոռնիկին գուրգուրանքը, պաշտամունքը կը ծաղկէր, աղուոր ու լուստո:

Պզտիկին մարմինը եղերակաւ հաւատարմութեամբ մը կը հաւաքէր տարրերը այն կախարղութեան որ մեռնողին քայլերուն հետեւեր էր իբր անոր ստուերը, իբր անոր գեղեցկութեան

արտաքինացումը։ Ու քիչ քիչ կրկնուեցան մեռնողին յատկանշական ու զարհուրելի գիծերը։ Շատ կանուխէն, վեցի դուռնոյն, անիկա արդէն սրբազան մուշտակի մը պէս հազած էր նոյն գալուսկ մօրթը որ միտէն դուրս բանով են շիներ ով գիտէ որ վհուկները երբ անոր մօյնքին համար այդ հատած գեղինը ու կրակի պէս ձերմակ գօյնը իրենց մոգական գաւազանովը խառներ, շաղեր ու անցուցեր էին անոր ոսկորներուն։ Այդքան փոքր, անոր այտերուն վրայ միսը կարծես լեզու կ'ելլէր ու մանչերուն ակունները կը կանչէր կարմրելու համար։ Աւելի ետքը, քանի մը գօյն փոխելով, անոր մազերը մօտան նոյն այն գեղինին մէջ որ հիւսքերուն խորը կակուղ ու խելօք ծփանք մըն է մետաքսի, բայց քակուած պահերուն աշխարհք մը խռովք կը ծորէ։ Ու մանաւանդ խենթեցնող կամարը յօնքերուն, կարծես վհուկի մը պէս ոսկի գանակով փրցուած մեռնողէն ու հոս անցուած, նոյն սպաննող, «օսկի գրիչէն քաշած» յօնքերը որ ճիշդ իրական կնիկ մըն է, մերկացած ու ինքզինքը ցոյցի դրած, աչքերուն վերեւ։ Այս ապաւորութիւնը եղերապէս հարազատ էր մօր ու աղջկան համար։ Ու նայելու, խնդալու, պոկունքները շարժելու, ծամծմելու միեւնոյն ձեւերը որոնք օղէն ու հովէն, տղոց երեսէն ու այրերուն բերաններէն համբոյր կը կտրեն։

Նշանեցին անիկա, հօրը պնդումով, գեղին մէջ նոր բուսած քաջերէն մէկուն, Զաքարնեց Զաքարին։

Զաքարնեց Զաքարը։ Ան՝ որ հաճի Ստեփանին քով սկսալ իր ասպարէզը, անոր ծխախոտի բեռներուն հսկող ու առաջնորդ՝ Ողիմպոսի կիրճերէն Ուշագի դաշտերը իջնալու ատեն։ Հաճին երկու նայուածքով կրցած էր գնահատել այդ վայրագ, հուժկու, բռնած տեղը անպատճառ փետտող երիտասարդը որ, որսի, դուրսեցան, մաքսանենդութեան բոլոր վտանգներու գիմաց երեսն բերաւ ահաւոր կորով ու աննման սառնութիւն։ Աւելի՛ անսխալ հաշիւ, այսինքն պէտքին առջեւ նահանջի զիջում, բան մը որուն երբեք չկրցաւ վարժուիլ իր վարպետը։ Աւելի՛ անդթութիւն մը որ զինքը խուլ ըրաւ մորթուելիք կնիկներու լաց ու կոծին երբ զրկուեցաւ պատուհասելու մատնիչ վրան մը լեռնաբնակ Թիւրքմէններու։ Ու անոր այս ներքին կարծրութեան փոխարէն թիւրքմէններու։ Ու անոր այս ներքին մը։ Չերեւալու, չհազուելու, համեստ, բոլորին պարզ արտաքին մը։ Զերեւալու, չհազուելու, չտպաւորելու վճռական կամք մը։ Ան մաքուր եղաւ, աղջկան մը պէս, բոլոր այն մեղքերուն մէջ, որոնք իր վարպետին կաբաւանները կը հետապնդէին։ Զգոյշ ու արհամարհոտ եղաւ պոռ-

նիկներու դէմ: Ու մերժեց դարձեալ ծուղակները տունի կինե-
րուն որոնք եթէ առաջին օրէն չատեցին զինքը, բայց բնազդով
փնտռեցին անոր կրքոտ, կատաղի անասունի վայրկեանները:
Ոչ մէկ զինով ոտք նետեց նշանածին տուէն ներս ու հարսնուկի
պէս կը կարմրէր երբ նապաստակ(*) կ'ըլլար: Ու անոնք իրարու
չդպան մինչև պսակին օրը:

Այս ժառանգութիւններով, այս մարմինով ու այսքան
հեռու, գրեթէ չէզոք նշանածով մը Հայրապենց Նազիկը դի-
մաւորեց իր ճակատագիրը հակառակ մեծ մօրը բոլոր զգուշու-
թիւններուն: Ծիշդ է որ անոր հայրը, տեղի տալով իր մօրը
թախանձանքներուն, աւելի շիտակը իր ոտքերը ազատ ունե-
նալու համար չբերաւ նոր «պոռնիկ» մը, Հայրապենց օճախը
աղարտելու (պառաւին ըմբռնումով հարսները ընդունակ չէին
ուրիշ բանի), բայց երբեք մօտիկ չըրաւ անոր միւս թեւադու-
թիւնները: Անիկա շարունակեց Ուշագի դաշտերէն աղուոր ու
բարակ ձիաւորներ իր տունը թափել: Գեղը կը թնդար, երբ
այդ նրբակազմ ձիաւորները ձիերուն պսակազարդ թամբին վրայ
վարանոտ բայց գրաւիչ, կ'անցնէին մեծ փողոցէն ու կը մտնէին
հսկայ տուէն ներս: Անոնց հետ կը խմէր ու կը պօռար մինչև
լոյս: Գեղացին չէր ուշացած իրականութիւնը սորվելու: Ու
աղտն ու մեղքը չէին սղմեր տանը բակին մէջ ու դուրս կը
պոռթկային: Ի դուր իր մայրը, կսկիծով ու արցունքով անոր
ներկայացուց ընտանիքին անունը, օճախին պատիւը, աղջիկ
տղու տէր ըլլալը, ու բողոքեց մանչու պէս հագուած այդ
կնիկներուն անուր դայթակղութեան դէմ: Հաճի Ստեփան ոչ
մէկը մօտիկ ընող մարդը եղաւ գեղին մէջ: Ու մօրմէն դուրս
ոչ մէկի պիտի ներէր նման համարձակութիւն մը: Տէր եղիան,
իր տղայութեան ընկերը մէկ անգամ անոր յիշեցուց մեղքն ու
վարձքը ու առաւ բերնին չափը: Այլ ոչ մէկը կար այդ յանդգնու-
թիւնը փորձող: Փեսացուն որ լաւ կը ճանչնար, աւելորդ սեպեց
ատանկ ձեռնարկ մը: Ու անսանձ, ու անվախ, ու անպատկառ,
ու ահարկու, թմուկը առջին, զուռնան առջին, գինով ու մո-
լեկան, ան պտտեցաւ այդ «մանչ»երուն հետ, գեղին փողոց-
ներէն, պարելով, պօռալով, զլտորելով, խայտառակ, խենչէ
բայց ցանկայարոյց:

(*) Նապաստակ ըլլալ՝ երբ նշանած մանչն ու աղջիկը, որոնց ար-
գիւռած է իրար տեսնել, անակնկալ կերպով մը դէմ զիմաց դանուին:

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԳԵԻԵԱՆ^(*)

(ՀԱՏՈՒԱՆ)

Հարցուցին անոր

«Ի՞նչ է աշխարհը» :

— Յիմար հրախաղութիւն :

«Լուցկիները» :

— Զրտեղը կիներուն :

Անիկա իմացական ամէն երեւոյթ միտի կը կապէր ու կ'ընէր ատիկա բնագլղական իմաստութեամբ, զուշակի նման ու նման վհուկի :

Հարցուցին անոր

«Ի՞նչ է երկինքը» :

— Ամայի կապոյտ, աղի ու անպէտ, ատենին՝ ապակի էր գոնէ, հիմա՝ չէզոք օդ :

«Մա՞րդը» ,

— Անասուն կամ գաղան :

Կը լուսաբանէր պատկերը՝ ստամոքսով կամ ճիրաններով : Երբ զիտել տուին թէ «նոր» չէր ատիկա .

— Հիներուն մէջ թերահաւատ էր տարազը, հիմա՝ ուղղափառ ու անսխալական :

«Ամէ՞նքը» :

— Ոչ իսկ ի՞նքը, որ ըլլար գուրս տարազէն :

«Ուրիշ ոչ ի՞նչ, աս աշխարհէն» ,

— Անշո՛ւշտ . կիները :

«Այս ի՞նքն» :

— Հանգիստի պատա՛ռ, զազանին վայող :

«Աղմո՞ւկը՝ որ անոնցմով կը յուզէ աշխարհը» :

— Որպէսզի փրկուի կճրտութիւնը ակռաներուն ու հառա-
չա՞նքը «յօդուածներուն» :

«Աղջի՞կը» ,

— Խո՛տ՝ անասուններուն :

«Այս ի՞նքն» ,

(*) Սահակ Պարգեւեան, արեւմտահայ մեծ արձակագիրին կարծիքները և նկարագրին քանի մը զիծերը :

— Համբիշի հատիկ :

« Այսինքն »

— Նայեցէք ասոր :

Մօրուքն էր բռնեւր : Մարդիկ հասկցա՞ն թէ ինքզինքը կը նմանցնէր տէրվիշներուն որոնք աղօթքին տուները համբիշով կ'աղան ու . . . : Երբ նեղեցին զինքը, պահանջելով պարզումը բարատօքսին, լռեց, նշանացի ցոյց տալով հասուն կիները որոնք « աղջիկ չեիմ ալ » :

« Աւելի՞ն »

— Զէր հասկնար, ինչ կ'ուզէին հարցումով :

« Մա՞յրը », ❦

— Պատահական ջլախտ :

« Այսինքն »

— Յիմարութիւնը կարգ մը գեղձերու :

« Ուրե՞մն »

— Ի՞նչ :

« Սահակ Պարգեւեա՞նը »

Թօթուեց ուսը ու անցաւ անդին :

« Ուրի՞շ, ուրի՞շ »

— Այսինքն :

« Ա՞զգը », ❦

— Այ՛, շուրջառուած սողունմ, փերեղակներու ածու, պանդոյրներու մրգաստան :

« Ի՞նք, այդ ազգին մէջ »

— Դուրս էր անկէ :

« Ազգե՞րը »

— Մեծցուցէք շուրջառը : . . .

Սրամիտ, այս ամէնը :

Ոչ անշուշտ : Անոր ցաւերէն մէկն ալ անկարողութիւնն էր սրամիտ ըլլալու : Կտրուկ՝ անոր մտածումը ժխտումի զառիթափէն կ'իյնար պարսաւ, խանդի ջուրերէն՝ դէպի հեղեղատները հոետորութեան : Իր հիացումը անհուն էր, իր գիծէն ու տաղանդէն իրեն ժամանակակից ուրիշ գրողի մը մասին որ, կը քոտ ու յեղիշղուկ, կը զովանար իր մեղուի, պիծակի խայթումներովը ու կը շարունակէր տառապիլ, հարուածէն վեր : Խնդա՛լը, կրնա՛լ ատ՝ րանը ընե՛լը : Զուրկ էր ծնած այդ բախտէն : Վասնզի կը տեսնէր որ միւսը, անօթին ու իրեն պէս հաւածուածը, այդ պիտակ մը ժպիտով տանելի կ'ընէր ինքզինքը իրեն ու զինքն ալ աշխարհին : Սահակ Պարգեւեան իր տարազ-

ները կը հանէր իր մազձին գուրերէն ու ոսկորներէն: Հարցուցին անոր

«Թուրքին գերի իր ժողովուրդը»

Մտածեց ու խոնարհեց աչքերը:

Ու ամէն անգամ, նոյնիսկ ամենէն անսիրտ պարսաւին տենդին մէջ, անիկա պարտաւոր զգաց ինքզինքը զուսպ ընելու այդ հարցականին դէմ: Ձէր կրնար հերքել իր գոյութեան իսկ պատկե՛րը: Քառորդ դար ամբողջ, այդ կենդանակերպէն, անիկա շողացուց (իրաւը սուտը ինք միայն պիտի վճռէր) մեծ իր իմացականութիւնը, ու «հսկայ» սիրան ու սէրը ի սպաս դրաւ այդ սրբազան դատին, երբ կանամբի, անդնդային իր սուզում-ներուն մրուրը պուկին՝ ելլէր վեր, ջուրի երեսին: Կապո՞յտ, հո՞վ, զո՞վ փնտռելու: Օ՛, ոչ: Ի՞նչ կար հոն արդէն: Ձէ՞ որ պատմած էր տասը փարանոց այդ ապակիին անվերածելի ու անհուն փոշին, կարճ իր պատգամովը: Չուրացաւ անշուշտ մեր ողբերգութիւնը ու չեղաւ մէկ քանիննրու չափ իմաստուն, մեր մորթուելուն պատճառը մեզ ընդունելու, ինչպէս ըրին աւելի վերջը նոյնիսկ պարկեշտ մարդեր, մուկին չներուած յանդգնութիւն մը պատրուակ առնելով: Բայց շահագործեց մեր ազէտով մեր մէջ զայրազնուած թերութիւնները: Ըսի թէ անոր պորտին կապը կտրուած էր Բիւզանդիոն: Ըսել կ'ուզեմ՝ եղելութիւնները նանրութիւններու վերածելը հոմանիշ է մայրաքաղաքացի ծնելուն: Մասնաւորելով մեր վրայ, ըսել կ'ուզեմ՝ անգամ մը թուրքին ահէն ինքզինքը դուրս գալէ յետոյ, անիկա պիտի մանէր շատ բարակ, ու հակառակ ահաւոր իր սրատեսութեան, իրատեսութեան, պատրանաթափ վիճակին, եղաւ անիկա կամովի կոյր ու պոռպուան: Չտեսաւ թէ ինչ կ'արժէր իր սերունդը, ի՞նք որ իր արժածը զիտէր շատ լաւ: Ինքն էր որ մեր ժողովուրդին հայհոյելու քիչ մը ալ հասարակ կեցուածքը փրկել փորձեց, զայն՝ այդ կերպը, վերցնելով ոճազեղ պարսաւի ու իր ընկերները բզկտելու տենդին մէջ բարձրացաւ վաւերական զայրոյթին: Չուրացաւ հայուհին: Բայց անոր սրբազան, անպաշտ-պան դժբախտութիւնը նիւթ ըրաւ զահանգազին, կեղծ, զայ-թակղութեամբ միայն տպաւորիչ պատմութիւններու ու երգել կար-ծած այնքան սրտառուչ մեր սուգը կորակոր լղրճեց ու ըրաւ զազրելի: Անոր այն պատմուածքներուն մէջ ուր մեր կրներն ու աղջիկները կը պառկեցուն անդամահատութեան, զարշանքը կը պտտի, ծանր ու խղզող, նման գլորոփորմի: Ու պարտկելու համար անհուն ու ապարարոյ իր օտարութիւնը (անորակելի պատ-

րա՞նքը մեր բոլորին երբ մեր ցաւին մեծութեամբը տպաւորել փորձեցինք ու ստեղծեցինք լացի գրականութիւն, չկասկածելով թէ ազգերը օտար են ազգերուն ընդ միշտ: Զիրար պիտի ատեն, հետեւած ըլլալու համար Օրէնքին որ հասարակ տեղիք է արդէն: Մեր Եւրոպա մեծցած սերունդը հազիւ պահեց իր կապը իր ժողովուրդին հետ) անիկա մթերեց, սեւեռեց այդ լիսկումներու արնաշաղախ փտումներուն վրայ ծիրանի ու բզզուն ճանճերը ոճին, զարդ չող, զոհար, փոխաբերութիւն: Միւս կողմէն աճեցուց մեր ժխտական, կոտորակուած, ճճի փոքրութիւնները, վերածելով զանոնք ցեղաբանական բջիջներու ու ճգմեց մեր պարտութիւնը, կրկնակի, մեղքէն զառածած ու արժէք դարձած առաքինութեանց ծանրոցին ներքեւ: Մեղքցաւ անշուշտ մեծ ողջակէզը բայց ամենէն շատ իր իսկ տաղանդը որ պիտի ճգուէր, ճգուած էր գատակնիքովը ցեղային ծնունդին: Երբ դիտել տուին իր պատանութեան շրջանի խանդավառ մտաւորականութիւնը, աւելի վերջը, այդ դատին համար թափառական, տարագիր, ողբուկածային, մեծաթիւ, «սահմակեցնող» իր գրականութիւնը,

— Հաց, պատասխանեց ու անցաւ:

Երբ դիտել տուին միւսները, ընկեր կամ ոչ, որոնք չէին գտաւիք, իրմէն աւելի դժխեմ պայմաններու տակ

— Զհաց մեր հանապազորդ տուր մեզ . . . կրկնեց ու անցաւ:

Երբ շօշափեցին իր տրամագրութիւնը, աւելի ճիշդ՝ դատումին կերպը տէրունական աղօթքին միւս համարին մասին որուն մէջ պաղատանք կայ «փորձութեան չտարուելու»

— Թո՛ղ կարգուէր . . . պատասխանեց:

Ամերիկացի միտինար մըն էր այդ ընդդիմախօսը, քաջածանօթ գրագէտին անցեալին: Որ մնաց կարկամ լրբութեան սաչափէն, բայց չնահանջեց: Անիկա պաղարիւնը գտնելէ ետքը վէճը փոխադրեց բարոյախօսական մարդին ու զրաւ մէջտեղ «մարդկային արժանապտուութիւն» որակուած ոսկեհատիկը:

— Մարդկայի՛նը, բայց ինչ դործ ունիք հոս, պօռաց Սահակ Պարգեւեանը անոր երեսին: Ի՞նչ դործ ունիք հոս մեր մէջը փնտռելու: Անոր հայրենիքը, Ամերիկան է, ա՛ն՝ որ Տէրօջը փառքին համար, փորձութեան գացող արարածները լինչով կը սպաննէ, անշուշտ յանուն Սուրբ Հոգւոյն: Սահակ Պարգեւեան մասնագէտն էր թատերական զայրոյթներուն: Մի մոռնաք որ պօրտին կապը ինկած էր Պոլիս: Ու կը նմանէր մարդոց որոնք իրաւունքը կը շահին իրենց կոկորդով: Ամէն

հետո մեծ մասով եթէ ոչ ամբողջ, ինքզինքը կը պարտի իր ձայնին: Անիկա ջախջախեց միսիոնարը, հայերու մէջ գործած առաքեալ, աստուածաբան, բժիշկ «հոգւոց և մարմնոց», քահանայի» առաքինութիւններու որոնք մեր ժողովուրդին նուէրները եղան իր կազմակերպութեան կողմէ: Անիկա ամբաստանեց Պորպորճ բարբառին տակ ծիրանի մեծ վայելուչ քղամիթներ եղան: Սահակ Պարգեւեանին նախասիրած գետինն էր ատիկա: Ամբաստանեց հսկայ ու «քառակուսի» կազմակերպութիւնը որ զանազան անուններով ու մարզերու վրայ ըրեր էր ամէն բան, խրամատեւու, նոր ժամանակներու ամենէն չիլ զէնքերով, արդէն խարխուլ զրահը մեր ժողովուրդի հաւատքին: Որ խաթարեր էր ազգային աւանդական բարոյականը ու խորտակեր հոգեկան միութիւնը, ապականելով նենգ ու պղտոր միջոցներով, հաւատքին իսկ վեհութիւնը, զայն վերածելով հացի, ազդեցութեան, գործի ամենագոր ջաղացի մը: Ի վուր, ընդդիմախօսը, պարկեշտ մարդ, փորձեց տրիրունը բերել իրողութեանց, հաստատել իրենց գործին իսկական արժէքը մեր բարքերուն մէջ բերած բարոյական աւելի պարզ, աւելի մաքուր ըմբռնումներուն փաստերով: Սահակ Պարգեւեան առաւ անոր ձեռքէն մանրագիր աւետարանը ու բացաւ զլուսը ուր գրուած է զայթակղութեան առակը: «Լաւ կ'ընէ որ երկանաքար կապէ ձիտին ու մանէ ծով ա՛ն, որուն ձեռքովը զայթակղութիւնը պիտի գայ»: «Փրկիչին» բերնով այս մեծ ճշմարտութիւնը կամացուկ կրկնեց անիկա միսիոնարին ականջին ու համարն ալ քսեց քթին: Անիկա քաշուելու ատեն կը հրաւիրէր բոլոր պատուելիները հետեւիլ «Տէրոջը» օրինակին: Հայ ժողովուրդը ունէր իր Քրիստոսը Ամերիկաներէն և Ներոպաներէն չատ առաջ: Ի՞նչ էր իրենց գերը եթէ ոչ զայթակղութիւնը ժուռ ածել տանիքէ տանիք: Անիկա ամբաստանեց ծայրագոյն արեւմուտքի այդ քրիստոնեայ, մեծափարթամ ու արդար հասարակապետութիւնը որ, ձգելով վաշկատուն, «լոյսին իրապէս կարօտ», բարբարոս ցեղերը «աւետարանելու» գեղեցիկ թերեւս քաղաքակիրթ ալ գործը, եկեր էր արեւելք, իր միսիոնարներու սպայակոյտով, ու չտեսնելով թուրքերը, կը քանդէր, առանց խղճահարութեան, դարաւոր եկեղեցի մը, խաղաղութեան ու սիրոյ? գիրքէ մը հանելով մուշտանդութեան, ատեւութեան, կիրքի կարմիր փոթորիկ մը, լարելով եղբայրը եղբոր, զաւակը՝ հօր ու մայրը՝ ազնկան դէմ:

արիւնոտ բախուցներ անգամ չվարանելով քրքրել Անատուլի հեռաւոր գիւղերուն իսկ խորը: Օ՛, օրինապահ անոնց կեղծաւորութիւնը որով հաճելի ըլլալու համար թուրքերուն, ինքնաբերաբար մեր երկրին անունը ջնջեցին իրենց մամուլէն ու գիրքերէն մեր լեզուով գործող: Օ՛, անոնց աշխարհագրական կեղծանուն գոլէճները որոնք մեր ժողովուրդին ընտրանին, մեր գաւառներուն ծագիլը պատուելիներու սեւերամ ջուրի մը վերածեցին: Ու առկէ աւելի ահաւոր, անոնց մերազգի բրօֆէսէօնները, հաստ տգիտութեան ու «չահապինդ» գիշարանձութեան կիտուածաղարդ նմոյշները որոնք «իրենց Ամերիկային» քարտէսներովը կը ծածկէին իրենց տան պատերը ու աղքատներու համար հոս ու հոն հաստատուած ուսումնաթոշակները անյուր, սրբազան ճարտարութեամբ մը կը շեղեցնէին իրենց օրինաւոր հասցէներէն, իրենց տղոցը կամ պարագաներուն, առնուազն բողոքականներուն զխուսն ուղղութիւն տալով նպաստներուն: Պարգեւեան չէ դադրած հրապարակելէ իր խոր ատելութիւնը անոնց դործնապաշտ, անհորիզոն ու տափակ կրթութեան դէմ, անիրաւ իր մոլուցքին մէջ տարածելով իր սխր մինչև ժխտումը անոնց կրթանուէր գործին, զայն որակելով «անբանացուցիչ ու անբարոյ»: Անիկա կը խօսէր անունովը բանի մը զոր վախճա՞ծ էր ունենալու: Ու կը պօռար պարկեշտ քարոզիչի երեսին

— Մրցանի՞ճը ձեր առաքինութեանց:

ու չտալով միջոց

— Հանգիստի թօշակ ու գէջ ծերութիւն . . .

Կապուտցիւր էին անոր այտերը: Յեղին դարաւոր զայրոյթը, էջմիածնի միակտուր, «կրանիթ» արեղաներուն անմահ ատելութիւնն էր որ կը յառնէր անոր բերնով ցեղին յաւիտենական թշնամին, պառակտումի վիշապին, հերետիկոսին ընդդէմ:

«ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԳԵԻԵԱՆ»

(Անիայ վէպ)

ՄԱԹԻԿ ՄԵԼԻՔԻԱՆԵԱՆՑ

Ն Ա. Խ Ա. Բ Ա. Ն

Ներկայ վէպը (ինչպէս այն միւսները որոնք լոյս տեսան Հայրենի Հանդէսին մէջ Հանի Մուրաւս, Հանի Ապսուլլան գլխատուած տիտղոսներով, քանի որ շարքին ընդհանուր վերնագիրը, Հարիւր մէկ տարուան կը գտնենք միայն Յուսէֆէի մէջ հրատարակուած երրորդ միութեան վրայ, (Սիւլէյման Էֆէնսի) հանուած է, ըսել կ'ուզեմ՝ անջատուած Մնացորդացի երկրորդ հատորէն, Արիւնի համբով:

Մնացորդացի ստեղծագործութեան մէջ վիպային իրադարձութեան հետզհետէ ընդարձակուելը, ծանրաբեռնուելը, յորդումը գլխաւոր պատճառը կազմեցին սա առանձնացման: Ծաղկատաղին մէկ խաղովը, նկուղի մը մէջ գառագեղուած այդ մարդերը շատ բարդ իրողութեանց հանգույցներ էին: Կեանքը այդ մարդոց վրայ առանձին թէ և հանդուժաւոր պողբերութիւն մըն էր: Բայց Մնացորդացի հեղինակը չէր յաւակներ աշխարհներ նուաճել: Այդ գլխաւոր նկատումն է որ թելադրեց անջատումը:

Մնացորդացի Բ. հատորը, Արիւնի համբով, պատմած է Մաթիկ Մեւլիքխանեանցին այն կենսաշերտը որ կը պատկանի անոր ձերբակալման, հարցաքննութեան և նահատակման պարագաներուն: Ներկայ վէպը կուտայ Մաթիկ Մեւլիքխանեանցը, ատոնցմէ առաջ: Եւ որովհետեւ մէկ հասիկ մարդ աշխարհ մը ազդմունք է և հակազդմունք, կը հասկցուի թէ Մեւլիքխանեանցի առիթով ես ըլլամ փորձուած այդ աշխարհը նուաճել, ուժերուս ներած չափով:

Կը յայտարարեմ թէ անիկա հնարովի անձնաւորութիւն մը չէ, վիպային գործողութեան մը համար յղացուած և հանդերձուած: Թէ ներկայ հատորը, թէ Մաթիկին պատկանող Մնացորդացի մասերը կը պատմեն ստոյգ իրողութիւններ որքան վաւերական անձնաւորութեանց ապրումները, անշուշտ ենթադրւած որոշ վիպայնացման: Մնաց որ մեր յեղափոխական յուշագրութիւնները ինքնին ընդարձակ միջերդ են ապրումներու որքան անձնաւորութեանց:

Վիպասանը, մեր օրերուն, զուարճացնող մը չէ: Անիկա ունի այդ հասարակ դերէն վեր յաւակնութիւններ: Ասոնցմէ են աշխարհներու հարստապետներ (Պալատ), հոգիներու առարկայում մը (Տալիսման), բնկերութիւններու բնական պատմութիւն մը (Զօլա), կորուսած երկրամասերու վերագիւտ մը (Մարսէլ Բրուստ): Մնացորդացի հեղինակը աւելի համեստ է ներկայ հատորին մէջ:

1900ը մեր ժողովուրդին այն աշխարհն է որ արեւմտահայ գրականութեան մէջ հազիւ թէ դաւուկ անդրադարձ է արձանագրած: Գրական շքեղ սերունդ մը և աւելի քան եղբրական, շատ ծաւալուն, ահեղ իրադարձութիւններ մեզի կը ներկայանան այսօր, կարծես իրարու անհաղորդ եթէ ոչ կոնակ դարձուցած: Չեմ խորացներ վերլուծումը, պատճառներու ազդակներ առարկայելու: Նպատակս է զսնել, առանձնացնել այդ սերունդին (որ գրական, գործօնական, մարտական իր երեսներով ինքզինքը կը պարտադրէ իմ մտքին) քանի մը ամուր գիծերը հոգիէ և միտքէ, ու այդ առիթով քանի մը համապատկերները (tableau synoptique) այդ ժողովուրդի հաւաքական ազդումներուն: Անշուշտ ծանր աշխատանք է ասիկա, տրուած ըլլալով մեկ հասիկ մարդու զգայութեանց զուժարը, կազմուած այնքան զանազան բաժիններէ:

Մնացորդացի Գ. հատորը, Դիոլիս, յոյս չունիմ որ ըլլայ նուաճելի այլևս նուաղած իմ ուժերէն: Իր կեսին մէջ կտրուած, կործանած այդ գործին հսկայ առքն է սակայն որ դեռ կը յամուր ու կը մզէ զիս, գէթ հատուածակի՝ իմ պարտքին վճարման:

Մաթիկ Մելիքսանեանցը ճանչցայ անձնապէս, կեանքի գրեթէ սեմին, ինչպէս կ'ըսեն:

Իր ընկերոջը հետ, ան ըրաւ ինծի հետ իր հանդիպումը իբր յեղափոխական անանկ օրերու ուր այս բառը լսող ականջներն իսկ դատապարտելի էին մահուան: Մեր ժողովուրդը — հոս՝ նկատի ունիմ պոլսամերձ շրջաններու հայութիւնը — կարծես, այս դարուն սկիզբը մեղքը կը քաւէր ջարդուած չըլլալու: Անոր գլխուն յորինուած էին պայմաններ որոնց չէին մտածած հին ու նոր յաղթական ժողովուրդները իրենց գերիներուն համար: Պէտք չէ սխալ կշռել տարողութիւնը սա հաւաստումին: Մենք չենք պարծենար չունեցուած ազատութեան մը սնտի, մուրացկան փառքովը: Բայց կը ճշգինք ուրիշ ստուգութիւններ: Ինչ որ 1900ը ըրաւ ամենէն անարդ, տխուր գերութիւնը

Քսանէն վար էի ես այդ օրերուն, ու նման այն հազար-
ներուն որոնք իմ գեղիս ու շրջանի միւս գեղերուն մէջ կը վա-
րանէին բաժնուիլ պատանութենէն, քանի որ իրենց սպասող
աշխարհը գոհիլի խանութն էր արհեստներուն և կամ կրծուած,
կտտուած, գողցուած հողին շերտը ուր արիւն պիտի թափուէր
պատառ մը հացի համար: Մտքէ ոչ մէկ փորձառութիւն, քանի
որ թաղային վարժարան մը և տարի մըն ալ վանական ընթացք
(Արմաշի Դպրեվանքին առաջին դասարանը) մը միայն ունէի
ինծի իբր մթերք: Վանքի այդ տարին դեռ կը թափառէր ետեւս,
իմ գիւղիս մէջ: Կ'ատէի այդ տարին ուր կը յիշեմ օրինակած
ըլլալ հարիւրէ աւելի տետրակ, որոնց կէսը նիւթ ունէր որքան
կը կարծեմ, աւետարաններուն մեկնութիւնը, մէկ չորրորդը՝
ծանծաղապատում, տոգոյն, անխելք վերակազմութիւն, մեր
եկեղեցիին պատմութեան, գրուած առանց ոճի, առանց հոգիի,
պարզ անուններու և թուականներու խաղաղութիւն: Աւելի
վերջը այդ պատմութեան հեղինակը (Ազգապատմութիւն, Օրմանեան
Սրբազան) գէշ աղէկ եղանակ մը ճարեց, վասնզի իր ժողովուր-
դին իրական կեանքին հետ հաղորդակցութիւն մը գտաւ, մեր
պատմիչները իբր այդ, այսինքն կեանք կարդալով ոչ թէ Վիշն-
նացիներուն նման իբրեւ բանասիրական մրցանքի կրկէս: Հա-
րիւրաւոր այդ էջերուն մէջ ես ատեցի այդ պատմութիւնը, այն-
քան խորունկ էր ձանձրոյթը բան չըսող այդ մօտայ, անկանաչ
պատմումին: Երեսուն լման տարիներ պէտք եղան, այդ օրերէն
ասդին, որպէսզի սրբազրուէր իմ մէջ այդ սպաննող նողկանքը,
փարատէր ատելութեան ժանդը ու ես հասկնայի, սիրէի, խան-
դառ ու հպարտ, իմ ժողովուրդիս հոգիին այդ անզուգական
հանդիսասրահը, սրտառուչ, քաղցր, գեղեցիկ, մանաւանդ իւ-
րաւ: Ու խորհիլ որ սրբազրումի սա բախտը զլացուած է շատ
շատերու: Հարիւր տարի առաջ օտար եկեղեցիներ կը հրապու-
րէին մեր դժգոհ միտքերը: Յիսուն տարի առաջ եկեղեցին դադ-
րած էր ինքիմէ: Եւ սակայն հոն էր, է անիկա, մեր ամբողջ
պատմութեան խորհրդանիշ խտութիւնը. ոչ իբր ատելի՝ հոգեւոր
պաղարի, ծէսի, պաշտամունքի, առնուազն շէնքի, կառոյցի
հանդէս, այլ իբրեւ մարմին, դոյացութիւն՝ կազմուած մերդ ա-
րերուն ամենէն ազնիւ տարրերով: Ու այս տարրերը ձայն են,
արիւն, մարմար, ոսկի, ապրշում ու րեհեղ, մեղք ու ապաշ-
խարանք, յոյս ու երազ, տառապանք և սխալմանք, — բոլորը
մարդկեղէն հաստատ տախտակներու, ձեւերու վրայով: Մեր
կողմէ յօրինած, բանաձեւած հակադրեցութիւն՝ մեզ ընկճող օ-

րէնքներուն գէժ, մեր ծարաւին՝ արդարութենէ, բարութենէ, խաղաղութենէ, երկինքէ: Դպրեմանքի այդ տարուան մը դասերէն իմ մէջ միակ անուն մը կ'ապրի, այսօր, եպիսկոպոսի մը անունը, Աղբիաճոս: Ու չեմ ալ գիտեր թէ ո՛ր հրաշքը միջամտեց որպէս այդ մէկ հատիկ բառը ազատէր ընդհանուր սուզումէն . . . :

Քսանը չէի մտած ես այդ օրերուն: Ահաւոր տետրակները իրենց չարիքը տարածեցին մեր հին մատենագիրներէն իմ ընթերցումներուն ալ վրայ: Կարծես նոյն ապիմաստութիւնը հասարակաց բարեխառնութիւնն ըլլար մեր պատմագիրներուն (աւելի վերջը մատենագրական հետաքրքրութիւններս պիտի յաջողէին սրբագրել պատանեկան այդ տպաւորութեանց անարդարութիւնը ու ես պիտի հասկնայի մեր մատենագիրները, իրենց բոլոր մեղքերուն հակառակ, դարձեալ իբր վկայութիւններ, միշտ իմ ժողովուրդէս զոր իր դժբախտութիւնը կ'ընէր կրկնապէս սրտառուչ ու յանկուցիչ): Ուրիշ ազդերու պատանիները իրենց անցեալէն ոչ թէ կը վռնտուէին, այլ կը փառնէին: Մեզի համար հակառակն էր որ տեղի կ'ունենար, վանուած այդ աշխարհէն, ստիպուած էի դառնալ ներկային: Այդ ներկան՝ 1900ը: Կատարուած էր մեր մատենագիրներէն ողբացուած աւերածներէն մէկը, անոնց չափ ընդարձակ: Ու մանաւանդ թուղթերէ վեր իրականութեամբ մը: Աղէտը քսուած էր մեզի: Տեղ մը պատմեր եմ թէ ինչպէս Աստուածածնայ տօնին յաջորդ մէկ գիշերին մեր գեղը վազած էր ժամ, արդարի մեղաւորի բաժնած՝ կրակին ջուրը, ձէթը որպէսզի անով օծուած, այրէինք, թշնամիին չյանձնուելու համար: Այս բաները կը պատմուին զիւրութեամբ: Թող բախտը խնայէ ձեզի ու ձեր զաւակներուն՝ զանոնք ապրելու անորակելի պահը:

1900-էն քիչ վերջն էր, վանքէն փախուստիս հետեւող քանի մը տարիներուն, որ ինծի տրուեցաւ խելամուտ ըլլալ մեր ճակատագրին: 1915ը յստակ չէր անշուշտ իմ մտքին: Բայց աղէտ մը կը յօրինուէր: Մաթիկ Մեղիքխանեանցը կը լրացնէր, իբր հեռու հայրենիքին կենդանի պատկերը, իմ պատանութեան խակ շրջանը, զիս դարձնելով իմ ժողովուրդիս իմաստին, շատ աւելի պարզ, մարդկային ճամբով մը որքան չէին կրցած ընել ատիկա Արմաշի վանքին հարիւրաւոր տետրակները:

Կուտամ Մաթիկ Մեղիքխանեանցը: Կենդանագիրը կազմուած է անձնական, ամբողջ ու հարազատ տարրերէ: Ապրե՛

ցայ հետը երկու շաբաթ, զիջում՝ զոր չէր բրած ուրիշ ոչ մէկ տեղ: Մարդն էր որ կ'երեւար: Կենալը, զործելը, աշխատիլը՝ ուրիշներուն փառասիրութիւնը: Իրը՝ սեսնել, ցանցնալ, սորվիլ մեր ժողովուրդը: Մանուկ մըն էր, հակառակ մեծ զարգացումին: Մնացած էր հայ, Մոսկովայէն մինչև իմ գեղը: Գիտէի վտանգը որ կախ էր զլիսուն ու յուսահատ բան էր ատիկա արգելել չկրնալը:

Ինչ որ կը պատկանի պատմական հարազատութեան իր ու ընկերոջը անհաւատալի ոգիսականէն, այսօր չեմ ենթարկեր մանրակրկիտ հետազոտութեան: Մեր յեղափոխականներէն շատեր պատմած են իրենց յիշատակները: Այդ էջերէն յառնող ընդհանուր տպաւորութիւնը շատ մօտիկն է անոր զոր ես առի Մաթիկ Մելիքիսանեանցէն: Ու այդ մարդերը մէկ չէ, տասը չէ, հարիւր չէ, այլ հազարներ էին որոնք կովկասէն ժամանած կամ ոչ՝ ելան մեր իսկ հողերուն ընդերքէն ու պտտեցան մեր լեռներն ու անդունդները ու պսակուեցան «Երկնային պսակով» ինչպէս կը պատկերեն միշտ զիրքերը: Այսօր չեմ հարցնիր ինծի անոնց ցեղաբանութիւնը: Մաթիկ Մելիքիսանեանցն ու ընկերը մեռան բանտին մէջ (Մնացորդացի Բ. հատորը, Արիւնի նամբով կուտայ այդ նահատակութիւնը լրիւ): Թուրքերը արդարութեան ծարաւն ունին, արեան ծարաւին չափ զօրաւոր: Ընթերցողը կը շրջեմ Արիւնի նամբովին:

Այսօր, միջաւանջէն հեռու, յիսունէն շատ վեր, երբ ազատ երկրի մը մէջ կը մօտենամ այդ մարդուն, այդ օրերուն ու մասամբ այդ պատանիին ու յարակից աշխարհներուն, ահաբեկում մը կը պաշարէ: Քառսուն տարի առաջ, այդ պայմաններու ճնշումին զինովը, ինծի համար դժուար հասկնալի այդ մարդը, այսօր ալ չէ դադրած անկարելի ըսուելու չափ դժուար (հասկնալի) մնալէ: Հայրենիք Հանդէսին (Ամերիկա, 1922-էն սկսող) մէջ լոյս տեսած հարիւրաւոր յուշագրութիւնները դեր ունեցան սակայն: Մաթիկ Մելիքիսանեանց (ներկայ հատորը) չի նուաճեր անշուշտ հայ յեղափոխականը, իբր տիպար ու միսթիք, բայց կուտայ թեւադրանք մը այն զգացումներուն, վիճակներուն մասին որոնք մերը ըլլալու էին այսօր, բոլորովին տարբեր անոնցմէ որոնք մեր ամենուն սեպհականութիւնը, միսն ու ոսկորն են դարձեր այժմ, երբ անկարող բացատրելու մեր ազէտը, ասոր պատասխանատուներ ճարելու մեր միտմիտ յիմարութիւնը կ'ալիւրեցնէ (բաւը՝ հին իմաստով) ու իրարու զլիսուն կը տեղանք ոչ միայն մեղադրանք այլև անազնուութիւն, մոռնալով

այն բացառիկ իրականութիւնը որ այս ժողովուրդին գերագոյն ապրումն էր յիստուն տարի առաջ, մեր գերութեան տարտարոսին վերեւ անկարան պաստառը՝ ազատութեան երազին, պարզ, խրաւ, ամենուն խօսող նոյն ատեն: 1900-ին, ըսի, Մաթիկները հազար էին, սկսած մաքսի բեռնակիրէն մինչև ամենէն մաքրատաղանդ գրագէտը, ինչպէս հազար են ու աւելի այսօր մեր գաղութները երկպառակող, քառահերձող մեծափառ ճճիւնները ուրոնք գաղութները կը խաչեն, ամէն օր քիչ մը աւելի, կոնակնին տուած աս ու ան հաշուետախտակներու, մէկը միւսէն պղտոր, ամէն երանգէ դաւաճանութեանց հագցնելով գոյնզգոյն պաստառը աս ու ան գաղափարականներուն:

Ու եղած է, աւաղ, իմ ալ պատանութիւնը, որ նոյնքան անկարելի կը թուի որքան իմ ծերութիւնը, երբ իմ աչքերը կ'իյնան իմ շրջապատին ու թիզ մը հողին որ կը սպասէ իմ տառապանքիս շիջումը ընդունելու: Ո՛վ կանանչօրակ գարունը մեր գերեզմանին ուր խոտը չէր գիտեր մեռնիլ: Ու՛ ո՛վ լալկան, հոտած, բորոտ չորութիւնը սա սուրբ որակուած աշխարհներուն, ու մրկած, կոնծած ամայքի աղեկտուր հանդէսը ուր մահն իսկ կը վախճայ ինքնիրմէ: Ան ճիշդ է ասիկա գարձեալ հոգեղէն ալ մարդին համար: Ինչ որ դաղթաստանն է այսօր, ամբոխն է մարդոց որոնց խցուած է ամենէն խորունկ զգայարանքը, ան՝ որով ժողովուրդ մը ինքզինքը կ'ըլլայ, ատկէ ուժ կ'առնէ և ոչ թէ զայն կը ջանայ քանդել, իր մէջէն, ամօթ մը պակաս տեղաւորելու համար խղճի սեմին: Բացի Ամբիկաներէն, եղեր եմ Սփիւռքի բոլոր հոծ ու կարեւոր կայքերուն: Եղեր եմ մանաւանդ ամէն գոյնէ ու խաւէ մարդոց ոլորաններուն: Ու ամէն քեզմաններէն մերժուած, աշխարհ նետուած ուրուականներ, զորս այդ աշխարհը կը ջանար պատուհասել թերևս իրենց գերագոյն մեղքը իրենց յիշեցնելու չարիքը յաւերժացնողներ նկատելով: Ողբերգութիւնը յիստունէն վերերուն, օտար, ուրացուած ու հերձուածող: Ու անոնք որ հասեր էին քառսունի դոններուն, մարդեր էին, Տանթէի քաւարանին արժանի, զրկուած ըլլալով որ և է ժողովուրդի, աւանգութեան, հոգիի պատկանելու բարիքէն կամ չարիքէն, քանի որ հոգի կազմելու իրենց շրջանը ծախեր էին անապատին ու ջարդին ու կ'ապրէին մոռնալու, միայն ու միայն մոռնալու սարսափէն հալածական, իրենց զուխնեւ ու միայն մոռնալով մարտել ջանալով ու չկրնալով: Քսանին ու երեսունին մէջտեղ ծաղկող տարրը ինծի կը թուի բոլորովին

նոր, օտար ժողովուրդի մը պատկանել: Այդ տղաքը կը խօսին ու կը գրեն երկրին լեզուն ու կ'ապրին, բայց կ'ամէնան իրենց արեանը լեզուէն:

Մնացորդացը վկայութիւն մըն էր:

Այդ վկայութեան մէջ տախտակ մըն է Մաթիկ Մելիքիսան-եանցը: Իր առիթով ես կը ներեմ մաս մը բան ազատել դարձ-եալ մեր պատանութեան աշխարհէն:

«ՄԱԹԻԿ ՄԵԼԻՔԻՍԱՆԵԱՆՑ»

(Անսիպ)

(Յաւելուած ՄՐճԱԳՈՐԴԱԿԻ ԱՐԻԻՆԻ ՃԱՄԲՈՎ հասոյին)

ՆՈՐ ՊՍԱԿԸ

(ՀԱՏՈՒՍՄ) (*)

(Անժէլ էլ նայի երազէսոր դաշնակէն ձրայ որիչոռած *նորայի* որիչոռ-
բաններուն: Յետոյ էլ քանայ դաշնակը, քանի զի որժիւսակ յարներ էլ շարնէ,
հարիլ հարիլ ու երկարուն: Արշագանօր որիչոռ է և սենեակէն զիլ էլ քերէ
խորունկ զեւսադշոռնէն: Կը յարէ Մարիամ):

Մարիամ. — Գացին: (Կը յարենայ):

Անժէլ. — (Կը նայի աղջկան առանց իմելու: Կը խաղայ նորէն
որիչոռն հետ):

Մարիամ. — (Հետարտրտած) Ատ մէկը ինչո՞ւ ատանկ լացի
համ ունի:

Անժէլ. — Ստեղներն ալ աղջիկներուն կը նմանին:

Մարիամ. — Հաստ է գլուխս: Ինտո՞ր կ'ըլլայ:

Անժէլ. — Դուռն հոս գալէդ առաջ, ուրիշ տուններ չե՞ս
եղած:

Մարիամ. — Շատ:

Անժէլ. — Աղջիկներ կ'ապրեն:

Մարիամ. — Որքան կ'ուզես:

Անժէլ. — Ամէնն ալ կը խնդայի՞ն:

Մարիամ. — Խնդացողն ալ կար, լացողն ալ:

Անժէլ. — Աս ալ (շարնելով ուժգին որիչոռ որիչոռն ձրայ ու կե-
նալով) ատ տխուր աղջիկներուն կը նմանի: Հասկցա՞ր հիմա:

Մարիամ. — Խելքս չի հասնիր: Ամօթ չէ ես:

Անժէլ. — Նայէ, աս ինչ պօռացող է: (Կը շարնէ ուժգին
որիչոռն):

Մարիամ. — Հա, Օրիորդ նուարդին ձայնին կը նմանի:

Անժէլ. — Ո՞վ է Օրիորդ նուարդը:

Մարիամ. — Դուռն չես ճանչնար: Մինչեւ վերջը կը խըն-
դար ու կ'երգէր:

(*) Տիկին Մարգարեան, ամուսնալուծուած, չի կրնար այցելել
իւր աղջկան Անժէլին որ կը մնայ հօրը տունը, խիստ հսկողութեան տակ:
Օգտուելով տնեցիներուն (հայր և հօրաքոյր) բացակայութենէն մայրը
գաղանի կը մտնէ տուն, աղջիկը տեսնելու: — վերցուած է Բ. Արար-
նաւէն:

Անժէլ. — Նշանուած էր:

Մարիամ. — Հարկաւ:

Անժէլ. — Ուրախ էր, ըսի՞ր:

Մարիամ. — Ուրախն ալ բառ ըլլար: Տէր Յիսո՛ւս: Մի-
նակ քեզ եմ տեսեր, որ չի խնդար: Օրիորդ փշթօֆը իրաւունք
ունի:

Անժէլ. — (Ուրիշ) Անոր խօսքը չընես պիտի: (Կը կէտայ: Ա-
նէլէ Դեւ) Բեղի բան մը հարցնեմ. դուն ալ նշանուած եղա՞ծ ես:

Մարիամ. — Յիսուս-Քրիստոս: Ատ ի՞նչ հարցում է:
Հարկաւ: Մեր գեղին մէջ տասը տարեկան աղջիկը կը նշանուի:

Անժէլ. — Այդքան պզտիկ: (Կը հրաշքէ քայքայ երազան յետ-
քէ) է, համ կ'առնե՞ն:

Մարիամ. — Ինչուդ է պէտք համը: Ձըլլալն է գէշը: Ան
տունը որ հասուկ աղջիկ կայ ու նշան չի կայ, մեռել-տուն է:

Անժէլ. — (Նորէն ինչ նայէ հեռանալէ) Դուն ալ նշանածիդ
հետ խօսած, խնդացած ես:

Մարիամ. — Ձէ: Անտեղը քաղաք է: Մենք իրարմէ կը
փախչէինք: (Խօսքէ ինչ հրաշքէ երկուքն ալ) Միւսիւ Սինանին օրն է
այսօր, չէ՞:

Անժէլ. — Ուրկէ ուր ցատկեցիր: Ինչո՞ւ:

Մարիամ. — Անոր ալ պիտի չըմանամ դուռ:

Անժէլ. — Ինչ անխելք ես: Անիկա տունին մարդն է:

Մարիամ. — Թող ըլլայ: Հրաման հառի:

Անժէլ. — Ինչ վախկոտ բան ես դուն:

Մարիամ. — Դուն գոնէ փշթօֆը նոր չես ճանչնար:
Սանկ աչքերը լարելէն փրփրիլ մը ունի որ, կարծես մարդ ուտէ
պիտի:

Անժէլ. — Շատ վախցեր ես: Ով որ դուռը զարնէ, բանաս
պիտի:

Մարիամ. — Խելքս չեմ կ'երեր:

Անժէլ. — Դուն ձգէ անիկա: Նշանածիդ հետ մինակ ե-
ղա՞ր բնաւ:

Մարիամ. — Աման դուն ալ: Ի՞նչ կեցեր խենթ խենթ
բաներ կը հարցնես:

Անժէլ. — Անուշիկ Մարիամս, պատասխան տուր:

Մարիամ. — (Կէս ինչ քաղցրապէս) Ի՞նչ սատանայ ես դուն:
Ատեն ատեն, գիշերները մեր պարտէզը կուգար:

Անժէլ. — Դուն ալ . . .

Մարիամ. — Ես ալ ոտքերուս ծայրը կ'օխելէն սենեակէն
դուրս կ'ելլայի ու շիտակ պարտէզ . . .

Անժեկ. — Ի՞նչ կ'ընէիք:

Մարիամ. — Ատիկա կը հարցնե՞ն: Դուք ի՞նչ կ'ընէք:

Անժեկ. — Մենք կը խօսինք:

Մարիամ. — Ձե՞ք պագտուիր:

Անժեկ. — Դուռը միշտ բաց է, չե՞ս տեսնար: Ձեմ թողուր:

Մարիամ. — Անանկ է նէ դուք իրար չէք սիրեր:

Անժեկ. — (Հեռաւոր) Մարիամ, ի՞նչ է սէրը:

Մարիամ. — Սէ՞րը: Ինծի՞ կը հարցնես:

Անժեկ. — Քեզի կը հարցնեմ:

Մարիամ. — Ձե՞ս ճանչնար:

Անժեկ. — Ո՞ւրիշ ճանչնամ:

Մարիամ. — Մեղայ Տէր: Խենթ խենթ բաներ կ'ըսես

զիտցած ըլլաս:

Անժեկ. — Իրա՛ւ: Կատակը մէկդի: Ի՞նչ է սէրը: Ե՞րբ կ'ունենայ մարդ: Ինչէ՞ն կ'իմանայ:

Մարիամ. — Տէր—Աստուած: Նշանուած աղջիկ ես նէ: Ի՞նչո՞ր չես ճանչնար: Նոր կ'իմանամ: Աչքդ անոր ճամբան չէ՞ հիմա:

Անժեկ. — Բնաւ: Ձգայ, շատ աւելի գոհ կ'ըլլամ:

Մարիամ. — Ձարմանալի բան: Քովդ նստի, չե՞ս տաք-

նար:

Անժեկ. — Բնաւ: Աւելի կը պաղի արիւնս:

Մարիամ. — Ձարմանալի բան: Ձեռքը երբ բռնես, չե՞ս

դողար:

Անժեկ. — Ձէ, Մարիամ, չէ: Անանկ ցուրտ է անոր ներկայութիւնը որ չեմ կրնար բացատրել:

Մարիամ. — Է, չիտակը խելք չի հասնիր ըսածներուդ: Անանկ է նէ, մեղք բան է ըրածնին: Դուք իրարու համար չէք: Ետքէն դժբախտ կ'ըլլաք:

Անժեկ. — Հիմա չե՞մ որ:

Մարիամ. — Հիմա ուրիշ է: Իմին զիտցածս, մարդ նշանածին մօտիկը, որքան ալ խելօք ըլլայ բնութիւնը, նորէն կտոր մը խենթ կը դառնայ: Սանկ թեւեր մը կ'առնէ: Օ՛, աչքիս կու գայ, նայէ: Իրարու փաթթուած ատեննիս, ոտքերս կը կտրէին, կը հատնէին զեօինէն:

Անժեկ. — Սէրը մարդը օդին մէջ կը բռնէ ըսել է:

Մարիամ. — Մինակ ատ ըլլար: Խեղճ աղջիկ, այդքան ալ կը կարդաս: Ձե՞ն սորվեցներ:

Անժեկ. — Ձգէ թուղթերը: Ուրիշ ի՞նչեր կ'ընէ անիկա:

Մարիամ. — Տղա՛յ: Անհկա ծերը երիտասարդ, երիտասարդները մանուկ կ'ընէ: Անոր չկրցածը չի կայ:

Անժեկ. — Այգքան ուժով է:

Մարիամ. — Իրաւ չի գիտեր: Սուտ կը կարծէի: Ըսել է չե՞ս լսած: Աղջիկ, մեռելներն ալ կը լախնան անկէ: Անհկա բերնով չի պատմուիր: Կրակ է, կրակ: Ինկած տեղը խոտ չի բուսնիր ալ:

Անժեկ. — Կայծակին պէս:

Մարիամ. — Կայծա՞ր: Աղէկ է նորէն: Մէկ անգամէն կ'առնէ կը տանի քեզի: Աս ուրիշ է: Օրերուդ հետ օր կ'ըլլայ, ամիսներուդ հետ ամիս: Դուռն կը հատնիս, ան կը շատնայ:

Անժեկ. — Դուռն ունեցե՞ր ես ատանկը:

Մարիամ. — Ի՛նչ գիտցար եա: (Դուռը ինչ զարնէն վարէն):

Անժեկ. — (Պարտահանը ինչ բանայ, ինչ նայէ, ղէկն ինչ գոցէ և ինչ ներսէն):

Մարիամ. — (Երբեք). Ո՞ւր:

Անժեկ. — Դուռը բանալու:

Մարիամ. — Ո՞վ է եկողը որ: Դուռն ատանկ չէիր եղած:

Անժեկ. — (Երբեք դուռն է տէնեակէն):

Մարիամ. — (Վաւելով, ինչ բանէ երբեք ու ներս ինչ բերէ) Արգիլած են, օղուր:

Անժեկ. — Ձգէ, խենթ ես դուռն:

Մարիամ. — Խենթը ի՞նչ պիտի ըլլայ: Դուռն ականջովդ լսեցիր. ինծի ողջ ողջ կը մորթէ:

Անժեկ. — Ձգէ կ'ըսեմ քեզի: (Կ'առնէ աղաթիւ):

Մարիամ. — (Լաւ բանած) Ձեմ թողուր: Կարելի չէ: Ո՞վ է:

Անժեկ. — (Ուշադրէն նայելով) Կին մը:

Մարիամ. — Ինչո՞ւ կը դողաս: Ո՞վ է: Ի՞նչ կնիկ է:

Անժեկ. — Մարիամ ձգէ, երթամ: Մեղք է ինծի, նայէ ինտոր կը դողամ:

Մարիամ. — Ով է, կ'ըսեմ, չես ըսեր:

Անժեկ. — (Լաւ է. ղէկն) Մաման է: (Կ'առնայ):

Մարիամ. — Մաման է: (Կը կնիկ) Ի՛նչ ընենք:

Անժեկ. — Մայրիկս է, Մայրիամ, մայրիկս: Երեք ամիս է չեմ տեսեր: Ձգէ երթամ:

(Դուռը անգամ մըն ալ ինչ նայէ, աւելի կ'առնայ):

Մարիամ. — (Մէջք բանած) Փրշթօ՞քը: Հացէս կ'ըլլամ, աղջիկ, ինծի ալ մեղք է:

Անժեկ. — Մամաս է, մամաս է: (Ղէկն ինչ նայէ, աղաթիւ յետէն) Պատուհանէն ցատկեմ պիտի: (Կը շարունակէ դուռը):

Մարիամ. — (Վաշխալ) Խելքիդ եկաւ: (Կը հրէ էման յը
բարս: Սանդոնիքոն լայն իշխարաւ յայն բայլերուն: Մարիամ մնալ
է և արհեստ) Հացէս ըլլամ պիտի: Հացէս: (Գորս 1' իշխ: Բեմ
արար է լայնիւն յը: Կը մոնի մայր ու աղջկի քաղիւնաւ իբարս: Մայրը
մէկ յնաւիւ աղջկի քրմաւ է և մանիւ ին հանի իշխարիւ):

Անժեկ. — Մամաս, մամաս: (Կը համբարէ և արարալիւնաւ:
Իբարս ին նայն, նորէն ին համբարոն լաւ):

S. Մարգարեան. — Կարօտցա՞ր:

Անժեկ. — Մամաս, մամաս. անուշիկ մամաս: (Կը կնայ,
արդունի միջն իշխալիւ) Դուն չկարօտցա՞ր:

S. Մարգարեան. — Ուրիշ բանի չի նմանիր աս կարօտը:
Բանտ չէ արտորն ալ աչքս առած եմ այսօր: Խնթենայի պիտի:

Անժեկ. — Ինչ լաւ զուգարդիպուծիւն: Պոլիս իջաւ:

S. Մարգարեան. — Գիտէի: Ամսուն երկուքն է: Պանդան
պէտք է երթայ ստորագրելու իր թուղթերը:

Անժեկ. — (Աւելըն չիւնալ շարիկէն) Մամա՛ս, ինչո՞ւ
նիհարցեր ես:

S. Մարգարեան. — Քիչ մը: Դուն ալ նիհարցեր ես: Լաւ
չե՞ս ուտեր կոր:

Անժեկ. — Գիտցածիդ պէս է տունը:

S. Մարգարեան. — Իմ վրաս կը խօսի՞ն:

Անժեկ. — (Լաւ է):

S. Մարգարեան. — Պոլի՞ս:

Անժեկ. — (Գլախալ) Այո:

S. Մարգարեան. — Դո՞ւն:

Անժեկ. — Ախ, մամաս, դուն ալ չըլլաս, բան մը չէ խն-
թենալը:

S. Մարգարեան. — Հայրդ կուի կ'ընէ՞:

Անժեկ. — Ինծի հետ, ոչ:

S. Մարգարեան. — Հօրաքոյրիդ հետ:

Անժեկ. — Միշտ:

S. Մարգարեան. — Նիւթը ի՞նչ է:

Անժեկ. — Ինձմէ կը պահեն: Բայց յայտնի է որ քու վրադ
կը դառնայ: Զիս տեսնելուն պէս կը փոխեն: Բայց երեսնին
չեն կրնար: Ասկէ կը հասկնամ:

S. Մարգարեան. — Քեզի կը նեղե՞ն:

Անժեկ. — Ես իրենց չեմ մօտենար: Բայց ինծի թող
տուած չունին: Հօրաքոյրը կը հսկէ ամէն քայլերուս: Դեռ
փողոց մը չեմ ելած մինակս:

Տ. Մարգարեան. — Ձե՞ս հարցներ որ ինչո՞ւ այսպէս կ'ընէ:
Անժեկ. — Պատասխանը պատրաստ է: Միւսի Սինանը այդպէս կ'ուզէ եղեր:

Տ. Մարգարեան. — Շատ կուզա՞յ:

Անժեկ. — Ամէն օր գրեթէ:

Տ. Մարգարեան. — Այսօ՞ր ալ: Պիտի գայ հարկաւ: Ի՞նչ կ'ըսէ:

Անժեկ. — Ձեմ գիտեր, ի՞նչ թէ անոնց կողմէն, ամէն բաժնըւած ատենը՝ կը պատուիրէ որ քեզի չմտածեմ: Վստիկա կուզայ:

Տ. Մարգարեան. — (Մտածելով) Իրմէն ալ կրնայ ըլլալ, անոնցմէ ալ:

Անժեկ. — Օր մը այնքան առաջ զնաց որ սպառնալիք ըրաւ թէ նշանը ետ կ'ընէ եթէ իմանայ որ տեսնուած եմ հետդ:

Տ. Մարգարեան. — Կը վախնա՞ս:

Անժեկ. — Ձէ': Բայց չիտակը ըսեմ, ես համ չեմ առներ այս տունէն: Մէկը թող ինծի ազատէ, ով կ'ուզէ ըլլայ: Ասոր համար է որ տակաւին կը գիմանամ կոր քեզի ըսուած նախափնտրուին:

Տ. Մարգարեան. — (Երաշխայն և համայն) Ամենէն շատ ան իրաւունք ունի նախատեկու:

Անժեկ. — (Զարմացած ու իշխող) Այնքան մեծ մա՞րդ է որ:

Տ. Մարգարեան. — (Կը նայէ հոգեւոր, կէս խառնած ու խնայելով) Ամբողջ ըրածը խաղ է, աղջիկս: Անիկա զրամէն զատ բան չի ճանչնար:

Անժեկ. — Ինչ զգուշիկ է, տեսնաս: Ամէն վայրկեան բերնէն չի ձգեր: Ես սկիզբները ինչ երազներով սպասեցի իրեն: Հայրիկին ըսէ, հայրիկին ըսէ, հինգ հազարը քիչ է, քիչ է, թող տասնի բարձրացնէ: Ժամ մը եթէ խօսի, հաւաքէ բառերը ու ասոնցմէ դուրս բան չես գտներ:

Տ. Մարգարեան. — Դուք ալ գիտեր ես ըսել է: Նորէն առջի պէս իրարու գէմ պա՞ր կը միաք:

Անժեկ. — Սկսած օրէն մինչեւ հիմա քայլ մը մօտեցած չէ հոգիս: Ե՞ս եմ մեղաւոր, մայր, ըսէ: Դուք գոնէ կը հասկնաս զիս: Ինչո՞ւ այսքան տգէտ եմ ես:

Տ. Մարգարեան. — Լաւ է որ տգէտ ես: Վիճակդ սոսկալի ըլլար պիտի:

Անժեկ. — (Վախեցած) Ինչո՞ւ, ինչե՞ր կ'ըսես:

Տ. Մարգարեան. — Ես այսքան կ'ըսեմ: Շատ չանցնիր, սա տղան իր գոյնը բոլորովին դուրս կուտայ:

Անձեկ. — Այսինքն:

Տ. Մարգարեան. — Տեսնես պիտի: Անիկա ամենէն քիչը տասը հազար ոսկիի պէտք ունի, զիրք մը չտկեւու համար: Հայրեկդ պիտի տա՞յ այդ գումարը:

Անձեկ. — Դուն ինձմէ լաւ կը ճանչնաս: Կը մեռնի, նորէն չի տար: Արդէն միւսի Տինանեանին դասն ալ կտրէ պիտի:

Տ. Մարգարեան. — Բարբարո՞ս: Դրամին համար:

Անձեկ. — Հարկաւ:

Տ. Մարգարեան. — Ատ մարդը մեռնէր, զանկը ոսկիով լեցնէինք, անանկ թաղէինք, թերեւ կշտանար:

Անձեկ. — Մի ըսեր այդպէս, մայր: Շատ տխուր է, անանկ տխուր որ լալս կուգայ երբեմն:

Տ. Մարգարեան. — Տխու՞ր: Չեմ յուսար:

Անձեկ. — Շատ փոխուած է: Ո՞ւր է ան հացը առանց թարթեւու գործ տեսնալու պէս ուտող մարդը: Սեղանին առջեւ տեսայ որ պատառները քիթին կը զարնէ: Անիկա յաճախ պատահեցաւ: Լալը պակաս է:

Տ. Մարգարեան. — Կուլա՞յ:

Անձեկ. — Տեսած չեմ, բայց . . .

Տ. Մարգարեան. — Դուն կուլա՞ս:

Անձեկ. — (Պաշտօնէն հեռու ժողով մը մօտէն):

Տ. Մարգարեան. — Ինչո՞ւ կուլաս: Ե՞րբ կուլաս:

Անձեկ. — Երբ սենեակս առանձնանամ: Ինչո՞ւ այսպէս ըլլար, ինչո՞ւ, կը հարցնեմ ես ինձի, ու արցունքը ինքնիրենը կը քալէ:

Տ. Մարգարեան. — Ախ, ատ ինչուն, ատ ինչուն: Աղջիկս, Աստուած քեզի ողորմի եթէ կայ: Սիրել սորովէ:

Անձեկ. — (Սարսափած) Չեմ գիտեր, մայր, չեմ գիտեր: Ասոր համար՝ թափած լացս: Ինչո՞ւ: Ուրկէ կուգայ այս պաշտօնը իմ մէջ: Քիչ առաջ Մարիամին ատ է կ'ըսէի: Դուն ալ հասկցած ես ըսել է:

Տ. Մարգարեան. — Հանդարտէ, սխալ կը հասկնաս կոր: Ես քեզի չէ որ կ'ուզեմ խօսքը: Քու վրայէդ ես հայրդ կը տեսնամ: Նայէ, դուն լալ գիտես: Լացն ու սէրը նոյն բաներն են: Հայրեկդ կեանքին մէջ չէ լացած:

Անձեկ. — (Ի՞նչ հարցումներ չարահայեցող) Կը սառիմ, չես գիտեր ինչպէս, երբ դայ: Աչքս ժամացոյցէն չի զատուիր:

Տ. Մարգարեան. — Տարի մը առաջ ես դէմ եղայ այդ նշանին ու ասոր համար ըրին: Կրթուած տղայ, բժիշկ: Իրեն

մնայ, Հայրդ ալ մըջիւնին վրայ չի կոխեր. անցնող հաւուն բարե կուտայ: Բայց հոգի՞ն:

Անժեկ. — Հոգի՞ն: Ան ուրիշ բան է չէ՞, մամաս:

Տ. Մարգարեան. — Հոգի՞ն: Ձերեւցածն է: Եկու տես որ ամուսնութեան մէջ ուրիշ ոչ մէկ բան արժէք ունի: Վա՛յ եթէ երկու կողմերէն մէկուն պակսի անիկա:

Անժեկ. — Ի՞նչ կ'ըլլայ (ա՜նչիւն-բեւո՛ք):

Տ. Մարգարեան. — Ինծի պէս զաւակս, ինծի պէս: Դըժ-բախտ կ'ըլլայ:

Անժեկ. — Հայրիկը չա՞ր մարդ է:

Տ. Մարգարեան. — Գառնուկի չափ բարի: Բայց հոգի չունի:

Անժեկ. — (Մոռածիւր) Լաւ չեմ հասկնար կոր, ինչ ըսել կ'ուզես:

Տ. Մարգարեան. — Գոցէ, լամ պիտի:

Անժեկ. — Ձէ, մամաս, չէ: Մի լա՛ր: Ես չեմ հարցնէր:

Տ. Մարգարեան. — (Ալ շայէ + լէ մը) Եկուր նորէն համ-բուրեմ քեզի: Ի՛նչ գեղեցկացեր ես:

Անժեկ. — Նիհար ըսիր, չէ՞:

Տ. Մարգարեան. — Նիհարութիւնը աւելի վալլեր է: Անուշցեր, սիրտ առնող բան մը դարձեր ես: (Ալ էէնայ) Ախ, իմ զաւակս, ձագուկս: Քեզ ինչ երազներով, ինչ երազներով եմ մեծցուցեր. . . ու հիմա (ճոք է լալա. . .):

Անժեկ. — Ձէ, մամաս, չեմ ուզեր: Նայէ, խոշորցան աչ-քերդ: Գոնէ այս տեղ մի լար:

Տ. Մարգարեան. — Ձեմ լար: (Թաշիւնաւոր լէ քանէ: Յետոյ շէրաւոր շաղկէ Էնչիւնէն յետեւ լէ քանայ) Իմին հրեշտակի պէս մաքուր, անմամն աղջիկս: (Ալ + լէ քանէ, լէ հաճութե, արագ արագ, շար շար, յետոյ երեւել լէ քանէ անոր երեւելն) Ես իմ ամ-բողջ երկրասարգութիւնս, ամբողջ գեղեցկութիւնս, ամբողջ հոգիս քեզի եմ անցուցեր: Ամէն օր կտոր մը բան, մորթէս զի՞ծ մը, հոգիէս լար մը, աչքերէս պուտ մը քեզի եկած է: Ու դուն հիմա: Գոնէ ինծի պէս չըլլաս:

Անժեկ. — Այդպէս մի խօսիր, մամաս:

Տ. Մարգարեան. — Ելիր, քալէ, տեսնամ նորէն, նայիմ ետեւէդ: (Ալ + լէ քանէ, լէ քանէ քանէ քանէ քանէ) Ես ինծի կը տեսնամ, ինծի, կենդանի հայլիլի մը վրայ, քու վրադ, Անժէկ: Ախ, Տէր Աստուած, ի՛նչ գեղեցիկ է, որքան մօտիկ սակայն զժրախտութեան:

Անժեկ. — Հիմա ինչ բարի ես, մամաս: Դուք անգամ չը հաւատաս պիտի:

Տ. Մարգարեան. — Ուրիշ անգամ չա՞ր եմ եղած:

Անժեկ. — Ինձի՞ հետ: Երբեք: Բայց հայրիկին հետ կոխ
ըրած ատենդ տարբեր մէկն ես: Դուք չես յիշեր հիմա:

Տ. Մարգարեան. — Դուք չես հասկնար ատ տաղնապները:
(Կը կէտայ) Ես քեզի շատ ըսելիքներ ունէի: Բոլորն ալ միտքէս
եղան:

«ՆՈՐ ՊՍԱԿ»

(Անիպ)

ԱՌԵԼԻ ԱՆԴԻՆ

Գ. ԱՐԱՐՈՒԱԾ

ՏԵՍԻՒ, Ե. (*)

ՆՈՅՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆԱՆԻԱ

Անանիա. — (Երէւն լեւերէն բռնաւած: Դէմք լաւերոս մեջ, հա-
ղե- րէսանէի) Օրհնեալ է Աստուած: Հասայ:

Հազարապետ. — (Առաջնորդէն) Հիմա կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ
չէ յարգուած ժամանակը:

Հայկ. — Ժիշդ հակառակն է որ կը հասկնաք, հասկցած
էք, պիտի հասկնաք: Ըրինք կարելին որպէսզի սա մարդուն
խնայուէր սա տեսարանը:

Հազարապետ. — Երիտասարդ, մի ստեղծեր անօգուտ ու
աւելորդ յուզում:

Հայկ. — Արցունքը, յուզումը, սա բոլէին, իրենց պակ-
սելովն է որ պիտի ըլլային անմարդկային: Հայր է անիկա: Ու
աշխարհ չի ճանչնար զօրութիւն մը այդ զգացումը յաղթահարող:

Հազարապետ. — Ատոր համար էր անշուշտ որ քեզ ուզեց
փախցնել:

Հայկ. — Անանիա Ամպէրին տղան չէ փախած: Ձի կրնար
փախչիլ:

Հազարապետ. — Բայց կրնայ կնիկի լաթ հագնիլ:

Հայկ. — Ազնուութիւն, առնուազն մարդկութիւն: Ըրէք

(*) Տարագրութեան օրերէն: Քաղաքի մը կուսակալը զիջած է
քաղաքը զերծ պահել տարագրութենէ պայմանաւ որ ազգային առաջ-
նորդարանը յանձնէ կուսակցական երիտասարդները: Առաջնորդը, քա-
ղաքական ժողովը չեն կրնար իրենց ձեռքով ցանկը կազմել այդ երի-
տասարդներուն, մատուցանելու համար կառավարութեան: Ոստիկանա-
կան հաղարպետը ձեռի տակ սպաննած է ազգային ժողովականներուն
տղաքը ու բերած եկեղեցի, անոնց դիակները, սպառնալով ամբողջ ժո-
ղովուրդը տարագրել: Ատենապետ Անանիա էֆէնտիին տղան որ թուրք
բարեկամի մը միջոցով հեռացուած էր քաղաքէն, լուրը առնելուն կը
դիմէ եկեղեցին, մինչ իր հայրը, իր ընկերներուն մահացումէն վերջ
զարձեալ ձեռի տակ, տուն է տարուած, կուսակալին և բարեկամ քոմի-
սէրին միջամտութեամբը: Երիտասարդները — կուսակցական — հաւաք-
ուած են ժամ, վերջին հաղորդութիւնը առնելու: Անանիա Ամպէր կը
ձգէ անկողինը ու կը հասնի հաղորդութեան արարողութեան:

գոնէ զիջում ձեր աստիճանին: Ժանտարմա մը վայելչութեամբ կը խօսի սուտը: Փաշա՞ մը: Դուք չէիք անշուշտ իմ կոնակէս առնողը ֆէրաճէն: Ու դուք տեսաք որ Անանիա Ամպէրին տղան ձիու կոնակին մտաւ ձեր պաշտօնատան բակը: Ոչ հպարտութիւն: Ոչ մեծամտութիւն: Ոչ ալ խուլիզանութիւն: Ուղղակի: Եկայ որ ազատեմ ուրիշները: Այս ամէնը յստակ են ձեզի ու կը զարմանամ թէ Գերմանիա ըրած փաշա մը ինչպէս կը ներէ իրեն խղճմտանքին ըսել այդքան անգոյ ամբաստանութիւններ:

Առաջնորդ. — Հայկ, մի խօսիր բաներ որոնցմէ չի գար, չէ գալու որ եւ է բարիք:

Հայկ. — Ես անգին եմ բարիքէն ինչպէս չարիքէն: Այս մարդը վեր է նախատինքէն, իր ամենազօր դերովը միլիոններու կեանքին վրայ: Այս մարդը վեր է գութէն ալ, իր արեան գարեբուն պաշտպանութեամբը, թեւերովը: Մեզի չիյնար լալ, ինչպէս մուրալ: Ոչ ալ մեր ճակտի գիրը անարգել:

Անանիա. — Տղա՛ս, ձայնդ կ'առնեմ. բայց ո՞ւր ես:

Հայկ. — Հոս եմ, հայրիկ, դասին մէջ, ընկերներու քով:

Անանիա. — Քեզ կը հրամայեմ որ ըլլաս կարճ:

Հայկ. — Կարճէն ալ կարճ եմ, հայր: Իմ ըսելիքներս հազարապետին երեսի՛ն: Բայց դուն այնքան շատ բաներ սորվեցուցիր ինծի: Դուն խօսեցար մարդոց ամէն տեսակներէն: Բայց կը պակսէր քու նմոյշներէ՞դ ան որուն անունն է Գերմանիա ուսած հազարապետ Սէլիմ փաշա: Ո՞վ է դերը սիրտին հիմը այս մարդուն ու նմաններուն: Ո՞ր Աստուածը:

Առաջնորդ. — Լուսարար, վարագո՛յրը:

(Կը բացուի վարագոյրը)

ՏԵՍԻՆ Զ.

ՆՈՅՆԵՐԸ ԵՒ ՔԱՂԱՆԱՆ

Քահանան. — (Զգեստաւոր) Խաղաղութիւն ամենեցուն:

Դպիրներ. — Եւ ընդ հոգւոյդ քում:

Սարկաւազ. — Աստուծոյ երկրպագեսցուք:

Դպիրներ. — Առաջի քո, Տէ՛ր:

Քահանան. — (Սիւնի վրայ, դռնաւով խոստովանելէն) Ի սո՛ւրբ, ի սո՛ւրբ պատուական մարմնոյ և յարենէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Ծաշակեսցուք սրբութեամբ որ իջեալ ի յերկնից բաշ-
խի ի միջի մերում: Սա է կեանք, յոյս, յարութիւն, քաւու-

թիւն և թողութիւն մեղաց: Սաղմոս ասացէք Տեառն Աստուծոյ մերում: Սաղմոս ասացէք երկնաւոր թագաւորին մերում անմահի որ նստի ի կառս քրովբեականս (ձաբաբայրը իւր քաջութիւնը):

(Ժողովարդը, Դուրեմբը, Կառնարդը, Երեւոյսարդը իւր քաջութիւնը):

Դպիրներ. — Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա,
Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա:

Ժողովուրդ. — Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա:

Դպիրներ. — Ամենասուրբ երրորդութիւն,
Տուր աշխարհիս խաղաղութիւն
Տուր գերելոց ազատութիւն
Ննջեցելոց արքայութիւն:

Ժողովուրդ եւ դպիրք. — Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա,
Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա:

Սարկաւազ. — Սաղմոս ասացէք Տեառն Աստուծոյ մերում,
ձայնիւ քաղցրութեամբ զերգս հոգևորս:

Դպիրներ. — Օրհնեալ է Աստուած: ||

Քրիստոս պատարագեալ, բաշխի ի միջի մե-
րում, ալէլուիա:

Զմարմին իւր տայ մեզ կերակուր և սուրբ
զարիւն իւր ցօղէ ի մեզ, ալէլուիա:

Մատիք առ Տէր և առէք զլոյս, ալէլուիա:
Ճաշակեցէք և տեսէք, զի քաղցր է Տէր,
ալէլուիա:

Օրհնեցէք զՏէր յերկինս, ալէլուիա:

Օրհնեցէք զնա ի բարձունս, ալէլուիա:

Օրհնեցէք զնա ամենայն հրեշտակք նորա,
ալէլուիա:

Օրհնեցէք զնա ամենայն զօրութիւնք նորա,
ալէլուիա:

Սարկաւազ. — Երկիւղիւ եւ հաւատով յառաջ մատիք եւ
սրբութեամբ հաղորդեցարուք . . .

(Մինչ երեւոյսարդը իւր քաջութիւնը, Դուրեմբը կ'երգեն):

Անանիա. — Սրբազան Հայր, զիս մի մոռնաք:

Առաջնորդ. — Հայկ, բեր հայրիկը:

(Հայի իւր ճեղքէ Ժողովարդը: Դուրեմբը է գրեթէ իւր հայրը որոն
գլուխը ինչպէս է երեւոյսարդ անոր ուսին):

Անանիա. — Մեղայ Աստուծոյ, մեղայ Աստուծոյ: Մեղայ
ձեր բոլորին ներումն ու ազօթքը կը խնդրեմ սա բոլորին:

Առաջնորդ. — Աստուած թողութիւն շնորհեցէ:

Անանիա. — Իհասան պէյ, օրը չեմ գիտեր ինչպէս իրկուն կ'ըլլայ: Տղաս կը յանձնեմ քեզի: Փաշա հազրէթլէրի, մեր կրօնքը մեզ կը սորվեցնէ աղօթել զիրենք նեղողներուն, հաւածողներուն համար ալ: Գաղտնիքներու Աստուածը տայ քեզի ալ քու սրտիդ չափովը: Կաւին վրայ որ մեր մարմինն է, մեղքին հետքը արեւին մէջ կը չորնայ: Յիշէ սա ժամը, սա աղաքը, սա հայրը: Ու խորհէ օրին որուն մէջ քեզի պիտի ներկայանայ ըրածներուդ կշիռը արձանագրող ձեռքը: Պատրաստէ պատասխանդ:

Քահանան. — Կեցո՛, Տէր, զժողովուրդս քո և օրհնեալ ժառանգութիւնս քո, հովուեա և բարձրացո զսոսա յայսմ հետէ մինչև յաւիտեան (սահա՛ն էլ Դաւիթի Իսրայէլէ Լաւագործ էլ ծածկէ շէնքը):

Առաջնորդ. — Օրհնեալ է Աստուած:

Հազարապետ. — Աւարտած է:

Առաջնորդ. — (Առանց պարասխանելու) Օրհնեալ եղերուք ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն, երթայք խաղաղութեամբ և Տէր եզրեցի ընդ ձեզ, ընդ ամենեանեանդ ամէն:

(Ժողովուրդը էլ պարասխանէ Դաւիթի Իսրայէլէ Լաւագործ էլ ծածկէ շէնքը):

Հայկ. — Հայր, գիր ձեռքդ գլխուս:

Անանիա. — (Շօշափելով Գլխովը) Մաղերուդ զգուանքը գտայ, տղաս: Օրանիդ եղերքը կը զգամ ինքզինքս, այնքան սուտ է միջոցը ուր կը պառկին քսանըհինգ տարիներդ: Այն ատեն կը համբուրէի այդ ազնիւ հասկը որ մեր արիւնին ծաղիկն էր գլխուդ: Հիմա անգին եմ ալ կեանքէն: Ինծի կուգայ որ իմ արիւնիս բոլոր ուժերը կ'ընկղմին, կը հալին ինչպէս որ իմ արիւնիս բոլոր ուժերը կ'ընկղմին անգուցներուն ծով սուզուող ուռկանը քու մատաղ մարմնիդ անգուցներուն ուր կ'ապրի քու ժողովուրդդ: Կ'օրհնեմ քեզ, քեզմով այդ ժողովուրդը: Մոռցիր թէ մեծահարուստ մէկն էիր: Քեզի կտակելիք ոչ վրէժ ունիմ, ոչ ալ բարիք: Այս քաղաքը կը յիշէ իմ բոսիկ ոտքերը, հոգ մտած ատենս: Այս քաղաքը պիտի տեսնէ նոյն բոսիկ ոտքերը երբ Անանիա Ամպէրը ձգէ այս քաղաք, այս աշխարհը: Կ'անցնին դարերը, ու կ'անցնին փառքերը, ամբարտաւանութիւնները, անգթութիւնները: «Չանցնիր այս ժողովուրդը», ըսաւ առտուն մէկը իմ ընկերներէն որոնք բոլորն ալ գոցեցին իրենց աշխարհին կեանքը: Տղաս, բարի ճանապարհ: Քու և ընկերներուդ ոտքերուն տակ քարը դառնայ պա-

րատ գետին: Չարիքը ձեր մարմինն վրայ ծաղիկն ըլլայ բարի-
քին: Ու Տէրը ինքը ուղղէ ձեր գնացքը, միշտ արդարութեան,
միշտ գութին, միշտ օգուտին, ուրիշներու բարիքին ճամբա-
ներէն: Ձեր պապերուն նման որոնք լեռները շէնցուցին անա-
պատները ոստաններու փոխեցին: (Շահաւէտ է Եւ Բեկա: Թէ՛ն Գնացա՛ւ):

Առաջնորդ. — Անանիա էֆէնտի, կը բաւէ, յոգնեցաք:

(Ոչ Բէ՛ն Եւ):

Առաջնորդ. — Անանիա էֆէնտի, Անանիա էֆէնտի (Է
Գնացա՛ւ) Անանիա էֆէնտի:

Քահանաները. — Օրերը ձեզի, Անանիա էֆէնտի մեռաւ:

Հայկ. — (Գրիգորի հայրը հորձին լճան Կարաթէն վրայ ու շրմերը
շրմերուն) Մեր պապերուն նման, հա՛յր, մեր պապերուն նման:
Տղա՛ք, քաւեցէք: Մեզմէ անդի՛ն: Աւելի անդին:

Վարագոյր

«ԱԻԵԼԻ ԱՆԴԻՆ»

(Անցիպ)

Ս. ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾԵՐ(*) ՄԵՐ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

ԺԲ. ԴԱՐ

ՄԱՐԴԸ

1. ա) — Ծննդաբանութիւն. — Ծնորհալիի քրոջը և Լամբրոնի Օշին իշխանին զաւակն է, աւագանի անուամբ Սմբատ, որուն ծնունդին շուրջը սրտառուչ աւանդութիւններ կազմուած են, քերթուածի մը չափ գեղեցիկ: Ուշացող ժառանգն է անիկա Լամբրոնի տունին, ուխտով մը գրեթէ բոնի կորզուած երկնքի գութէն: Աւանդութիւնը տոսմաթիկ գոյներով կը ներկայացնէ մանկան վայելչութիւնը, շնորհը, ու առոյգ կորովը, այնքան որ այդ մանկահասակ գեղեցկութեան վայելքին մէջ իշխանն ու իշխանուհին կը մոռնան զինքն այդ զաւակին: Ծանր հիւանդութիւն մը զիրենք կը դարձնէ իրենց ուխտին իրագործումին: Ու տղեկը առնուելով զգեսկէն կը յանձնուի այդ օրերուն հռչակ հանած Սկեւռա վանքին:

բ) — Պատանութիւն եւ դաստիարակութիւն. — Կանխահաս տղայ մըն է: Իր մեծաւորները հիացման մէջ ձգելու աստիճան: Հեռու է իր տարիքին բոլոր ակորժակներէն: Իր հաճոյքը կը կազմեն առանձնութիւն, ընթերցումը, խոկումն ու աղօթքը: Կը խորհիմ թէ առջի պատանութեան այս վարժութիւնները պիտի դիմանային իր կեանքին ամբողջ տեղութեանը, որպէսզի դործունէութեան բաղդատաբար քիչ տարիներուն մէջ անիկա կատարած ըլլար այնքան ընդարձակ վաստակ, եկեղեցւոյ սպասը իր խոնարհագոյն աստիճաններէն, վանական կենցաղը իր խըստագոյն պայմաններուն մէջ, դարձեալ կը խորհիմ, անոր տուած են բուռն, անհանգարտ, խստեռանդն դործելու կերպը, որով կը զատուին իր կեանքն ու գործը իր ժամանակի հանդարտ, խոհեմ, հայրագործով հայրապետներէն:

(*) Մեր հին գրականութեան զանազան դէմքերուն ու շրջաններուն մասին խօսուած դասեր են ասոնք: ԺԲ. դարը, որմէ վերի կտորը, գրական քննադատութեան տեսակէտով ամբողջացած աշխատանք մըն է:

Թէ ինչ սորված կրնար ըլլալ Սմբատը՝ պատանին, իր հօրը հովանաւորած վանքերուն մէջ, կը մնայ խնդրական: Դիտենք սակայն թէ անիկա կը խօսէր յունարէնը՝ յոյն իմաստասէրները աղչեցնելու չափ գեղեցեցութեամբ: Աւելի վերջը երբ Պոլիս կայսեր նախագահութեամբ կրօնական ժողովի մը կը մասնակցի, կ'ընէ անմոռանալի տպաւորութիւն: Իր մէկ կենսագիրը սապէս կը պատկերէ այդ վիճակը. «Մին մարդ ամէնքը գերազանցեց»: Դիտենք որ խաչակիրներու արշաւանքով Ռուբինեանց հարստութեան մէջ լատիններէնը ստացաւ բարձր շահեկանութիւն: Լամբրոնացին կը խօսէր, կը գրէր ալ այդ լեզուով պապերուն և կայսրերուն հաւանութիւնը գրաւելու աստիճան: Իր կենսագիրները կը խօսին ասորերէնէ թարգմանութիւններուն մասին: Յիշատակութիւն մը չկայ արարերէնի մասին: Բայց արուածը բաւ է ցոյց տալու թէ որ աստիճան ընդարձակ գործունէութեան կեդրոնն էր այս մարդը: Պէտք կ'ա՞յ ճշգրելու թէ բոլոր այս ստացումները միջոցներ էին աւելի բարձր նպատակի մը — իր մտքին տալու ծանրութիւնը իր ժամանակի լիակատար ուսումներուն: Եկեղեցւոյ հայրապետ մըն էր ան ու գիտէր ամէն ինչ որ անհրաժեշտ էր բարձրաստիճան եկեղեցականի մը համար: Որ խոկալու, գրելու, վարելու, հովուական պաշտօններէն անգին ունի ճակատագիր մըն ալ քաղաքական տարողութեամբ: Ան կը ներկայանայ մեզի իբրեւ նուիրակ երկու մեծ եկեղեցիներու — յոյն և լատին — միացման գեանին վրայ: Դեռ պատանի հօրը կ'ամբն ու կտակն էր զինքը տեսնել Սկեւռա վանքին առաջնորդ և վարիչ: Իր խուսափումները, մատաղութիւնը անբաւական եղան սակայն: Ներսէս Շնորհալին 18 տարեկան հասակին մէջ զինքը ձեռնադրեց քահանայ, կարգին հետ տալով նաև իր քրոջը տղուն իր խնկ անունը, Սմբատը կ'ըլլայ Ներսէս Լամբրոնացի:

գ) — Սկեւռա վանքին ուսուցչութեան մինչեւ Տարսուղի արքեպիսկոպոսութիւնը, 30 տարուան սուղ միջոց մը. — Ներսէս Լամբրոնացի մեզի կը ներկայանայ շատ ուշադրաւ նկարագրով մը, առիկա՝ մշտարթուն եկեղեցականի մը, մեծ երազներ հետապնդող տեսանողի մը և կեանքի դժուարութիւններուն մէջ անդադար հակառակութիւն ստեղծող և զանոնք հարթելու համար ինքզինքը սպառող տարօրինակ մարդու մը: Կիլիկիոյ իշխանութեան ամենէն կարեւոր մէկ քաղաքին — Տարսուղի — քսանամենի արքեպիսկոպոս ըլլալ, հէքեաթային լուսապսակ մը կը բերէ այդ դէմքին: Գործօն, սպասարկութեան միշտ

պատրաստ սա մարդը՝ նոյն ատեն հայեցողական ձեռնարկներու սիրահար մըն է։ Կը նշանակէ թէ այդ մարդուն ձեռքէն գրիչը չէ ինկած մինչև իր մահը։ Քանի որ իր անունով մեզի եկած մեկնութիւնները միայն կը բաւեն մեզի յստակ նկարելու մշտադործօն այս միտքը։ Աշխարհէ հեռու վանական առանձնութեանց մէջ, դժուար պիտի չըլլար ըմբռնել Լամբրոնացիի մեկնողական վաստակը, բայց գրեթէ կեանքին կէսը ձիու վրայ անցուցած, արքունիքէ արքունիք վազած այս եկեղեցականը ե՞րբ ժամանակ է գտած իր գրաւոր վաստակը իրագործելու, կը մնայ զարմանալի։

Մեր օրերու պապական նուիրակի մը վայել ընդարձակ ասպարէզ մըն է Ներսէս Լամբրոնացիի երեսնամեայ գործունէութիւնը։

դ) — Գործունէութիւնը եւ անոր մեջ մեծ բուսականներ. — Ներսէս Լամբրոնացիի գործունէութիւնը, զիւրութեան համար, կը տեսնեմ երկու մեծ երեսներու վրայ։ Ատոնցմէ առաջինը նուիրակային, եպիսկոպոսական, ներկայացուցչական իր գործունէութիւնն է, ամենէն արժէքաւոր մասը թերեւ այս մարդուն և ամենէն աւելի վիճելին։ Դեռ 16 տարեկանին անիկա իր հօրը շրջանակին մէջը ինկող Սկեւռա մեծ վանքին առաջնորդ ընտրուելու արժանիքներ երեան կը բերէ — չմոռնալ որ անիկա իր կըթութիւնը իրագործած է մաս մը հօրենական տունէն, մօրմէն սորվելու չափ հեղէններէն, մաս մըն ալ այդ վանքերուն մէջ որ ճշմարիտ խմացական վառարաններ են այդ օրերուն — քահանայ ձեռնադրուելու թուականը քիչ մը հեռու է 4 տարիով միայն — Տարսոնի արքեպիսկոպոսութեան իր պաշտօնէն։ Կաղմակերպուած Ռուբինեան հարստութեան մէջ, Լեւոնի աջ բաղուկն է անիկա այն ծանր ու դժուար քաղաքականութեան մէջ որ այդ արքային պարտադրուած է։ Խաչակրութեան շրջանն է, եւրոպական բանակներ կ'անցնին Կիլիկիոյ հողերէն և յարաբերութիւններ կան Պոլսոյ և Հոռոմի մեծ արժողութեան հետ, թագաւորին համար քաղաքական հեռակէտներով, հայրապետին համար եկեղեցական անկախութեան կորուստին վտանգներով։ Լամբրոնացիին կ'առաքուի Լեւոնի կողմէ Շիկամօրուսի ընդառաջ, կը գործածուի արեւելեան վարդապետները համոզելու փափուկ գերին։ Կ'ատենաբանէ Հոռոմիլայի մէջ 41 հականերու ժողովի մը դեռ 30 տարեկան չեղած և կը դնէ իր գործին տիրական կնիքը որ միացումն է բոլոր քրիստոնէական եկեղեցիներուն։ Տարսոնի թեմին սպասարկութիւնը, Կիլիկիոյ մէջ զանազան նոր եկեղե-

ցիներ կառուցանելու աշխատանքները, հինները նորոգելը, մանաւանդ եկեղեցական սպասներ գտնելու և անոնցմով այդ տան վայելչութիւնը հետապնդելը, աղքատախնամ ընդարձակ գործունէութիւն — իր հօրմէն ստացած 30000 հազար ոսկին պիտի գործածէր 30 տարուան մէջ այդ նպատակներով և մահուան դէմ պիտի ելլէր մերկ — կը կազմեն այս գործունէութիւնը: Անշուշտ Շնորհալիի և Տղայի քով իր լեզուական ընդարձակ շնորհներով, գրելու լայն գիւրութեամբ, մանաւանդ սրտագին եռանդի անհուն մթերքով, բարձր իմացականութեանն ալ թելադրանքներով, անիկա կը կազմէ տիրական դէմքը հայոց հայրապետանոցին ու արքունիքին: Սխալ չըլլար կարծել թէ լատիններէն գրելու կարող թերեւս առաջին մարդն է մեր մէջ: Ակնարկութիւններ մը կան թէ ֆրանքներուն հետ ալ իր յարաբերութիւնները, թղթակցութիւնները կը կատարուէին անոնց լեզուով: Բայց պայծառ է վկայութիւնը իր կենսագիրին իր յունարէնին մասին: Մահուանէ քանի մը տարի առաջ անիկա Պոլիս է, աստուածաբաններու ժողովի մը մէջ խօսելով յունարէնը պոլսեցիէ մը աւելի ազնիւ:

Վարչական, նուիրակային այս գործունէութենէն դուրս Լամբրոնացին կ'ապրի խօսելու, հեղինակելու, մեկնելու, թարգմանելու մշտանուէր սպասի մը մէջ այնքան աշխատութեամբ կերպով հետապնդուած որ կ'ենթադրեմ թէ պատասխանատուն է անոր վաղահաս մահուան: Կենսագիրները կը պատմեն թէ անիկա հաց իսկ ուտելու ժամանակ չէր գտներ — յիշել անէքթօտները — իր եռանդը այնքան զօրաւոր էր եկեղեցին յուզող հարցերուն կարգադրմանը համար որ անթէ չկրնար ինք անձամբ անձին կը պատէր այդ տեղերը իր արդէն չարչարուած մարմինը ենթարկելով ոտքով կամ ձիով ճամբորդութեան տաժանքին: Մեզի համար իր թուղթերը կը ներկայացնեն իր խառնուածքը չափազանց կրքոտ: Կը խորհրմ թէ ներքին այս կրակը զինքը կանուխ մաշեցնող ուրիշ ազդակ մը պիտի ըլլայ: Կան այս մարգերը որոնք քառասմբակ կ'ապրին և ուրիշներու տարին ամիսով կը վճարեն:

Մեռած է յիսունէն չատ վար — 46 — սուրբի մը վայել մահուան հանդէսով, գրեթէ առանց հիւանդութեան, աստիճանական սպասման մը մէջ որ վկայաբանական լուսապսակ մը կը յօրինէ այս տարօրինակ մարդուն ճակատին: «Քերթուած մըն է իր մահը», ինչպէս ըսած է Արշակ Զօպանեան, ուրիշի մը մահուան համար:

ԻՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

2. — ա) — Խոսակցութիւն՝ մոլեռանդ բնուելու չափ. — Կեանքէն բաւական բան ըսուեցաւ ձեզի այս մարդուն մէջ կրօնական զգացումը պատկերող: Իր մատաղ մանկութեան մէջ իսկ անիկա եղած է կրօնական զգացումներու խոր ընդունարան մը: Զուր տեղը չէ որ տղաք չեն խաղար, չեն վազեր, չեն խառնըւիր իրենց տարիքի զուարճութեանց: Վեց տարեկանին կ'աւղօթէր և կը տպաւորէր: Տասնէն նոր անցած՝ իր հայրը զինքը կը հետապնդէր՝ լեռներէն տուն բերելու համար, ուր գացած կ'ըլլար ճգնողական մարզանքներու: Իր պատանութիւնը քերթուած մըն է քանի որ վկայութիւն կը թելադրէ իր կենսագրին՝ վստահութիւնը հրաւիրելու չափ որպէսզի Լամբրոնի վիճակին խոշոր վանքերը ենթարկուին իր առաջնորդութեան: Այդ տարիքին իսկ անիկա կը թարգմանէ վանքերու յատուկ կանոնադրութիւններ, զխաւորաբար Ս. Պենեկիկիտոսի կանոնները: Բաւ է յիշել այս եռանդը պատկերելու համար ձեզի այն անհուն հմայքը որ պէտք է ունեցած ըլլայ իշխանուհի մօրը և քոյրերուն վրայ որոնք իրենց հօրենական զղեակէն իրենց կամքով կը մտնեն միայնակեաց վիճակի: Պատմութիւնը կը յիշէ իր քոյրերէն Տալիզա և Շուշան կրօնաւորուած սրբուհիներ — Մարիամ իր քրոջը գիրք մը նուիրած է որ հաւանաբար մօտ զգացումներ ունէր հոգեկրթութեամբ — : Քօղ առած է իր մայրը, հեղէներէնը մայրենի լեզուին պէս գիտցող Շահանդուխտ իշխանուհին: Աղօթքը իրեն համար աւելի է քան սնունդը — յիշել իր աշակերտին վկայութիւնը — : Իր գործին մէջ տարտղնուած կատաղի այս զգացումը վարակիչ է գրեթէ: Թերեւս այս է պատճառը որպէսզի ինք ըլլայ նոյն ատեն հեղինակը մեր հին մատենադրութեան ամենէն բիրտ որակումներուն հակառակորդները զգեսնող: Սրտառուզ գրուածներ են իր ճնշումին իբր արդիւնք իր երկու քոյրերուն կրօնաւորումը: Մասնաւորաբար պատարագամատոյցի իր մեկնութեանը մէջ իրեն կը ներէ գրեթէ ուման թիկ, հիւանդագին զեղծումներ և եփսրագի մօտ վիճակներէ նշմարներ: Այս ամենուն նուէրն է իր գիրկընդխառն անձնաւորութիւնը:

բ) — Լայնամիտ՝ չհասկցուելու չափ. — Ասիկա կ'երեւայ գլխաւորաբար իր ատենաբանութեանց, իր առաքելութեանց մէջ: Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւնը Լամբրոնացիի հարց մը ունի, բաւական փշոտ: Զեմ գիտեր ուրկէ՞ և ինչո՞ւ կաթուղի-

ները իրաւունք կը ճարեն անոր ատենաբանութիւններէն հետեւ-
ցընելու հայ եկեղեցւոյ անկախութեան բարձումին գինով եկե-
ղեցիներու ընդհանուր միութեան մը երազատեսը ընդունիլ զայն:
Իրողութիւն է որ լայն են իր մտքին գունները: Ըսի թէ հակա-
ռակ վիճակի մը եպիսկոպոսը ըլլալուն, անիկա մեծ գործիչի մը
տիպարն է: Իբր այդ, իր եկեղեցիին վիճակը իրատես գատումի
մը ենթարկող: Միւս կողմէն պէտք է մոռնալ վերի հատուա-
ծին «խտտակրօն» եկեղեցականը: Գրեթէ առաջին միտքն է մեր
մէջ որ գործնականին թելադրանքները բարեխառնել փորձէ և
Շնորհալիի օրով սկսած շարժումը ջանայ առաջնորդել իր փա-
փաքելի լուծումին: Յետոյ միշտ պէտք է աչքի առջև ունենալ
ԺԲ. դարը, խաչակիրները, Ռուբինեանց հարստութիւնը, Պոլսոյ
և Հոմի աթոռներուն ցանկութիւնները, գատելու ատեն այս
մարդը: Հոմիկայի ժողովը, որուն նիւթն էր քրիստոնեայ եկե-
ղեցիներուն միութիւնը, մեզի չի տար ոչ մէկ զիջումի փաստ
հայ եկեղեցւոյ աւանդութիւններէն: Եթէ այդ ժողովին ներ-
սէսի դէմքը կը պայծառանայ իբր միութեան պաշտպան առաք-
եալ, միւս կողմէն պէտք է յիշել թէ ինչպէս այդ ատենուան
Հայաստանը, իր վարդապետներովը բռնուն ընդդիմութիւն մը կը
ցուցադրէ մեր եկեղեցին ուրիշի մը ենթարկելու ամէն մտա-
ծումի: Ներսէսի խիստ բռնըրը այդ մտայնութիւնը խարանող,
թերես գիւր եկած են օտարներուն: Միջին կարծիքը կը մնայ
չափաւոր եզրերու վրայ տեսնել Ներսէսի մտքին մէջ ճշմարիտ
իմացականութիւն մը, եկեղեցւոյ բարիքովը խանդավառ և անոր
փառքովը նախանձայոյդ, որ սակայն չէ ըրած էականէն ոչ մէկ
զիջում: Կը տարբերի Շնորհալիէն, իր վճռականութեամբ, հար-
ցերը լուծելու: Բայց անոր չափ հաւատարիմ է ան այդ եկեղե-
ցիին դարաւոր անկախութեան: Ու ահա այսպէս մէկ մարդու
մէջ լայնամիտ վարդապետը, կծու երգիծողը, խիստ աւանդա-
պահը:

գ) — Մոսաւարժ կանուխ գերեզման իջնելու չափ. — Գի-
տենք իր կեանքը: Պէտք է ճիշդ տեսնել իր տեղափոխութիւն-
ները աշխարհէ աշխարհ, պէտք է նկատի ունենալ մասնաւորա-
բար իր աթոռանիստ քաղաքին գիրքը և հայոց հայրապետու-
թեան այդ ատենուան պայմանները: Միտքէ հանեցէք այսօր-
ուան եպիսկոպոսները իրենց լայն խաղաղաւէտ պայմաններով
և կրօնական սպասի մէջ մասնաւորուած պարտականութիւննե-
րով: Ամբողջ միջին դարուն եպիսկոպոսը պետական անձնաւո-
րութիւն մըն է շատ աւելի գործօն քան որ և է ասպետ: Մեր

եկեղեցականները չեն յիշուիր իրենց բանականքով: Բայց անոնց բոլորին կեանքին մէջն ալ վարչական պաշտօններ, նուիրակութիւններ, երբեմն դիւանագիտական փափուկ առաքելութիւններ, աւելի յաճախ պառակտումներու բուժում՝ եպիսկոպոսը կ'ընեն մշտարթուն, մշտաշարժ: Եւ անոր մէջ գործի կորովը շնորհուած է Աստուծոմէ: Ըսի՞ թէ մեծ ու պղտիկ, 50-է աւելի հատորներու հեղինակ այս մարդը ինչպէս կը ճարէ ժամանակ իր բազմատեսակ ծառայութեան: Իր Պոլիս, Եգիպտոս, Կիլիկիա ճամբորդութիւնները զետեղեցէք իրենց ժամանակներուն պայմաններուն ծոցը: Իր հսկումները, իր հօտին բոլոր կարիքներուն ընդառաջելու իր եռանդը տեսէք արդար նայուածքով: Մանաւանդ ճիշդ չափեցէք իր խառնուածքը: Ոոհնամութեան, լայնամտութեան չափ լայն է գործի իր կիրքը, գործողութեան զգայարանքը: Դիւրին չէ միս մինակը 6-7 լեզու սորվիլ, տալուին անկայուն իշխանապետութիւն մը կրօնական կազմակերպութեամբ մը ամրապնդել — Կիլիկիոյ կրօնական կազմակերպութեան կ'ականարկեմ —: Կը հասկցուի թէ ինչու այդքան կանուխ ըլլայ սպառած այս մարդը:

դ) — Կրօն՝ իր հակառակորդները նախահել զիջանելու չափ. — Վերը թուեցինք թէ ինչ ծանր որակումներ անիկա չէ խնայած իր մտածման հակառակորդները որակելու: Լեւոնին գրուած իր թուղթը եղակի է մեր ատենագրութեանց մէջ, այդ տեսակէտով, — կորով, դարնելու աշխոյժ, ճիշդ բառը գործածելու մէջ քաջութիւն, նկատումներէ չտարուելու չափ արդարադատ: Անշուշտ այս նկարագիրները ազգեցիկ եկեղեցականի մը լիուրի կը պատշաճին: Բայց ահա աւելին: Անիկա սա ժխտական դերին մէջ կերպով մը իրեն կը ներէ մարգարէական շունչ մը, թերեւ արդիւնք իր խոր ընթերցումներուն մէջ խորացուած վարժութիւններուն: Ամբողջութեամբ Քրիստոսով լեցուած այս մարդը պիտի չվարանի ինքզինքը գովել, անշուշտ ոչ սնապարծութեամբ, այլ խոր գիտակցութեամբ մէկուն մը որ վստահ է իր ըրածին, որ կը տառապի իր խորազգայն զգացումներուն մէջ, երբ մարդիկ իրեն կը վերագրեն իր շունչեցած գիտումները: Թերեւ տարօրինակ պիտի դայ ձեզի մակդիրը որով պատուած են զինքը կաթողիկոսները: Հայր Ալիշան «սիրելի Ներսէս, նաեւ մեծ շինող, շնորհալի»: Կը տիտղոսէ «սիրելի Ներսէս, նաեւ մեծ շինող, շնորհալի»: Կը Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսի թուղթը առ Տուտէորդի, — վստահ եմ թէ անիկա խմբագրուած է Լամբրոնացիէ — կաթողիկոսի մը վայել հայրական շունչէն հեռի ըլլալուն չափ տողորուած է

ուժգին այդ կիրքով, որով կը զատուի Լամբրոնացիին թուղթերը մեր մէջ ծանօթ նման պատկերներէն: Իր անձնաւորութեան սա բարկ գիծերը երբ այսպէս կը զատեմ, տրտում մտածումներէ կ'այցուիմ: Նման անձնաւորութիւններ յաճախ գտուածքեան առիթներ են և փոխանակ խաղաղութեամբ աւարտելու իրենց գերը, կրնան կէս ճամբան իյնալ: Չեմ մեղադրեր Լամբրոնացին որպէսզի չըլլայ յաջողացած այնքան ցանկալի նպատակը իր կեանքին՝ եկեղեցիներու միութիւնը: Ժամանակը ցոյց տուաւ թէ այդ երազը անմատչելի երազ մը պիտի մնայ տակաւին մինչև այսօր: Բայց կ'այցուիմ Շնորհալիէն, Մանգակունիէն, Օձնեցիէն, որոնք իրենց ժողովուրդին շահը պաշտպանելու կերպին մէջ, քիչ անգամ կ'իրքին ու բռնութեան դիմեցին: «Սիրելի Ներսէս» ինքզինքը սպառեց այդ կատաղի եռանդին մէջ և առնուազն իր անձին կանխահաս պակասովը մնաց իր հօտին: Եւրոպայի հետ մեր յարաբերութեանց ամենէն վճռական կէտերուն անոնց լեզուները խօսող ու գրող իմաստուն զուտի մը ստեղծելիք օգուտը ձեզի կը թողում գնահատել: Այդ մարդը ինքզինքը կերաւ և այդ չենք ներեր իրեն:

ե) — Ազգեցիկ՝ աւրուցիներ սապալելու չափ. — Պատասխանատու եկեղեցականի մը վրայ հեղինակութեան սա հովը աւելի քան արժանիք մըն է: Եպիսկոպոսը եկեղեցւոյ աւագ պաշտօնատարն է միշտ. և այդ դարերուն — միջին — անոր վիճակուած է հզօրազոյններէն մէկը — Աստուած ներկայացնելու պաշտօնը մարդկային տկարութեանց հեղեղին դէմ: Ոսք, զրիչ, կորով նոյնիսկ քաջութիւն կը թուին անբաւական ինծի համար երբ կարգը կուգայ մարդերը սանձելու, հսկայ փառասիրութիւնները զսպելու այլապէս դժնդակ պաշտօնին: Ներսէս Լամբրոնացի այն քիչերէն մէկն է որոնք այդ տուրքերուն վրայ աւելցուցած են նաև իշխանական սա հեղինակութիւնը: Իր կեանքէն ձեր գիտցածը երբ աւելցնէք տոհմային սա ընդոծին առաքինութեան վրայ — իշխանազարմ — զուք կ'ունենաք այս մարդուն ստեղծած խորունկ հիացումը, ինչպէս արտակարգ հակամարտութիւնները: Տեղ մը կարգացած եմ որ խեղդուող կայսեր — Ֆրետերիք Շիկամօրուսի — դամբանականը խօսած ժամանակ ստեղծած ըլլայ խորունկ յուզում: Ծանօթ են ձեզի Պոլսոյ կայսերական ժողովին իր խօսածին հմայքն ու խօսքին ուժը: Ըսեր եմ ձեզի Լեւոն Բ.-ի մեծ վստահութիւնը անոր վարչական ընդունակութեանց վրայ: Աշխատանքէ իր անխոնջութիւնը, խօսքէ իր կրակը, գործէ՝ իր յանդուգն ուղղումները, ազօթքի

տառն ինքզինքը մոռնալը, մեզի կուտան զսպանակները սա պատկառանքին, սա հեղինակութեան: Երբ կը կարգաք Գրիգոր Ակեռացիի յեղումը, յայտաւուրքեան սուրբի մը կեանքին մէջ կը զգաք ինքզինքնիդ: Զեղջելով հանգերձ հոետորութեան բաժինը հատորիկէն, մենք կ'ունենանք դարձեալ բաւարար տարր այս ազգեցիկ եկեղեցականին դէմքը չքաղազարգող: Ինչ որ ալ ըլլայ մեր ժամանակին դատումը իր մասին — Մխիթարեանները զինքը կ'աստուածացնեն, Արմաշականները զինքը կը ջանան ճիշդ դատել — ինծի կուգայ թէ անիկա բացառիկ տիպար մըն է իր ժամանակէն շատ վեր և իր այդ հանգամանքը քաւած է անիկա կանխահաս իր մահովը: 16 տարեկանին Ս. Գիրքը մեկնել յաւակնող պատանին, լիուլի արգարացուց Աստուծոյ իրեն յանձնըւած քանքարը շահագործելով իր հասկցած բարիքին հաշուոյն: Շատ լաւ էմ ճանչնար մեր եկեղեցական մեծ դէմքերը մանաւանդ իրմէն վերջ: Ինծի կուգայ թէ չունինք երկրորդ մը իր նկարագիրը յօրինող սա գիծերը այդպէս ամրագին տիրակալող:

3. ա) — Համադրութիւն դեմքին. — Մեկնելով վերի վերլուծումներէն, գծուար պիտի չըլլար յօրինել համադրական պատկերը մարդու մը որ գրեց, գործեց, խօսեցաւ, մեկնեց, թարգմանեց և իր եկեղեցւոյ գերագոյն շահերուն սպասարկեց յուզումնայեղջ օրուան տաքնապանքն ի վեր: Եղաւ ազատագրուած իմացականութիւն, բոլորանուէր հասկացողութիւն և սիրտ, գիտցաւ անցաւորէն, չըջանայինէն ինքզինքը վերածել իւր և մէկը այն քիչ մարդերէն որոնք կրկէս կը նետուին աշխարհներ նուաճելու առաջագրութեամբ, կը պայքարին իրենց պայքարը աննահանջ, կը սեւեռեն իրենց ժամանակին խոր կնիքը իրենց յիշատակին վրայ, կը ստեղծեն հիացում և հակառակութիւն հաւասար ուժգնութեամբ և կը գոցեն աչքերնին իրենց անաւարտ երազին վրայ, մեզի ձգելով երբեմն բզբտուած երբեմն պատմութեամբ իրենց համբաւը: Դարերու փոշին անշուշտ կը ձեւազեղծէ այդ գիծերը այդ մարդոց դէմքէն: Այդ ժամանակներու անբաւական սեւեռումները, մեր քաղաքական և ընկերային կեանքին տխուր անցուդարձերը, գրեթէ աււած, տարած են մեր մեծութիւններուն մարմինները, մեզի կտակելով աղօտակի փըշրանքներ: Հետաքրքրուեր եմ տեսնելու և գտնելու Ս. Սահակ Պարթեւը, մարդ մը որուն գործունէութիւնը մէկէ աւելի մատենագիրներ կան պատմող: Անհուն կեդրոնացում և ընդլայնում անհրաժեշտ եղան ինծի մեր պատմիչներէն եկած մեհնաւ գրական վկայութիւնները բանալու: Ըրի աշխատանքը: Գտածս

անորակելի գեղեցկութեամբ հսկայ մըն էր, մեր օրերու հայրապետ մը կարծես: Դժբախտաբար միայն պատանութիւնը կրցայ նուաճել: Ներսէս Լամբրոնացի այս կարգի անձնաւորութիւն մըն էր: Ալիշան անոր նուիրած է իր միամիտ ջատագովականներէն մէկը: Սկեւռացիի հատորիկը Լամբրոնացիէն աւելի ինքզինքը կուտայ: Ինչ որ ըսի Շնորհալիի համար կը կրկնեմ հոս: Լամբրոնացին կը սպասէ իր ստեղծին — մեր բոլոր սրբազան հեղինակներուն ճակատագրով:

«ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ»

(Անիայ)

ԱՊՈՒԼ ԱԼԱՅԻ ՆՐԱՇՔԸ

(ՀԱՏՈՒԱԾ)

ա) — Ապուլ Ալան գրագէտ մըն է, տարազին հազցնելով զտարիւն, ամէնը գոհ ձգող իր թանձրութիւնը: Բարի կ'ուզեմ որ ըլլաք, տարազին ետին ճշդելու անհրաժեշտ տարբերութիւնը ձեր օրերու հանրածանօթ կաղապարէն որ ստիպուած է իր ներսը ընդունելու գրելու տրարքին սուրբերն ու հետեւակները: Ապուլ Ալան արձակն ու ոտանաւորը գործածած ոչ միայն վճռական, բացարձակ ազատութեամբ մը, այլև իր ըրածին վրայ գրած է շատ անձնական իր կնիքը որ ահա կը զիմանայ՝ կայ հազար տարի: Գրագէտը ունի բազմաթիւ սահմաններ: Ատոնցմէ մէկն է ան որուն մէջ գիրի գործաւոր մը իր արարքը ինքնաբեր, կամաւոր ձեռով մը կ'ենթարկէ զառածումի, չըսելու զեղծութի (կ'արտօնուիք խորհելու բոլոր գրականութեանց ինքնատիպ բանուորներուն): Թուղթին հեշտանքն ու կիրքը երբեմն ա'լ անվերածելի խտուրթեամբ մը, հոգիի մը տիրական, այլամերժ ապրումները կը դառնան: Ունինք հարիւրաւոր պարագաներ որոնց մէջ գրելու կիրքը անով մեղանչողը կը հեռացնէ, կը տարագրէ կեանքին միւս գործօնութիւններէն: Ապուլ Ալան ոչ միայն գրելու արուեստը խորունկէն տիրակալող մըն է, այլև ունի խոշոր տարրեր երկրորդէն ալ: Ըսել կ'ուզեմ՝ ստորակէտ մը սրբագրելու համար Ռուանէն նաւ առնելով Բարիդ իջնելու չափ տարօրինակ մարդ մըն է (կ. Ֆլուպէս): Ապուլ Ալան իր չունեցած աչքերը ուրիշներուն ձեռքովը, ոտքովը, փոխարինելու կերպը պիտի գտնէ որպէսզի Պաղտատ իջնէ, կարդալու: Ու բոլոր իրաւ գրագէտները կրկնուած են սա տարօրինակ կիրքով, այլուրութեամբ մը իրենցմէ դուրս փառքերու, մենագար կոչուելու լիովին արժանաւոր: Բայց անոնք կ'արդարանան, կ'եղբայրանան կիրքին մէջ որ գրելու գործաւորը կը տարբերէ ուրիշ գործառնութեանց սպասեակներէն: Մեր օրերուն իսկ Ապուլ Ալան մերժելի է գասակարգէն: Իր օրերուն անիկա վճռական գրագէտ մըն է:

բ) — Բանասէր մը, արեւմտեան մշակոյթին իմացական ամենէն հանգամանաւոր շարժումէն (ան զոր սովոր ենք վերա-

ծնունդ անուանել թէև թիւր արժեքներով) երեք չորս դար առաջ, տարազին բերելու աստիճան մեր օրերու թելագրականութեամբ ծանրութիւն, թանձրութիւն դարձեալ: Առնուազն՝ բանասիրութիւնը այսօր յարգաւորող մեծագոյն, իրաւ անուններուն մօտիկը տեղ ունենալու իրաւունքով: Քսաներորդ դարը անշուշտ կատարած է որոշ սրբագրում, կոտրած յաւակնութիւնները յիշողութեան ասպետներուն որոնք բառարաններ, յիշատակարաններ լատտակերտելու փառասիրութեան էին վերածեր այդ գերազանցապէս իրաւ, խորունկ կրթանքը (Գերման դպրոց, հայ Մխիթարեանցներ): Քսաներորդ դարուն, մասնակի, մասնաւորեալ, մենագրական ինչպէս քիչիկ մըն ալ մենագրական այդ կիրքը փոխուած է ամբողջական, ամբողջապաշտ հետաքրքրութեան, հաստատ, պարկեշտ, իրաւ մեթոտներու պաշտպանութեամբը (ամերիկեան մեքսը յանգիմանուած գերմանականին), դէպի մթարքը դարերուն, խաւարը՝ աւերակներուն, աղաւաղեալ, մաշած, կիսաջինջ պատգամները՝ բառերուն, ճամբովը՝ գործիքներուն, գիրքերուն, զարդեղէնին ու քարերուն: Դժուար բայց քաղցր արկածախնդրութիւն անցեալին համայնական արտայայտութիւնները դէպի, ընդերքները քաղաքակրթութեանց լարիւրինթոսներուն, ուր վառէր սակայն կիրքին, հետաքրքրութեան, ու շահախնդիր սիրոյն քով՝ ջանն ալ մտածումին որ այդ գիւտերը կենագործէր զգացումին ջերմութեամբը: Ուր գործէր մանաւանդ նորոգող երեակայութիւնը, անշուշտ, զգաստ, անշուշտ պարկեշտ, բայց որ այնքան ալ անհրաժեշտ է մեր միտքին գործառնութեանց մէջ, անդունդէ անդունդ, ծանօթէն՝ հաւանականը, անծանօթը կամար ու կամուրջ նետելու համար, որպէսզի ապահովուի միութիւնը իմացականութեան, ազատագրուի ճակատագիրը մարդուն որ զըրկըւած չէ միայն ջարդելու, ինքզինքը անարգելու, այլ քալելու իր միտքին պողոտայովը ուր որ պիտի տանին զինքը իր անհուն հետաքրքրութիւնները: Այսօր մտնելու վրայ են լուսնին հետ հաղորդակցութեան: Վաղը պիտի տեսնեն երկինքն ալ, այսինքն զայն կազմող մութին վրայ պիտի բանան փոքր մուտք մը . . . : Ձեռմ շեղիր: Բանասէրը ամբողջական գիտուն է: Տարտամ են փաստերը որոնք կը յաւակնին Ապուլ Ալայի մտքին կազմաւորման մէջ արեւմտեան իմաստասիրութիւնները արժեւորել: Պղատոն: Արիստոտէլ: Քրիստոնեայ սկսող սքոլաստիկը: Կը հարցնեմ ու կը մտածեմ շրջանին: Գիտենք որ Հարուն էլ Ռաշիտի ոստանը ամենէն մեծ գրավաճառանոցը ունէր այդ դա-

բերուն: Գիտենք թէ խալիֆաները, իսլամ ուղղափառութեան խոստովութիւններէն (ԺԱ. — ԺԳ. դարեր) առաջ իրենց պաշտպանութիւնը կը տարածէին ոչ միայն բանաստեղծական մրցանքներուն, այլև ատենաբանական վիճարկութեանց: Թէ չըջանին ամենէն կենսական, «հրատապ» հարցերը կուգային կրօնքներէն ու ասոնց յաւակնութիւններէն, մարմնացած՝ մեծ կրօնաւորներով, ուսուցիչներով, գրողներով: Գիտենք թէ Պաղտատի համալսարանին մէջ Ժ. դարուն քրիստոնեայ դասախօս մը Արիստոտէլի տրամաբանութիւնը կը սորվեցնէր, առանց տառապելու մեծ իմամներուն ըմբռնելի հակադէպութիւններէն: Կա՞ր արգելք մը որպէսզի Մաարայի ծախաւահիւժ ուսանողը իր միտքը չբանար լայն՝ Մակեդոնացի համայնագէտին այնքան բնական թելադրանքներուն: — Չեմ կարծեր: Բանասեր սիրողն է Լուղոսին, ըստ ստուգաբանութեան: Ու Լողոսը ընդարձակ է անշուշտ, առնուազն Սոփիա-ին չափ: Բան և Իմաստութիւն: Մեր թուականութեան երրորդ դարէն իսկ այս տարազները վառարաններու նման իրենց կը ձգեն բոլոր կենդանի հետաքրքրութիւնները, չըսելու համար կիրքերը: Եթէ վերածնունդի մեծ Իմամիսները պիտի ընեն դարձը դէպի լատին, հելլէն մշակոյթները, Ապուլ Ալան իր միտքը պիտի գործածէ արաբական մերձաւոր հնուրեան(*) վերծանումին: Անոր հետազօտութեան դաշտը — դասական հայրենիքը արաբ մշակոյթին — կը խօսէր անոր բանաստեղծի հոգիին խոր հրապոյրով, ձգողութեամբ: Տիգրիսի վրայ վերանորոգ աշտարակուող քաղաքը, Պաղտատ, հան-

(*) Հոս կը մօտենամ արաբ գրականութեան պատմութեան մէջ կարեւոր վէճ մը կազմող գրական տարօրինակութեան մը: Երկար ատեն գրական դաւանանք է կազմած բարատոքս մը, որուն համեմատ արաբական իրաւ բանաստեղծութիւնը ծաղկած է իսլամէն առաջ (Մուլլա-գարի քերթուածները), անհաւասարելի համարուելով քննադատներու մէկ մասէն: Աւելորդ է նման կարծիքի մը ծիծաղելիութեամբը դրադիլ, այն մեծ փաստին առջև որ մարդկային միտքն է, Ձայն կապկպի, իր արտայայտութիւններէն մէկուն մէջ, սեռերու կեանք, դարգացում մահ վճռել, ԺԺ. դարու բէսամ քննադատութեան մենաշնորհները չեն ուրեմն: Ըսել թէ Իլիական մը այսօրջանկարելի է, կը նշանակէ վոյլթէրի ետին Հոմերոս մը ենթադրել, այսինքն գործել ամենէն յիմար դառածումը: Ինչպէս որ Յոնիացի կոյրը անկարող էր Պանոփիին սրամտութիւնը գործածելու, Ֆէրնէյի նահապետն ալ (վոյլթէր) անբաւական էր իրաւ մարտագիտ է Եսքիլէսը (Օրէսթին), հասնելու համար մեր օրերու թրափոյին, գրեթէ նոյն ուժգնութեամբ որքան զգալի էր ասիկա Բրիտոսէ առաջ հինգերորդ դարուն: ձէյմս ձոյս վերակազմած է անշուշտ Ողիսիասը,

զոյց մըն էր բազմազան ազդեցութիւններու, իմացական, կրօնական, տնտեսական պոզիտիւններով հոն յանգող: Անջրդի թերակղզիէն (Արարիա) կը մնար յիշատակը օրօրանին: Անհուն երկիրներ ու հարիւրաւոր ժողովուրդներ Ապուլ Ալայի օրերուն, կը պարզէին պատկեր մը զոր այսօր դժուար կը մտապատկերենք, պատմական ինչպէս մերօրեայ կայսրութեանց փաստերուն իսկ լոյսովը: Պատմութիւն պիտի չընեմ, ձեզ զրկելով անոր էջերուն արձանագրուած ու ձեր աչքերուն փռուած մեծ կայսրութեանց ըմբռնումին: Ապուլ Ալան — ու հոս է իր մեծութեան, բացառիկ իր իմացականութեան ամենէն անխարդախ վկայութիւնը — պիտի զգայ իր ժամանակը՝ հանճարային յրստակութեամբ մը, պիտի ճանչնայ անոր խառնածին տրոմուլթիւնը, կորանքը, դառնութիւնները ու պիտի յատկացնէ իր միջոցները, ոչ թէ իր ժամանակը անցեալին չըջելու անկարելի տօնգիշտութեան, այլ կիսով խորատոյգ այդ կեանքէն, այդ անձերէն փրկելու ինչ որ հնարաւոր էր տակաւին, իր օրերուն: Անոր այդ ջանադրութիւնը անշուշտ անբաւական՝ միջագետեան և սուրիական բարբառներուն ճնշումէն ազատագրելու թերակղզիին, անապատին, պէտէվիին հին ու հարազատ բարբառը (մարգիկ իրմէ վերջ չգրեցին Գուրանին լեզուին հարազատութեամբ), մանաւանդ մաքառելու բարքերու արագ այլասերումին դէմ: Բայց մենք կ'արժենք մեր ջանքին չափովը: Ճամբան մնալը ճակատագիր մըն է բայց ոչ՝ դատապարտութիւն մը: Ահա թէ ինչու կը հրաւիրեմ ընթերցողը որպէսզի մեթոտի, հաւա-

բայց իր վէպը (Ողիսևս) Տըպլինի մէջ կ'օգտագործէ նոյն քեման, հասնելու համար դարձեալ նոյն քաւիղին: Պէրնշթայնի Յուսիքը նորոգեալ, արդիացած բանաստեղծութիւնն է աստուածաշնչական հէքեաթին: Ուշադրութիւն: Մեր օրերու նորոգումը մի շփոթէ վերածնունդի, մանաւանդ ժէ. դարու Ֆրանսական Ողբերգութեան մօտ փորձուած միջոցներուն: Ռասինի Անգրումագը դուրս է ժամանակէն: Ապուլ Ալան իր Քաւուրիստի քաղքը գրած ատենը անշուշտ նկատի ունէր վերի տաքնալը: Ոչ մէկ կապանք չեղանք, գրական սեռերուն չըջափոխութեան ոչ մէկ առասպել: Արուեստը յաւիտենական փիւնիկն է: Ու անով պաշտպանուած ամէն գործ՝ կ'ապրի ոչ միայն ինքզինքը, այլև իրմէ անցին ալ: Բանասէրը բառերուն տարրալոյծ քննիչը չէ: Անիկա կեանքին ալ գործաւորն է, հաւասար պաշտումով: Անբանաստեղծ մարդոց մօտ բանասիրական կրթութեանը գիտէք թէ ինչի կը վերածուի, Ապուլ Ալան իր Լուզումիյաթին դժուարամտոյց հանգամանքը պարտական չէ հնութեան հանդէպ ժանտիքի մը: Գարագաշ որ մեր մէջ գիւտն էր ըրեր Ն. դարու գրաբարին, այդ լեզուով ալ թարգմանած է անկանգնելի, հիմնովին անբանաստեղծ փափակութիւններ:

քումի, Բիւի, Թիւի, կարգ-կանոնի, մանաւանդ գործի սեւ-
ռումներով այնքան ինքնաբաւ որով և ոչ ողորմելի սա գործա-
ւորին ետին — բանասէ՛րը՝ ինչպէս կը հասկնանք մենք — դուք
տեսնէք կոյրը, խուլը որպէսզի Ապուլ Ալայի հրաշքին համար
ձեր տրամագրութիւնը չայլայլի: Յիշողութիւնը, միս մինակը
բաւակա՞ն՝ իրաւ բանասէր մը ճարտարագետելու: Մեր օրերուն
ոչ անշուշտ: Ապուլ Ալայի դարուն անկէ, այդ յիշողութենէն
պահանջել արդիական թափանցումը պիտի նշանակէ անիրաւու-
թիւն մը գործադրել: Յետոյ, մոռնալու չենք որ ոչինչ է հասած
մեր ձեռքը անոր մեծատարած գործէն, ուղղակի արձակին վրայ,
որպէսզի մեղմէինք մեր գտած քիչին մեր մէջ արթնցուցած
դառնութիւնը: Բարձր իմացականութիւնները մեծ ապրումներ
կը կտակեն: Ապուլ Ալայէն մեզի հասածը, բանաստեղծութեան
ճամբով, բարքերու որոշ մթերք մըն է: Ու պարտաւոր ենք
գոհ ըլլալ: Չեմ լայննար: Բերէք Ապուլ Ալայի հմտութիւնը,
խառնուածքը, միջոցները անգամ մըն ալ ձեր մտքին առջև
որպէսզի քիչիկ մը պարզունի գոռար ըմբռնելի իրողութիւն-
ները, որոնցմէ մէկն էր իսլամ աշխարհին մէջ իր անհուն վարկը:

գ) — Ուսուցիչ մը զոր բարի կ'ըլլաք վերակազմելու ձեր
մտքին մէջ, ձեզի ծանօթ տուեալներով: Նետեցէք բառէն արդի
յաւակնոտ պատուելին որուն խօսէին իմաստին շուկները բայց
չհասնէին խռովել անծակ միամտութիւնը, երբ վերջին երկու
դարերուն հաւատաց թէ կը կազմէր ազգերուն խղճմանքը ու
համալսարաններու, աւելի խոնարհ կրթական յարկերու մէջ ինք-
զինքը քրմացուց . . . : Նետեցէք բառէն միւս ստորագաս ե-
րանդն ալ որով կը զատուի տիպարը գասական մշակոյթին մէջ,
ըլլալով անազատներու, գնուածներու (գերութենէ), առնուազն՝
ոչ-ազնուականներու գասէն սանկ ու նանկ մարդուկ մը, շատ
մօտիկը արուեստագէտին զոր կը ճանչնանք արդէն բաւարար
չափով: Չեմ լայննար, երկու եզրերը վերլուծելու, բաւարար
փաստերով: Հարիւր տարի առաջ, այսինքն Արեւմտահայ Գրա-
կանութեան հիմնաւորումէն առաջ, մեր դրքին սպասը, կրօնա-
կաններու ինչպէս աշխարհականներու զիծով մենք կը գտնենք
անոնցմէ ստանձնուած: Հինգ հարիւր տարի առաջ, ամբողջ աշ-
խարհին մէջ այս անգամ, անոնք վանքերու և եկեղեցիներու
սպասարկուներն էին: Հազար տարի առաջ, անոնք շրջուն, ան-
կողոպտելի մատենագրարաններ էին, դուք ծանօթ էք ասոր ալ՝
երկու հազար ու աւելի տարիներ առաջ անոնք ճարտարագետ-

ներ էին խմաստասիրական դրութիւններու ու իրենց աշկերտ-
ներով շրջապատ, ճեմելով կամ լռելով, կը սորվեցնէին իրենց
ժամանակներուն ամբողջական խմաստութիւնը: Ապուլ Ալաճն:
Իր խառնուածքը, հատութիւնը, կենցաղը վերջիչեցիք անշուշտ:
Ուրիշ: — Իր վայելած վարկը: Ուրիշ: Ի՞նչ գիտնամ: Եղա՞ն
իր վարդապետութեանց (գրական ինչպէս ընկերային) հետեորդ-
ներ: Այսինքն իր ետեէն արաբ ընկերութիւնը, արաբ խմաստու-
թիւնը, արաբ գրականութիւնը փոխեցին կերպարանք, ինչպէս
սովոր ենք այսօր, արժեչափել մեր կրթական մշակները, իրենց
անձին ճառագայթմանը ընդմէջէն, մոռնալով անոնցմէ եկած
վաւերական բարիքը: Հազար տարի առաջուան համար Ապուլ
Ալան իրաւ ուսուցիչ մըն է, իմացական արժեքին վրայ այդ
բառին արդար յաւելումովը:

դ) — ձգնագգեացը զոր կ'ուզեմ տեսնել ինքիր մէջ, ա-
ռանց գրական յատկանիշներուն փառքին: Անոր համար անա-
պատը — բոլոր ճգնողներուն դրախտը — հաւանաբար կը սկսէր
իր փախթէն, հիւղակին շրջափակ ամայքէն, ներքնամասին ան-
գարման մերկութենէն, ու սեղանին միօրինակ, անսրբագրելի
թշուառութենէն, կամաւոր ըլլալու մեղքին ընդմէջէն վերած-
ուելու համար նուրբ դժուարագին առաքինութեան մը (յիշեցէք
հակասական վկայութիւնները իր գիւղաքաղաքին մէջ իր դերը
լուսաւորող): Սինան, Նեղոսը, որոնք դեռ յիշատակ էն եղած,
քանի որ իսլամը չէ ըրած անհանգիստ հոն ճգնողները: Ուռ-
ժաստանը, Հնդկաստանը՝ իր ֆաբլներով, ճեյներով, պուսե-
րով, իրենց ճգնութիւնը զարմանազան նրբութիւններու, խըս-
տութիւններու, խուժութիւններու հասցնող: Պարսկաստանը իր
սուֆիներով, Տերվիշներով, որոնց ետին հերքումի կերպարան-
քով ամբողջ քաղաքակրթութիւնները կը կերպարանուին: Ու
դէպի հիւսիս արեւելք հեռացող հսկայ ամայքներուն անբացա-
տրելի մուրացկանները որոնց ցեղակիցները մերկ ձիերու քա-
մակէն կը կտրտեն սքեփները ըսի անգամ մը Բեքինէն մինչեւ
Դանուր: Այս ամէնը իրաւ էին, չարաշուք իրաւութեամբ մը
Ապուլ Ալայի դարուն, ասկէ առաջ ու ասկէ վերջ ալ: Հրաժա-
րիլ սակայն՝ ճգնութեան յղացքին զուգորդ բոլոր տարօրինակ
կրթանքներէն, իրենց խորունկ որքան սնտոփ, եսակեղրոն փա-
ռասիրութիւններէն, վանականութենէն, ու աւելի ազնուական
որակումով մը՝ մշակոյթի մը յայտարար երկինքներէն, ընկե-
րութիւններէն: Ապուլ Ալան անապատ չէ գացած: Բայց կրցած

է քառսուն ու աւելի տարիներ իր անապատը պաշտպանել աւազին յորձանքներէն: Քառսուն ու աւելի տարիներ անիկա շրթներուն կաթ, մեղր, գինի է մօտեցուցած: Չէ անցուցած իր ոտքերուն կաշիէ կօշիկ, տախտակին վստահելով զանոնք սանկ ու նանկ պատսպարելու պարտքը: Իր հագուստը կը բաղկանար աններկ կտաւէն: Սուտ էր աս մարդը սակայն, երբ սա աշխարհին բոլոր բարիքներուն դէմ կը գոցէր ամրակուղպ իր երկու բանտերը, մարմինն ու խշտին, ու իր հոգին երրորդ բանտն ալ էր յօժարէր մեղմելու: Նկատի առէք իր աղօտ երկինքը: Յարութեան, անդիի աշխարհի մասին իր ժխտական տողերը որքան ալ կասկածելի վաւերականութեամբ մը մեզի ներկայանան վիրաւոր, իր բանաստեղծութեան ամբողջ գնացքը կը լուսաւորեն, իմացականութեան վրայ անսասան իր հաւատքին քով զուգապատիւ գահաւորելով բարոյականութեան մասին իր նոյնքան անսասան վստահութիւնը, սա անխուսափելի չարիքը — կեանք կոչուած յիմարութիւնը — հանդուրժել կարենալու համար: Ասեքիզմը, ինքնիրմէջ շատ ընդարձակ կրթանք՝ ամէն դարու ինքզինքը նորոգող, մեր օրերուն ալ ենթարկած է մարդերը իր կարգապահութեան: Հազարներ, հիմա, իրենց երիկամունքը, լեարդը, երակները, սիրտը աւելի դանդաղ սպառելու հոգի մը մէջ — խորքին՝ ծանր եսապաշտութիւն — իրենց քիմքը կ'ենթարկեն որոշ զրկանքի: Արդի առողջապահութիւնը, բնախօսութիւնը անիմաստ բաներ էին սակայն հազար տարի առաջ: Ու Ապուլ Ալա տողեր ունի որոնց ետին յստակ է տագնապը առողջ, յորդ, յղփանքի մէջ լողացող կենդանիին: Անիկա կ'արգելէր, գիտէք, երիտասարդներուն, յամենալ քրիստոնեաներու եկեղեցիներուն մօտ, աղջիկներուն և կիներուն վտանգաւոր տեսքէն զգուշացնելով զանոնք: Կիներու մասին իր գաղափարները չէին կրնար հակասել իր հիմնական վարդապետութեան: Կ'արգելէ անոնց, կիներուն, մագաղաթ ու եղէգ: Հասկնալի: Բայց կ'արգելէ մանաւանդ անոնց ուսումին համար այր ուսուցիչը: Աս ալ հասկնալի: Բայց խորագոյն տագնապէ մը չի՞ բխիր արդեօք միւս պատուէրը որուն համեմատ կիներու խօսող ուսուցիչը կ'ուզէ իրեն պէս կոյր, ներկած մազերով, կործանած մարմինին մթին, ներքին, գաղտ սիւններէն: ԺԹ. և Ի. դարերուն մեծ յոռետեսները, որոնք կեանքը դատապարտեցին, թեւրեւ անոր գործարաններէն հիմնականներուն իրենց պակսելուն իբր անգիտակից հակադրեցութիւն: Իր յիմարութեան խորխորատին մէջ փրէտրիս Նիցչէ, տասնէն աւելի տարիներու ըն-

թացքին, կը գրեն թէ քանի մը բառ ըլլայ արտասանած: Ատոնցմէ մէկն էր Քոպիւմա, Վահնէրի սիրուհին ու կինը: Ու մենք գիտենք թէ le cas Wagner պարսաւազիրը գրուած է դարձեալ միջին տագնապներէ վերջ, որոնք լուսաւորել հոգեխօսական եղանակներով հաճելի մարզանքէն աւելի տրտմութիւն մըն է սակայն: Ապուլ Ալան Լուզումիյաքը ապրած է, չնմանելով նոր դարերու բոլոր ժխտողներուն, բարոյախօսներուն, ընկերութիւնը նորակերտ ուղող մարգարէներուն, ամէնքն ալ իրենց զգայարանական խօթութիւնները որայ որայ չալկած ու կրկէս իջած, երբ ուժ կար իրենց բազուկներուն, աչքերուն, ողնուղեղին բայց եղան առաքեալներ երբ այդ ուժը լքեր էր զիրենք: Հոգեկան, իմացական, կենցաղական ամբողջական պարկեշտութիւնը որուն օրինագիրքը սխալ չէ յայտարարել Լուզումիյաքը, այդ գիրքին մէջ սեւեռուելէ առաջ, ընակած է բացարձակ հաւատարմութեամբ մը Ապուլ Ալայի մարմինին, մտքին, կէս դարուն մէջ: Այս հաւաստումով արար բանաստեղծը կ'ըլլայ ճշմարիտ ճգնազգեացը, սրտառուջ՝ ուրիշ ալ առաւելութիւններով: Գիտէք թէ Թեփալիտի, Սինաիի, եւրոպական ու ասիական բազմաբղէտ միաբանութիւնները ինչպէս կը յօժարէին իրենց մարմնեղէնը ծախսելու: Երկիրքը շատ սուղ գին մըն էր անոնց աչքերուն: Ապուլ Ալան այդ երկիրքը չէ ուրացած անշուշտ, բայց հոն բղխող վայելքին դրութիւնները (Քաւուքեան բուլղրին երկիրքն ու գոթօքը) ենթարկած է որոշ հեգնութեան: Այս փաստը կը հրաւիրուիք արժեւորել արդարութեամբ: Ա՞յն ատեն: Որո՞ւ համար, ո՞ր մօտ կամ հեռու շահին համար Մաարայի եռաշղթայ բանտարկեալը ապրած է այդ ճգնութիւնը, երբ իր կեանքը խշտիէն դուրս անկարող էր տեսք ուղեւու և իր գիրը այնքան քիչ ճամբայ կը յուսար զէպի ուրիշներու վայելումը: Ու դուք գիտնալու էք նոյն ատեն որ անիկա գրական տարողութեամբ բազմութիւ քերթուածներ է ձգած: Ինքզինքը ազատագրել ուղող մը — Բասգալ մը կ'առաջարկեմ ձեզի իբրեւ նմոյշ — պիտի չգրէր այդ ընթացիկ բարոյականին շատ մօտիկ թեւադրանքներ: Լուզումիյաքը իմաստուն մատեան մըն է, այսինքն գիրք մը զոր կարգացողը կը գտնէ կերպ մը ինքզինքը միտքարկու, քիչ մը աւելի կազդուրուած զգալու: Եթէ անիկա ուղած է կեանքին գաղարօքը գաղարը մեր տառապանքին, ուրիշ շատ մը քերթուածներու մէջ ալ ուղած է աւելի մարդկային, աւելի գործադրելի կենցաղ մը: Անշուշտ, փափաքելի էր որ բուսակեռութեան վրայ իր տեսութիւնները գային աւելի

իրաւ ապրումներէ: Ու գարձեալ փափաքելի՝ որ կիրքերու բռնութիւնը լուսաւորող ուրիշ նամակներ մեզի գծէին շատ խորունկ տառապողի մը ուրուաստուերը գոնէ (Նմանութիւն Յիսուսի, Սէնք Թեբեզայի փերուածները, Դոխսք, Ս. Օգոստինոսի Խոստովանանք, Նարեկացիի Աղօթամատեանին կարգ մը գլուխները, որոնք ձգնողական, extaseի գրականութիւն մը ըլլալով հանդերձ, անփոխարինելի տղիւմեցներ են մարդ կենդանիէն), բարախուն, տաք ու մեզի շատ մօտ: Բայց չունինք իր գործին ամբողջութիւնը: Ու Լուզումիյաքը միաքի, մտաւորականի, ոճաբանի մը գիրքն է քան կրօնական ուղեղի մը փաթեթովը:

ե) — Բանաստեղծ մը զոր աւելորդ է հոս տարբազարել: Կը գոհանամ միայն յայտարարելով որ մասնագէտներ, արար լեզուի ու գրականութեան, զայն կ'ընդունին ամենէն մեծերու կողքին իբրեւ վարպետ բանի, պատկերի, փոխարեութեան ու կշռոյթի: Ըստ օրէնքին որ արար բանաստեղծութեան վայելումը կ'իջեցնէ իր կէսին բոլոր օտարներու համար, այս տողերը չեն կրնար ծանրաբեռնուիլ մասնակիով: Կը փոխադրեմ սակայն հարցը ուրիշ գետնի: Մեծ, դարաշրջան խտացնող, մարդկութեան համար Պոտլէսի փարոսները խորհրդանշող անձնաւորութեանց շարքին՝ տե՞ղը սա մարդուն: — Զայն կը գտնէք աւելի անդին:

զ) — Բարոյախօսը, Ազատմիսը, Ներկայացուցչական Անճնաւորութիւնը այս մարդուն հետ ու համար երբ կը գործածուին աւելի են իբր թելադրանք, քանի որ մեր դարերուն այս բառերը առանձին առանձին կեանքեր լեցնելու չափ ընդարձակ իրողութեանց կը մնան յայտարար: Տասներորդ դարուն ատենցմէ միայն մէկը ըլլալն իսկ պիտի բաւէր Ապուլ Ալան մեր հիացումին արժանի ընծայելու: Թէեւ աւանդութիւն, բայց չի դադրիր իմաստ մը պարզելէ պատմումը որուն համեմատ անիկա ըլլայ թոյն առած, իշխանաւորը գովելու կեղծիքէն, սուտէն ինքզինքը ազատելու համար:

Հրա՞շքը, Ապուլ Ալային:

— Կը ներքեմ բառը,

որ բախտն ալ ունի ամբողջութեամբ մարդկայինով պայմանաւոր ըլլալու: Ու ինչպէս որ իր մտածողութիւնը — իր լայնագոյն մասերուն մէջ — օտար չէր մեր օրերուն, ուրախ եմ

կարենալ յայտնելու որ իր հրաշքն ալ կը շրջադժուի մեր օրերու
կարելիութիւններով։ Պահ մը մոռցէք ժԺ. դարու գիտական
հաստատութիւնները կոյրերուն, խուլերուն, համրերուն ուսում,
ընթերցում մատակարարելու։ Ապուլ Ալան իր խօթութիւնները
գիտցաւ վերածել արուեստի։ Կեցէք միայն ու միայն իր իմացա-
կանութեան առջեւ։ Իսլամին այդ դարուն, բռնութեան այդ ոս-
կեղարուն անիկա ազատ մտածումին, ժողովրդավար սկզբունք-
ներուն արի մունետիկն է։ Առանց այլեայլի։ Ու ատիկա ինքնին

— գերազանց հրաշք։

«ԱՊՈՒԼ ԱԼԱ»

(Անգիստ)

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

(ՀԱՅՈՒԱՆ)

Ալեւոր գրագէտը կը քալէ ահա, գառագեղ-նկուղին մէջ, այդ պատկերներու, յուշերու, կսկծանքին տիեզերքը ամէն բոպէ փշրելով ու վերաշինելով: Ու, Թուղթ առ երեսանը ձեռքին անիկա, մղուած անոր էջերէն փչող անուշ, սրտայոյզ, լացներու չափ մարդկային, զժբախտ, հայեցի հովէն, կ'երազէ երկրին ուր իր արիւնէն մարդեր չունին վախ իրենցմէ, զիրար անարգելու, չուներու վերածելու տկարութիւններէն, փոքրագութիւններէն ազատագրուած: Ու չունին վախ դուրսէն, դուք կը հասկնաք՝ թուրքէն որուն հետ կապուած ահ, ամօթանք, կորանք, իրենց ամբողջ կապար կշխովը կը մնան քանդակ՝ մեր նոր պատմութեան բոլոր ճամբաներուն, դռներուն, անկիւնագարձներուն: Կ'երազէ երկրին ուր անշըջափակ, անահ, պարտէզներու մէջ մեր հարսները, պտիկ, կակաչուկ աղջնակները — սարահարթի ծաղիկներ — դարձեալ չեն վախնար իրենց հասցուցած վարդերը քաղելու, կամ քաղաքներու հրապարակին՝ իրենց այտերուն արիւնով հիւսուած վարդերը, իրենց կոկ, տարօրէն նուրբ, բայց անհունապէս ընդքարշիչ հրապոյրները, իրենց գովուած գեղեցկութիւնները, փառքով, պատիւով, զգաստ սրբութեամբ մը կրելու, իրենց ոսկի ձայները մեր ազամանդ քերթուածներուն — աշուղները և ժողովրդական բանաստեղծութիւնները — ընդմէջէն, իբր սրբազան երգեհոններէ, չնորհով որքան քաղցր, հեզ գինովութեամբ արձակման, Հայաստանցի քերթողներուն սիրական տարազով՝ վառման հանելու: Ուր մեր գեղերուն միշտ պաշտպանուած բակերուն, մեր պալիկները, աղջիկները, տղաքը, հայրերը իրարու կը հիւսեն իրենց արդիւնաւոր ձեռքերը, կը մտնեն բոլոր — պարին առքին ու հմայքին մէջ, ու կը դառնան գինով՝ երգէն ու եղանակէն, կշռոյթէն ու կիրքէն, խենթ բայց զգաստ, լուրջ բայց ազատ, մինչ տուներու սեմին պառաւները, անդամալոյծները ուրախութեան արցունքներով ծափը կը կշռեն, իրենց չորցած զգալարանքներուն մէջէն ինքնաբերաբար հանելով ցեղին սրբազան դաշնակութիւնը, արեան և գեղեցկութեան, գինովութեան ու

բարիքին, բուխ սրտին ու քաղցր հոգածութեան անմահ թելադրանքները . . . : Ընթերցող, կը զգաս այս ամենուն, այսինքն սա խեղճուպատառ բառերուն իմ հագցնել ստիպուած ծով մը ապրումներուն թէկուզ ստուերը: Որքան դժբախտ բան է զրելը, ըսեր եմ, այնքան անգամներ, այս կարգի խիտ կեանքերու դիմաց ողորմելի բառերը ունենալուս, երբ հեղեղ է անոնց ետեւէն վազածը . . . : Ու Թուղթ առ Նրեւանը ձեռքին, յոգնած իր քայլերը քարէ քար փոխելով, ալեւոր գրագէտը տակաւին կ'երագէ Հայոց հայրենիքին աննման դաշտերուն, լեռներու ոտքին փրուած սուրբ սեղան, ուր դարեր ու դարեր մեր հասկերը գերի աճեցան, անէծքին տակը գուցէ իմ պապերուն որոնք այդ հասկերուն ոսկին պարտաւոր էին կրել օտարին ամպարները: Ուր գերութեան դժնկը ու բռնադիր մահուան մոլեխինդը պաշտօն առին, իրր խորհրդանիշ պատուհասներ, խեղդելու իրաւ բերքն ու բարիքը ընդերքներուն այդ երկրին, հիմա ծով ցորենի, իւղի ու մեղրի, գինւոյ և կաթի, ինչպէս ծով առինքնող զոյներու, սրտապատառ հեշտութեան, ներդաշնակ շաղապատումներու, գմբէթներու ու սլացիկ սիւներու՝ աշուշներուն, վայելումին, հպարտացման զիմաց բոլոր անոնց որոնք գիտեն հողը փոխակերպել քերթուածի, ու գիրք մը վերածել լեռնաշղթայի, այսինքն՝ իմաստութիւնը օգտագործել տարրերը զսպելու, կառավարելու: Ալեւոր գրագէտը միշտ կ'երագէ քաղաքներուն որոնց հրապարակներէն, փողոցներէն, բաղամարուեստեալ կայաններէն ըլլային ընդմիշտ չքացած ետքաղանց ու փաթթոցը, լուսին-մահիկներուն սպառնալիքը, ու միանալներու սլաքները երկինք նայէին փոխանակ մեր վրայ թոյն թափելու: Մեր տունները չէն մեղմով, կուշտ մեղմով: Ու միտքին ու զնդերին, սրտին ու մատներուն ծորումները, ստեղծուածները ահօս ահօս դէպի բուրբ բացութիւնները, խորշերը, անկիւնները, արդանդները մեր աշխարհին: Մեր արուեստը իր զանազան կերպարանքներով, վերստին ծաղկեցնելու սխրաշեշտ շնորհները մեր տաճարներուն ուր թափէին մեր մտքին ամենէն յանգուզն սլաքները, մարմարի, մետաքսի, կտաւի, ու բառի ձևերով: Ու մեր դրականութիւնը իր ազատ որոնումներով, իրագործումներով: Ու մեր լեզուն, ոսկի ժապաւէն՝ մեր դարերը, մեր տարբերակ հոգեխառնութիւնները — արդիւնք մեր հովիտներուն, լեռներուն այնքան անկախ, այլամերժ կեցուածքներուն — իրարու ճարմանդող, որ բացուէր իր զաւակներուն անխարդախ սիրոյն, արդար հիացման, իր տանջուած մարմինին վրայէն մեղի պատմելով մեր

յաղթանակներէն ինչպէս պարտութիւնները զիմաւորող մեր ի-
մաստութիւնը, տասնըհինգ դարերու արձակութեան վերեւ, ոսկի
ոտքերով կամուրջ մը ինչպէս: Ու մեր խոկ խորհուրդը, օտար
բառով մը՝ մխարխլ, մեր բոլոր պատմութեան էջերուն վրայ
խաւարակուլ լուսինի մը նման բառ մը մթին, բայց հագած
կերպարանքները մեր արքաներուն, զօրավարներուն, հայրա-
պետներուն, սուրբ երէցներուն ու նահատակներուն, պարզուկ
մարգերուն, կուշտ շինականին ու ազատ հարսին, բեղմնաւոր
մօրկան ու քաղցր մանչուն, — որոնց վրայ ալեւոր գրագէտը
կը նայի այսօր ինչպէս կտոր հրաշքներու, ոմանք իրենց մա-
գաղաթեայ գերեզմաններէն ներշնչման աղբիւր, ուրիշներ կեան-
քի հրաւեր, այնքան ազէտներէ վերջ երբ կը կառուցանեն մեր
հայրենիքը, այնպէս գեղեցիկ, այնպէս նորացող ու նորածա-
ղիկ: Ու աւելի անգին քան այս միաթիւքը: Ոգին, — դուք ա-
զատ էք ասոր տալու ձեր մեծ տարազներուն աւելորդ պեր-
ճանքը, եւրօպան ողողող մշակոյթի մը կրկնեւելոյթ բայց
հասկնալի պատրանքի մը ընդմէջէն, — ես, զայն պահելով իր
իրաւ, համեստ, իրապէս ցեղային, ազնուութեան ու քաղցրու-
թեան, սխրանքին, գաշնակութեան ու մարդկայնութեան զուսպ
կանոնին, կարգին մէջ, ու խորհելով միշտ իմ պապերուն, միշտ
այդ հողերուն վրայ իրենց պորտը նետած որոնք այնքան անուշ
աչքերով նայեցան անձեռակերտ հրաշքին որ Արարատն էր մեր
երկրի սրտին, կախուած երկինքէն, ոտքերը հալած բայց այն-
քան իրաւ, նման իր հէքեաթներուն: Որոնք ուրազն ուսերնուն,
իջան քարերուն արգանդը ու իրենց արուեստին աննման զա-
ւակները հանեցին արեւին, գրին քով քովի որպէսզի բարձրա-
նան մեր կաթողիկէները, այնքան սրտայոյզ ու այնքան ազուոր:
Որոնք գատեցան, տքնեցան, գերի կամ ազատ, որպէսզի այդ
սրբազան հողերուն ձայնը անմար պահեն իրենց արեան ծովե-
րուն խորը, դարէ ի դար հայթայթելու համար մասը պատարա-
գին, նշխարը հոգեղէն կեանքին . . . : Ու մեր իմաստը, դարե-
րով սքօղ, բայց այնքան հասուն՝ սա մեր օրերուն, ինքզինքը
արձակելու իր կապանքներէն, ինքզինքը բաշխելու համար մեր
զաւակներուն որոնք իրենց պատմութեան ամօթը հասկնալու
մէջ խոկ պիտի ըլլան արժանաւոր բանուորները նոր հպարտու-
թեան: Մեր երկիւրը: Ուր հացը նստէր մաքուր ու կարմիր ա-
մենուն սեղանին, հոգ չէ թէ քիչ ճօխ, բայց բաւ մեր տղոց
միսերը կաթի, թաւիշի, վարդի փոխելու, իրենց բառովը վառ-
ման հացելու, աճման արձակելու, գաշտերն ի վար, ու սարերն

ի վեր, հէքեաթին մարգարիտները որսալու, ցորեանին ծովերէն, ու առիւծները՝ հաստամետներուն սիրտերէն: Մեր կաթն ու կարագը մնային մեր պալիկներուն անուշիկ բերաններուն: Ու մեր հողերուն արիւնը, — մեր գոյները՝ քարի ծաղկի, ձեւերով, միշտ մեր լեռներէն ու հովտակներէն, մեր աւաններէն ու անապատներէն, լիճերու լեղակէն ու ջրվէժներու աղամանդէն: Մեր ցեղային, հոգեղէն ալ մոյնքը, մեր բառերուն ու եղանակներուն հիւսքին: Այտներուն վրայ մեր աղջիկներուն: Նայուածքին մէջը մեր սուրբ մայրերուն, սուրբ հանիններուն երբ կը թաղեն ամուսին, զաւակ, կ'անցնին որբերուն խնամքին ու երեսունէն վար կը մերժեն էրիկը, նորը, իրենց առջի սիրոյն պտուղներուն խնայելու համար հօրուի մը թէկուզ թեթեւ շուքը, անոնց անսփոփ ցաւին վրայ: Հէ՛յ, ջան երեւա՛ն: Կը հասկընա՞ս այս անհուն ապրումներուն մարգկայնութիւնը: Ու կը հասկնա՞ս մանաւանդ իմաստը քու ժողովուրդիդ, ալեւոր գրագէտին ու երիտասարդ քերթողին աչուլներուն ու հողին բոլոր դարպասներուն փռուած սրբազան գիւցազներգութիւնը, (զոր կարգային բոլորը, առանց գիր ճանչնալու), սրբազան հանդիսարան ուր նայէին իբր իրենց տուններուն, արտերուն անդրադարձ կրկներեոյթները ընտանեբար աչքերը մեծին, պզտիկին: Զայն, այդ իմաստը հագնէին, ապրէին, վայելցնէին առանց իմաստասիրական տեսութեանց բռնաշապիկին: Ու ալեւոր գրագէտը, իր նկուզի խորքին, միշտ Թուրք առ Յեւանը ձեռքին, վերակալմէր, ճարտարապետէր հայոց աշխարհ մը ուրկէ ըլլային ընդմիշտ վտարուած դարաւոր անարգանքը, մեր գերութիւնը, մեզ այնքան նկուն, գուցէ այնքան անխելք ընող՝ մեր պատմութեան մէջ անդարման դասուած, դատուած մեր անհամերաշխութիւնը: Մեր երկիրը ուր երիտասարդութիւնը, ունկնդիր իր արեան հարազատ մղումներուն և ոչ թէ զայրացկոտ դատաստաններուն բռնիմաստ հանգանակներուն, փոխանակ եղբայրը ատելու հրաւիրելու, գրոհը սիրէր դէպի զբաւումը դարերով մեզմէ կողոպտուած գանձերուն, ազատագրէր հարեմներու մէջ սենալու գրուած իր արեան հարազատ ծաղիկները, ապրէր, լի ու ազատ, ոչ միայն ինքզինքը, մարմնով, միտքով, այս բառերուն զուգորդ հազարաւոր ազդմունքներուն լիազումար փառքին մէջ, այլև ապրէր, սրբազան առաջադրութեամբ, ընդմիշտ սրբադրելու, լուծելու, հունցն իսկ ջնջելու մեր պատմութեան տռամային, ան որ կը պառկի ահա իբր Սփիւռք, թէ իբրև աշխարհ թէ իբրև անվախճան դժոխք, երկրագունտի չորս ծագե-

րուն: Մեր երիտասարդութիւնը, մեր երկրին սրբազան ծաղիկը, ու անոր ուժին կենդանի անօթը, խորհէր այդ Սփիւռքին գործով, մարդկօրէն, եղբայրօրէն և ոչ թէ խստասիրտ դասախօսներու, քինախնդիր, մանաւանդ արտամարդկային տիպիկ-սիկայովը: Խորհէր խորունկ կարեկցութեան, հպարտութեան զգացումներով, ու համոզուէր թէ «ծագե ի ծագ» և «սփիւռքէ ի սփիւռք» հազարներ ու բիւրեր, իրենց անձկութիւնը կը կրեն միայն ու միայն մեր երկրին երազէն ամպհոզանուած:

* * *

Ալեւոր գրագէտը տեղ մը ըսած է որ Սփիւռքի գրագէտին գերագոյն, աղետարէ տագնապը չի գար իր առանձնութեան (արուեստը տիեզերք մըն է, իրմով լեցնելու, բազմամբօխելու համար իր սպասարկունները), իր լիւմեն (որուն կը վարժելի մարդ, մանաւանդ հայ գրագէտը, երբ կը խորհի թէ իր ժողովուրդը ինչ կըցաւ պահել իր ամբաւ գեղեցկութիւններէն, հարստութենէն որպէսզի իր գրողներով զբաղելու իր անընդունակութիւնը մեր օրերուն ջանար դարմանել), փառք կրելու իր անկարողութեան (մեր հէքեաթները երբեմն կրակէ սաղաւարտով կը պսակեն մեր փառասէր նախարարները), ոչ ալ հեռանկար հանգիստին իրեն գրուած չըլլալու իր բախտէն (իւր ընկերները մեռան սուրբի տակ): Այդ տագնապը, ուրեմն,

— Անիկա ձեռակերտն է խուլ, անսփոփ, անխուսափելի ցաւի մը որ կարճ օրը հեղ մը կը թօթուէ անոր հոգիին այնքան ընդարձակ տաճարը, անոր հսկումն ու քունը կը փոխէ դանդաղական մշտականջի, անոր ներքին նայուածքին փոխով

— Մարմինան, այնքան աւաղ, այնքան տմեղոյն, այնքան լուռ, անայց ու չորցած, ինչպէս է զիրը նեղոսի հովիտին, հոն ուր կը պակսին գետին ջուրերը:

— Փրկիչը, այնքան անդաշն, այնքան լքուն, նեղ, անկանաչ ու անյոյս, գերեզմանատուն մը ըլլալու այնքան անկարող: Երուսաղէմը իր բոլոր փառքը կը կապէ իր հոգեւոր զինուորներուն:

— Բէր Լաւեզը, այնքան քաղքենի, պուպրիկ, արուեստակեալ, սուտ, ուր մեռելներուն արձանները կը շարունակեն պատմել կեղծիքը նոր Բարեւոյնին:

Չեմ եղած Սփիւռքին ուրիշ հանգստավայրերուն մէջ: Իմ տեսածներուն այս ահաւոր ճնշումը՝ երբ իմ մտքին կը բացուի իմ գեղին անուշ գերեզմանը, իմ ծննդավայր քաղաքէն դարձեալ հոծ, կանանչի, յոյսի մէջ խղզուած գերեզմանատունը, հօրս կուշտին . . . :

Կը հասկցուի՞մ արդեօք, սա սուգիւ մէջ:

Սփիւռքի գրողին

— Գերեզման մը,

Երա՛զ,

— Արարատի շուքին,

Նոյնիսկ առանց քարի: Ու առանց նշանի, գիրի,

բայց տաք հո՛ղը վրաս՝ իմ պապերուն արեան հանքերուն:

«ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ»

(Անհիպ)

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

(ՀԱՏՈՒՍԻՆ)

Դանիէլ Վարուժանի գործը քերթողական անխառն վաստակ մըն է. ու այդ իսկ հանգամանքով արեւմտահայ քնարերգութեան մէջ ունի բացառիկ նկարագիր: Չեմ կրնար, իրեն չափ ու թերեւս իրմէ աւելի օժտուած բանաստեղծներ, որպիսին է Պ. Դուրեանը և ուրիշներ, որոնց տաղանդը համազօր ըլլար իր տաղանդին (Մ. Մեծարենց) եզր ունենալ ուսումնասիրելու համար իր գէժքը, թէեւ երկու անուններն ալ պատկանին անխառն քերթողներու նոյն ընտրեալ փաղանգին: Ասիկա անոր համար, վասնզի Վարուժանի գործը ամբողջութիւն մըն է ուր կը մտնեն շատ կարեւոր ազդեցիկներ, իւրաքանչիւրը մինակը բաւող բանաստեղծի դէմք մը փրկագործելու: Արդարեւ մօտ երեք քառորդ դար անցեր են Տրդատէի (Պ. Դուրեան) օրերէն: Գրականութեան պատմիչը Դուրեանի տաղարանին մէջ կը հաստատէ այսօր ինչ որ իր ժամանակը տեսեր էր ու քիչիկ մըն ալ կը ծանրանայ Դուրեանով արմատ առած քերթողական ըմբռնումին: Անկարելի է այդ տաղերէն վերակազմել Զարթօնքի Սերունդին հոգեկան պատկերը: Անոնք կը պատմեն ամէն ժամանակներու մեծ բանաստեղծը ու այդքան: Պարագան գրեթէ նման է Մեծարենցին: Բայց գրականութեան պատմութիւնը պատմութիւնն է ժողովուրդի մը ամենէն տարածուն, խոր, բախտորոշ ապրումներուն: Քերթող մը որ ըլլար բաւական զօրաւոր այդ ամէնը իր մէջ տանելու ու զանոնք իր ձեռովը յանձնելու ապառնի ժամանակներու, անիկա այդ իսկ բարիքին համար պիտի բարձրանար բացառիկ արժէքի: Ասիկա զգացեր էի, մօտ երեսուն տարի առաջ, Վարուժանի գործին հանդէպ (զեռ անիկա հեղինակն էր Յէշէ Սէրքէ հատորին) իմ տպաւորութիւնս բանաձեւած տան: Ու զայն յայտարարած մեր օրերու քերթողութեան հզօրագոյն գէժքը: Անկէ առդին շատ բան է փոխուած մեր հոգիներէն: Մեր քնարերգութիւնը կնիքին տակն է մեր ճակատագրին: Ու նոր անուններու պակասը չէ որ զիս կ'ընէ մեկամաղձօտ: Այլ պակասը այն ամենուն որոնք Վարուժանի զգայնութիւնն էին յօրիներ, մեր պատմութեան զարաւոր ծորումներով ու նոր մարդուն մէջ յառ-

նող ուրիշ ալ զգացումներով: Անոնք որ այսօր, Բարիզի գոհնե-
րուն մէջ, իրենց վրայ կամար կապող թշուառութեան մէջէն
կը դատեն զայն, Վարուժանը, ու կ'աւանան անոր անձին հեր-
քումովը, հազարամեայ զգայնութիւններ, և ուրիշ ալ, աւելի
անմահ տեսիլներ, ու կը ծանրանան արտայայտութեան երկրոր-
դական մեղքերուն վրայ, մատի փաթթելով ասոր հետորակա-
նութիւնը, խոտորութիւնը, չըսելու համար ուժանթիզմը, անոնք
իրենց թշուառութիւնը միայն կ'ապացուցանեն: Զգայարանքներ
կան որոնք չգործածուելով կը չքանան: Ասոնցմէ՝ գեղեցկու-
թիւնը զգալու կերպը մեր մէջ: Ու զազթականի հոգեբանութիւնն
ալ ուրիշ կերպ, այդ գեղեցկութիւնը խաթարելու:

* * *

Քաղցր երիտասարդ մըն էր երբ զինքը ճանչցայ: Հակա-
ռակ եւրոպային՝ ուրկէ կուգար իր ուսման ընթացքը բոլորած,
անիկա չըրաւ իմ վրայ տպաւորութիւնը զոր պիտի առնէի իր
ընկերներէն, զխաւորարար Կ. Զարեանէն: Պաւառական պար-
կեշտութիւնը, candeurը անոր անձը կը պաշտպանէր, զօրաւոր,
զրեթէ տեսանելի գոյի մը պէս: Ու չունէր Եւրոպան սպառած (իր
տրտմութեանց ու փոքրութեանց մէջ) տղոց ո՛չ յոգնութիւնը,
ո՛չ անիմաստ մեծամտութիւնը: Կը հաւատար մեր արժէքներուն,
աւանդութեանց, գերին, բոլոր իր ընկերներուն նման, բայց այդ
հաւատքը մտքէն պիտի չանցընէր համբաւի պատուանդան կամ
զահաւորակ ընծայելու: Այս վերապահութիւնը, մտքի սա հա-
մեստութիւնը, գիւղական անփոփոխելի բացսիրտութիւնը առա-
ջին տեսակարար յատկանիշներն էին որոնք զինքը կը տարբե-
րէին, օրինակի համար Կ. Զարեանի մը, Սիւսանիթոյի մը, Ռ.
Զարգարեանի մը կերպարանգներէն, ըսել կ'ուզեմ՝ ասոնց բա-
րոյական կենդանագիրներէն (portrait moral):

Համեստ սա իմացականութիւնը անիկա պիտի չհարչարէր,
անկէ պահանջելու համար իր տարողութենէն վեր իրացումներ:
Իր բանաստեղծի տաղանդին վրայ իր հպարտութիւնն իսկ պիտի
մնար ենթակայ իր մտքին սա հիմնական նկարագրին: Անշուշտ
տկար էր իր մէջ գործօնութեան (action) երակը: Բայց ատոր
գիտակցիլը իր արժանիքը պիտի ըլլար ամենէն առաջ: Կը յի-
շեմ մեր խօսակցութիւնը Պոլսոյ մէջ: Մեծ խռովքներու օրեր
էին: Եւրոպայէն նոր էր դարձած: Ու թրքական սահմանադրու-

Թեան վրայ իր վստահութիւնը խախտեր էր Ատանայի եղեռնով: Ըսինք իրարու շատ բան: Հոս կը խնայեմ իր հասկացողութեան վերլուծումը մեր իրականութեան վրայ: Յողափոխութեան արտայայտութիւնը անիկա վերածեր էր պատմական արդարութեան ու չէր զգար թէ որքան տարբեր բաներ էին անոնք: . . . Պիտի մեկնէր «հայրենի», որուն կարօտը իրեն ներշնչած էր մէկէ աւելի գլուխ-գործոց քերթուածներ: Այդ կարօտին ետին՝ խոր, անպարագրկելի միւս ալ կարօտը, իր ժողովուրդը նանչնալու իր պապակը զոր կը ծածկէր, բայց որուն իրականութիւնը ինծի համար դուրս էր կասկածէ: Խառնուիլ հողին, յոյզերուն, ապրումներուն որոնք եղեր էին իր պապերունը, Փոքր-Հայքի հեռաւոր մէկ աւանին մէջ, — ահա իր արուեստին մեծագոյն զբաղանակը: Բաժնուեցանք իրարմէ, դէպի մեր գիւղերը: Պոլիսը ինծի համար չքեղ խաղ մըն էր, տեսակ մը թատերաբեմ: Հոն իմ գտածը վար էր իմ մտապատկերէն: Վարուժանի համար ալ այդ Պոլիսը ծաղրանկար մըն էր, իր Բարիկէն վերջը:

Սերաստիոյ մէջ անիկա պիտի չփուլի այդ ժողովուրդին: Պիտի ունենայ հիասթափումներ, բայց պիտի օգտուի սուղ այդ օրերէն: Հաջիկն Եթէ անկարելի պիտի ըլլար, առանց այդ մէկերկու տարիներուն, որոնք անիկա անցուց այդ գիւղական ոլորտին մէջ: Չեմ պատմեր իր դառնութիւնները: Իր ռումանթիկմը կոտրած էր այն բոլոր բրտութիւններէն որոնք դաւառական, գիւղաքաղաքային պայմաններուն փուշերը կը կազմեն, ամէն արուեստագէտի համար: Պոլիս դարձաւ Գոտանք կրկին զիրար: Չգեր էի ես ալ գիւղը: Մինչև իր ձերբակալումը անոր հետ ունեցայ մտերիմ եղբայրութեան կապեր: Իր գործերուն գտած ընդունելութիւնը, վտանգելու չափ չէր ազգած իր արուեստագէտի խղճմտանքին վրայ: Հեռուէ հեռու միայն կը կասկածէր իր Բանին տարողութեան: Չուզեցի վրդովել իր հասկացողութիւնը, համոզուած ըլլալով որ ամէն արուեստագէտ հարիւր անգամ աւելի կ'արժէ քան ամենէն մեծատաղանդ քննադատը: Իր հոետորութիւնը, գիւրութիւնը՝ կեանքը զգայուն ու դաժնաբեղ պատկերներու (ուրիշ խօսքով՝ տպաւորիչ նկարադրուածութեան) վերածելու. իր մէջ արմատացած հաւատքը՝ բանաստեղծի այն գերին զոր քերթողները ներեցին իրենց մեծամտութեան որքան միամտութեան կանխող դարուն (Լամարթին, մաշաւանդ Հիւսօ) և զոր մեր մէջ ահա անիկա կը բարձրացնէր արուեստին ոչ հարազատ պաշտօններու (fonction)՝ քաղաքական

աղղակներ ու տակաւին ուրիշ բաներ, գլխաւորաբար Եւրոպայէն իւրացուած (իր Հէֆաէս երգերը ամբողջութեամբ պատմութիւնն է այդ տպաւորմանց), մեր սպասումները, խանգը ու մեր ճակատագրին մոռացումը, առանձին առանձին վերլուծման նութիւն կը դառնան հիմա ինծի: Ու մեծ է ցաւը իմ անկարողութեան, այս ամէնը պարզելու, իր առիթով, լաւն ու վատը, հաւասարապէս: Պոլսոյ մէջ անիկա պիտի տպէ իր երկրորդ հատորը (Հէֆաէս երգեր): Պիտի պատրաստէ նութը Հաջն երգերին զոր իր մահէն վերջը իր համակիրները պիտի հրատարակեն: Մաս էր առած Մէհեթի խմբագրութեան մէջ: Իր բաժանումը խումբէն (Մեհեթեաններ) արդիւնք էր ոչ թէ արուեստի հակամարտ կեցուածքներու, այլ աւելորդ գիւրազգածութեան, Կ. Զարեանի քիչիկ մը խոշոր յաւակնութիւններուն որոնք տանելի էին ինծի ու Գեղամ Բարսեղեանին այն մեծ փաստով որ թերթը կ'ընէին կենդանի ու նոր: Մեզի համար էականը շահն էր մեր զրականութեան: Ու այդ շահուն սիրոյն՝ հանդուրժելի թէկուզ ծիծաղելի քրմութիւններ, հերիք էր որ տաղանդը չպակսէր այդ վերագրումներու ետին: Ու Կ. Զարեան տաղանդ ունէր:

1915-ին զինքը տեսայ, վերջին անգամ Ռ. Սեւակի տունը, Բերա: Քաղաքը անճանաչելի էր դարձած: Ու մէկէ աւելի զրոյներու մասնակցութեամբ, սեղանի մը գլուխը անիկա բաժակ մը զինի պարպեց մեզ գրականութեան: Ու կարգաց իր կարմիր հողը: Չեմ կրնար մոռնալ կրակը որ ձայնն ու գէմքը առած էր իր մէջ երբ քերթուածը կը յօրինուէր, մեր ամենուն հիացման առջև: Անոր մարմինը ճշմարիտ նուագարան մըն էր: Ու բոլորս ալ զգացինք թէ հին օրերու ցերեցեալները (inspiré), տեսանողները տարբեր տեսակէ արարածներ ըլլալու չէին, քան ան որ ահա իր զրածը կ'ապրէր մեր առջև այդքան անգլմազ գրելի խոռվքով մը: Սեւակի կինն անգամ, գերմանուհի մը, որ տունի հայերէն մը հազիւ ճարած էր իր ամուսնին սիրոյն, առնրեցաւ բառերուն այդ կրակէ շապիկին մէջ ու լացաւ, վստահ եմ, առանց հասկնալու թէ այդ բառերուն ընդմէջէն մենք, հայերս, ինչ ահաւոր, ինչ քաղցր, ինչ անհուն բաներ կը ծծէինք: Իր առածը գոյնն էր միայն բառերուն:

Խղճամիտ էր իր արուեստին հասկացողութեան որքան գործադրութեանը մէջ: Կը սրբազրէր անդադար, գտնելու համար մտաւիպարը զոր քերթուածը կը թելադրէր իրեն, գեռ չնուաճ

ուած : Յեղէն Սէրբու-ին նախերգանքը կը խորհրդանշէ այդ վի-
ճակը երբ «մերկալարս, հրաչուի» քերթողը կը մտնէ ներս
«նուիրական» իր արհեստանոցէն, «կը փակէ փեղկերը» արեւին
ճաճանչներուն դէմ, ու կը քանդակէ . . . մինչև որ մարմարին
ծոցէն ծաղկի գլուխը կնոջ մը : Իրեն համար ալ ճիշդ էր ստեղ-
ծումին սա հրայրքը : Մինչև իր մահը, ստեղծագործ երկունքի
իր տասը տարիները անիկա գասական գեղեցկութեամբ մը ար-
գիւնաւորեց, շքեղ անդաստանի մը պարբերականութեամբը
պտղաբերելով իր անմահ բերքը, առանց աճապարանքի, առանց
տենդի : Ինչոր կեանքը պիտի տար իրեն, բաւ էր հարիւր քեր-
թող իսկ բեղմնաւորելու(*) : Այդ է թերեւս պատճառը որ իր սե-
րունդին մէջ ըլլայ մինչև այսօր ամենէն քիչ տուժողը, ժա-
մանակին աւերէն : Անշուշտ իր տաղերը մեծ զարկերն են իր
ժողովուրդի հոգիին : Բայց անիկա չզառածեցաւ երբեք այդ
վաստակը ընել ի հաշիւ իր փոքր հաճոյքներուն : «Փնտռուած»,
«տօնուած» քերթող, խնայեց իրեն, ըսել կ'ուզեմ արուեստա-
գէտի իր խղճմտանքին, ու եղաւ զգոյշ ողողելու հրապարակը
բարձրածիչ, փայլուն, հռետորաչուն արքայապետ Իւննիստով :

«ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՆԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ»

(Անիպ)

ԱՐՈՒԵՍԱԳԵՏ ՍԵՐՈՒՆԴ

(Գ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ)

(*) Արուեստագէտ Սերունդին մէջ քերթողական կարելիութիւն-
ները զուր տեղը չէ որ կը ներկայացնեն մեր բարձրագոյն իրագործում-
ները : Բացի Մեծարենցէն որ չտեսաւ եւրոպան, միւսները ապրած են
զայն, ու նոյնիսկ անօթութեամբ «վարչամական» քերթողը կը շահի
կեանքէն այն զոր անկարող պիտի ըլլային իրեն տալ հայ գիւղն ու հայ
Պօլիսը : Այդ վրկանքին գիրնովն է որ այս սերունդին քերթողները կը ճա-
րեն իրենց գործին համար նորագոյն շնորհներ : Առանց այդ եւրոպային
ըմբռնելի չէ ինչ որ վ. Թէքէեանի քերթողութեան ամենէն սրտառուչ,
իբաւ, մարդկային յատակը կը կազմէ : Գեղեցկութիւնը ձրի բառ մը չէ :
Անիկա «կրկնաւորումն» է բնութեան, աւելի ռմատուած :

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

(ԹԼԿԱՏԻՆՅԻ)

(ՀԱՏՈՒՄ)

Կը յիշեմ թէ գրական համախմբումի մը մէջ, որ մը, — պատերազմէն վերջն էր — իրական հարցապնդման մը ենթարկըւեցայ կարծիքի մը համար որ Յովհաննէս Յարութիւնեանը Արեւմտահայ Գրականութեան մեծագոյն դէմքը կը յայտարարէր: Առարկողները կը ծանրանային այդ մարդու գործին ձեւական քերութեանց, խորքին հրապարակագրական նուաղումներուն, գրական զգայարանի իր մօտ անգարգ նկարագրին վրայ: Չեմ յիշեր թէ ինչպէս պաշտպանեցի այս մեղքերուն դէմ գաւառի գրականութեան անառարկելի վարպետը: Բայց իմ կարծիքը զօրաւոր հաւատք մըն էր իմ մէջ, թերեւս արդիւնք սեպհական հակումներու, գրականութիւնը ըմբռնելու մասնաւոր կերպի մը: Երեսունի մօտ տարիներ անցեր են այդ շրջանէն: Այսօր երբ իր գործը դատելու համար վերստին կը մօտենամ անոր ժառանգին, ուրախ եմ յայտարարելու որ իմ կարծիքս կը պահէ իր ամբողջ ուժն ու իրաւունքը: Արեւմտահայ Գրականութիւնը խոր ու խոշոր վկայութեանց հանդիսարան մըն է Հայ Հոգիէն: Անոր մշակներէն իւրաքանչիւրը բան մը առերեւոյց է այդ Հոգիին շնորհներէն: Բայց այն գրագէտը որուն մօտ Հայ Հոգին ամենէն յատկանշական իր կողմերով նուաճուած ու արտայայտուած ըլլայ, անիկա Յովհաննէս Յարութիւնեանն է նորէն: Այս վճիռը կը պաշտպանուի ոչ միայն վերընթերցման փաստովը, այլ ուրիշ ալ փաստերով: Գրականութեան պատմութիւն մը ճարտարապետական կառուցում մըն է հաւանաբար: Ու արդիւնքներու կշիռը այն ատեն իր ճիշդ իմաստը կը ստանայ, երբ կը կատարուի ամբողջական աշխատանքի մը առիթով: Արեւմտահայ Գրականութեան մեծ վաստակաւորներուն գործին դատումէն յետոյ է որ կը ձեռնարկեմ Յովհաննէս Յարութիւնեանի վերլուծումին: Ու մեծ ուրախութիւն է ինծի հաստատել թէ մեր ժողովուրդի մէկ որոշ ու բաւական ալ ընդարձակ հոլիսթորշին տեղագրում՝ իրմով միայն կարելի, իրմէն դուրս պակասաւոր բան մը պիտի ըլլար: Չունիմ տալու անունի պակաս մը որ այնքան բան ջնջէր

մէկ անգամէն, Հայ Հոգիի հասկացողութենէն որքան ատիկա պիտի կատարուէր եթէ երբեք վերցուէր Թլկատինցիի գործը Արեւմտահայ Գրականութենէն: Հայեցի, հարազատ գրականութեան հարցը, իր բոլոր փշուտ երեսներով, փառքովն ու տկարութեանց կշիռովը, կը դրուի անոր անունին հետ:

Արդարեւ, Արեւմտահայ Գրականութեան մէջ, գրական յղացքին շրջափոխութիւնը քանի մը զօրաւոր անուններու հետ կապուած եղաւ առաւելապէս: Գրական գպրոցներ, իրենց իմաստին լիութեամբ չեն զարգացած մեր մէջ: Գրարարամօլութիւնը գրական գպրոց մը է: Իրապատեցութիւնը մեր մէջ ընկերային շեշտ ձգտումներու կը հպատակի ամենէն առաջ, երկրորդաբար՝ գրական հեռագատկերներու: Մեր մէջ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, երկու մեծ հոսանքներ գոյութիւն ունեցած են — ազգային և դասական (չըսելու համար ընդհանրական) ըմբռնումները: Ասոնցմէ երկրորդը սկզբնական է, գէթ ժամանակ իրբեւ: Զարթօնքի Սերունդ, Աւագ ու Կրտսեր Ռոմանթիկներ ըրած են գրականութիւն մը ուր մարդկային ընդհանուր արժէքներ, համամարդկային ձգտումներ կուգան առաջին ըլնի: Անուշիկ քերթուածի մը մէջ Մ. Պէշիկթաշեան կը խտացնէ մեր գրականութեան այդ յատկանիշները: Կարդացէք Ոհ, ինչ անուշ եւ ինչպէս զով տողերով սկսող տաղիկը: Հոն ամէն բան ընդհանուր է: Հովը, կոյսը, հայրենիքը, վտակը, նոճիները, աւերակները կուգան տեսարան ու կը թելադրեն գեղարուեստական յուզում մը որ իրաւ է որքան քաղցր: Բայց որ կրնայ խռովել միջին գաղիացին, անգլիացին: Բայց կարդացէք նոյնքան պզտիկ ուրիշ քերթուած մը Իմ բախտս (Թլկատինցի): Այն խռովքը որ կը յառնէ այդ տաղիկէն, միայն ու միայն կրնայ տեղ գտնել Հայ Հոգիի մը խորը: Անիկա չանցնիր այդ միջին գաղիացիին ու անգլիացիին: Անոնք որ առաջին կարելիութիւնը կը մեծցնեն ու երկրորդը թերի կ'արժեւորեն, գրական զգայարանքի պակաս աճում մը կ'ապացուցանեն: Թլկատինցիին հետ դրուած ամենէն մեծ հարցը ուրեմն հայեցի, հարազատ գրականութեան մը հարցն է նախ: Երկրորդ հարցը որ կը հետեի առաջինին, հայ բարեքու պատկերացումն է, այնքան տիրական ուժով մը նուաճուած և յանձնուած դարերու յարգանքին, հիացումին: Այս երկու մեծ հաստատումներուն լուսաբանումը կը կազմէ Թլկատինցիի գործին փառքը, արդարութիւնը: Գրական ուրիշ խնդիրներ, — ոճ, լեզու, կառուցում, արուեստի հանգանակներ — ամենէն ուշ կը մտնեն կրկէս:

Անոր գործին մէջ որակը, իբր ազգային տարր, կը ֆնայ գրեթէ միշտ բարձր: Գործին երեք չորրորդը անկորուստ պեղեց-կութիւն մըն է զոր կը հայթայթեն մեր զգայնութիւնը, մեր բարքերը, մեր աշխարհը, ուղիղ եղանակով մը շատ յաճախ: Գործին խառնուած հրապարակագրական տարրերը չեն յաջողիր խզել միջուկին արժէքը: Այդ գործին մէջ մուտք չունին գրական սեթեւեթ, վայելչարան խնամք ու ասոր պարտադրած աւելորդը: Ոչ մէկ փշրանք այն խակ ալ հստոտութենէն որով կը տառապին արտայայտութիւնները իրիմեանի, Սրուանձտեանցի և այն ոսկեզօծ հստոտութենէն որով վիրաւոր է Ռ. Զարգարեանի գործին գրեթէ կէսը:

Թերեւս դուք չէք գիտեր թէ հազար տարիէ ի վեր, հայ գրականութեան մէջ Թլկատինցին մուտ կուտայ, առաջին անգամ, հայ գիւղին, ոչ միայն իբրեւ գրական ստեղծութիւն յատակ ու ներշնչարան, այլև իբրեւ հում իրողութիւն(*): Այդ գիւղին արտաքին յորինումը, անոր միջոցներով շահուած սոոյգ տախտակ մըն է, անգին նշխար մը մեր ժողովուրդին սեպհական հարստութիւններէն: Կը հրաւիրեմ ընթերցողը վերցնել այդ գիւղին նկարագիրը (նկարագրութիւն) ու փոխադրել Ե. դար, օրինակի համար Ղազար Փարպեցի գիրքին մէջ: Ուրիշ խօսքով, Ղազար Փարպեցիի Պատմութիւն Հայոցը ենթացրել գրուած Թլկատինցիին թէքնիկովը: Դիտէք ի՞նչ կ'ըլլար արդիւնքը: — Հայ ժողովուրդին ամբողջական գիւտը: Ահա թէ ինչու այնքան մեծ էի կտրած գինը Թլկատինցիով մեզի կտակուած գանձին:

Այս մարդը պետն է, ներշնչարանն է գրական համարիս զպրոցի մը որ արեւմտահայ գրական ընդհանուր արդիւնքին մէջ կը զատուի չքեզ բաժինով մը: Հայոց աշխարհին մէկ կարեւոր մասը կայ իմարբերդցիներով նուաճուած գրական վաստակին մէջ:

(*) Անշուշտ հայ ազգագրութեան սկսողը չէ անիկա: Բայց, ազգագրութիւնը իր գիտական, անհրապոյր չորութենէն, կամ ազգայնական-պատմական աւելորդ զարդերուն տակ խզուած, անգրական կերպերէն ազատագրողը ինքն է ապահովաբար ամենէն առաջ: Արեւելահայ զպրոցը՝ կապ մը չունի գրականութեան հետ, ըլլալով շեշտօրէն բանասիրական զբաղանք: Սրուանձտեանց շատ ենթացական պատկերող մըն է: Թլկատինցիի Հայ Գիւղը առաջին լուրջ աշխատասիրութիւնն է ուր պատկերը, անանձն գիտող մը, ինչպէս գիտածը գոյնով, շնորհով տալու ընդունակ միտք մը իրար կը պաշտպանեն:

Եթէ պոլսական ընդհանրականութիւնը, չըսելու համար աշխարհաքաղաքացիութիւնը զօրաւոր ազգակ մըն է անոր տկարութեան, ապա ուրեմն վասպուրականեան — Տարօնեան հողամասէն ու Ծովաց աշխարհէն (Սարրերդ) մեր ունեցած վկայութիւնները (մինչև Համաստեղ, Օհան Կարօ, Բ. Նուրիկեան), մեր ժառանգը՝ այդ տկարութիւնը արժանիքով զիմաւորող յաղթանակ մը: Թլկատինցիի մէջ ուսուցչի շունչը բաւական ուժով է եղած իր գաղափարները տարածելու, այնքան որ իր մէկ հատիկ օրինակը կը շնորհէ մեր գրականութեան ամենէն ինքնատիպ, շնորհագեղ քանի մը անունները, բոլորն ալ Ծովաց աշխարհէն: Իր անմիջական աշակերտն է Ռուբէն Զարգարեան: Իր շունչին հեռու ազդմունքները կը զգաս Համաստեղի, Նուրիկեանի, Վանէ Հայկիի մէջ, որուն Հայրէնի Ծիւնը գեղեցիկ գիրք մըն էր, բայց չգտաւ իր արժանաւոր վարկը, ինչպէս կը պատահի երբեմն կարգ մը գործերու:

Ու, բարատո՛քս, արեւմտահայ հոգիին արտայայտութիւնն է տաիկա, բեմական արուեստին մէջ, մարդու մը կողմէ որ զուրկ ապրեցաւ բեմէն, չճանչցաւ գերասանը: Բայց գրեց մեր առաջին խաղերը, հայ հոգեբանութեամբ ու հայ խորքով:

* * *

Իր գործին մէջ մտնելէ առաջ, սա քանի մը ընդհանրացումները չի նշանակեր աւելի ընդլայնել, երբ կը խօսիմ իրեն անունէն անբաժան ուրիշ ալ մասնայատկութեան: Ատիկա եւրօպական լեզուի մը պաշտպանութենէն զուրկ արուեստի մը իրականութիւնն է: Անշուշտ մեր մօքին կը ներկայանան անունները Ուրիմեանի, Սրուանձտեանցի, Հրանդի, որոնց գործերը նման պայմաններու կը հպատակին գրեթէ: Բայց Թլկատինցին կը զատուի այս խմբակէն անով որ իր հսկայ երկը իրագործած է իր իսկ բունին մէջ: Անիկա իր գիւղը ունեցաւ իրեն հորիզոն: (Անոր քաղաքը երկարաձգումն է գիւղին և ոչ թէ փոխառնկում մը (transplantation) ինչպէս է պարզան միւսներուն համար: Առանց Պոլիսին չէր կրնար գրուիլ Պառնի և Քառնիքը որ փախուստ մըն է այդ Պոլիսէն:

Թատրոն, ֆրօնիկ, վիպակ, ֆերբուած, ինչ որ ելած է ա-

նոր գրիչէն, բացառիկ ուժգնութեամբ մը պայմանաւոր է ար-
ուեստի զգայարանքով: Չէ խառնուած առօրեային, ըսել կ'ու-
զեմ՝ հրապարակագրութեան: Ու ատիկա բարիք մըն էր: Չէ
զառածած իր ուսուցչութեամբ, հասնելու համար ճառերու,
ընդհանրութիւններու, վարժապետական սոփեստութեանց որոնք
Պոլսոյ մէջ իրական վտանգներ եղան ու տկարացուցին ար-
դիւնքները ճշմարիտ տաղանդներուն: Մամուրեան, Պէրպէր-
եան, Չերազ, Աէթեան մասնակի զոհերն են այդ զառածու-
մին, քանի որ իրենց դործին մեռեալ մասը կուգայ այդ կնի-
ուածէն: Թլկատինցին զերծ եղաւ նաեւ յեղափոխական հոստո-
րութենէն, իր դործը ազատագրելով ամբոխային հիացումէն
ինչպէս մոռացումէն:

Այս տողե'րը, որպէսզի տրուէին քանի մը գիծերը սկզբի
վարկածին:

«ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ»

(Աճսիպ)

ԱՐՈՒԵՍԱԳԵՏ ՍԵՐՈՒՆԴ

(ԹԻԿԱՏԻՆՅԻ)

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

(ՀԱՏՈՒԱԾ)

Արեւմտահայ Գրականութեան մէջ ամենէն շատ մեղան սպառած մարդերէն մէկը: Մէկը, նոյն ատեն այն բացառիկ գրական խառնուածքներուն որոնք քանի մը սերունդի հետ կարենալ ըլլալու ձկունութիւնը մեղքի չեն վերածեր, քանի որ իրերուն բերումն է ընել ատիկա, երբ այդ իրերը մեզ կ'առնեն իրենց հոսանքին մէջ: Գրեթէ կէս դար անոր ձեռքէն պիտի չիյնայ գրիչը: Իրապաշտներու խանդին անոր երիտասարդութիւնը կը խառնուի սեպհական ալ խանդով: Արուեստագէտ Սերունդին պատկանելով հանդերձ իրը գրագէտ, կը դիմանայ պատերազմէն վերջն ալ: Ու տարօրինակը հոն է որ բոլորին հետն ըլլայ ու բոլորին դէմ: Ու կը շարունակէ կատարելալ պոհեմի իր գործը, իր ժամանակին բոլոր ծալքերուն ծանօթութեամբ մը ուր լրագրողը, գրագէտը, գործիչը կը միանան իրարու և կը լրացնեն զիրար:

Լրջութիւնը իր սկսուածքին, այդ շրջանին երեան բերած իր ախորժակները, լրագրական իր շեշտ հակումները բայց խառնուածքին այլապէս զօրաւոր ազդեցութիւնները իր երիտասարդութիւնը կ'ընեն անտարազելի: Ատեն մը պետական պաշտօնեայ: Աւելի շատ ատեն դատարկապորտ, պոհեմ: Միշտ լրագրող: Իրապաշտներուն գրական, քաղաքական ձեռնարկները զայն ունին յաճախ իրենց հետ: 96-ի դէպքերուն արտասահման, եգիպտոսն ու Եւրոպան: Սահմանադրութեան հետ Պոլիս ուր կը փոխադրէ այդ արտասահմանին բոլոր կիրքերն ու կոիւնները: Լրագրող: 1915-ին տարագրութիւն, որմէ վերապրող շատ քիչերէն: Պատերազմէն վերջ Պոլիս: Յետոյ կրկին եգիպտոս ուր կը փակէ աչքերը գրիչը ձեռքին գրեթէ: Այս կեանքը ուրուագիծ մըն ալ չէ, սա տողերուն վրայ: Տուի այդքանը որպէսզի պարզուին իր գործին քանի մը անակնկալ, անհասկընալի կողմերը, երբ կը մտնեմ անոր ընդհանրութեանցը արտահանումին:

Բացի ծաւալէն, որ կը մնայ ամենէն ընդարձակներէն մէկը

լայն չափով կը սնանի օտարին հոգիէն, ինչպէս հացէն: 1896-ին այդ օտարը սեւեռել կրնալը արուեստի բարձր վկայութիւն մըն էր:

Իր գրականութիւնը մեր բարձրուն ճանաչումին, սեւեռումին բերած իր թանկ արժէքին կը միացնէ ուրիշ ալ բարիքներ: Պարոնեան իր ժամանակին միջին խմաստութեան ալ չհասած միտք մըն էր: Իրաւ է թէ Ալէքսան Զօլէրուն գեղեցկութիւններէն մէկն ալ այս մարդոց մտայնութեան նուաճումը եղաւ, բայց մեր միտքին ընդհանուր նկարագիրը, չըջափոխութիւնը, տիրական զիծերը ծաղրանկարին կնիքէն պէտք է ազատել, երբ ուղենք հաստատ ճանաչումը այդ ամենուն: Օտեանին մօտ հեգնութիւնը չէ մնասած այդ ամենուն: Գոյն մըն է և ոչ աւելի: Ուրիշ կէս դարու մը իմացական ու բարոյական բարեխառնութիւնը կարելի հարազատութեամբ մենք այսօր կը հաստատենք Օտեանի գործերուն մէջ:

Ծաւալը երեքն բարիք է (Պալլադ, Տայսթայովսքի) երբեքն չարիք (Հիւկօ, Տիւմա): Լրագրական ընդարձակ վաստակ մը Օտեանին գործը կ'ենթարկէ մեծ տկարացման: Օրուան կեանքը, մեղի պէս հասարակութեան մը մէջ, ճախճախուտք մըն է յաճախ: Ու գրագէտը, այդ կեանքին ճարտարապետը, միշտ կը մնասուի, երբ շատ մօտիկէն կը հետեի անոր պղտոր հոսանքներուն: Օտեան կիրքի մը, զազափարի մը մարդը չեղաւ անշուշտ, ասոնց ազգեցութեամբ հարազատ կեանքը խորգախելու աստիճան: Բայց չեղաւ նոյն ատեն այդ կեանքին վրայ իր կնիքը կշիռը ունեցող մտաւորական արժէքը որ բան մը կը շինէ, առնելազն ինքզինքը: Ի՞նչ տխուր է փաստը իր համբաւին որուն հաւատարմութեան Պարոնեանը ունեցաւ միայն և որ կազմուած է աւելի շատ արուեստէն օտար տարրերով: Անոր անունը հասած էր մեր մէջ կարելի ամենալայն ժողովրդականութեան: Այս ընդարձակութիւնն էր որ մնասեց իր գործին, ասոր զլանալով ծաւալին համեմատական խորութիւն: Պալլադի չարիւր հատորներէն ոչ իսկ քանի մը էջ այսօր անտարբեր կը թողուն ֆրանսացի քննադատ մը: Փորձեցէք կարդալ Օտեանը, նոյնիսկ արուեստին հետ ուղղակի աղերս մը չպարզող հետաքրքրութեամբ, պիտի չվարձատրուիք:

Բաղմազան է այդ գործը: Օտեան, գրիչով կարելի բոլոր զբաղումները փորձած է հաւասար անփութութեամբ, անտարբերութեամբ, — ուսումնասիրութիւն, քրօնիկ, վիպակ, վէպ (ա-

սոր բոլոր տեսակները գրեթէ), երգիծանք, հրապարակագրութիւն, թատրոն, թարգմանութիւններ: Քառասուն տարի անոր եռանդը չէ տկարացած: Մեր ժողովուրդին արեւմտեան հատուածը, անոր մայր գաղութները, մեր տարագրութիւնը, յետ-պատերազմեան Սփիւռքին քանի մը բեմերը (Ռումանիա, Սուրիա, Եգիպտոս) անոր գործին մէջ կ'ըլլան նիւթ և աշխարհ: Հակառակ այս փաստերուն, Օտեանի գործը այսօր չունի տարողութիւնը ոչ Պարոնեանին, ոչ Արփիարեանին անունով մեզի հասած գրական, ընկերային արդիւնքին: Անշուշտ մեր վէպը իրմով չըրաւ նուաճում: Բայց հազարաւորներու հասնող այդ էջերուն մէջ արդար էր որ սեւեռուած տեսնէինք մաս մը բան մեր բարքերէն: Այս մաս մը բանն է որ գրեթէ միշտ պակսեցաւ անոր: Այս տկարութիւնը իր բոլոր ծանրութիւնը կը գտնէ երբ միւս կողմէն դիտենք որ այդ վէպը կը տառապի արուեստի զգայարանքի մը պակասովն ալ: Միակ գետինը ուր անոր տրուեցաւ պատեհութիւն վճռական սեւեռումներ ընելու, երգիծանքն էր: Ու նոր չէ որ մենք երգիծանքին մշուշը, գոյները, կամաւոր որքան անխուսափելի այլալուումները պարտաւոր կ'ըլլանք հաշուի առնել, երբ կը դատենք անով մատուցուած իրականութեան կշիռը:

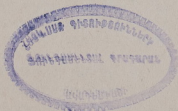
Օտեանի երգիծանքը Արեւմտահայ Գրականութեան մէջ առանձին հարց մըն է որուն պիտի անդրադառնամ իր տեղը:

«ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ»

(Անցիպ)

ԱՐՈՒՆԵՍԱԳԵՏ ՍԵՐՈՒՆԴ

(ԵՐՈՒԱՆԴ՝ ՕՏԵԱՆ)

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0336923

7th
1843